

Papp Sándor

A teremtés és az ökológia

Erő vagy megértés?

A címben foglalt kérdés a természeti környezetbe történő beavatkozásunk mikéntjére utal, és ennek kapcsán arra is rá kell mutatnunk, hogy a földi ökológiai rendszerek működése milyen alapelvek elkerülhetetlen betartására hívja fel a figyelmünket, ha nem a természet „legyőzése”, hanem a kooperatív evolúció változatos formáinak kialakítása a célunk. Másként fogalmazva, az ökológiai rendszerek szerveződésének alapelveit megértve, miként használjuk fel azokat a fenntartható emberi közösségek megteremtésére. Természetesen tisztában kell lennünk a különbségekkel is, hiszen az ökológiai rendszerekben nem működik tudatosság, nincs öntudat, nyelv, kultúra, igazságszolgáltatás és demokrácia, ám nincs kapzsiság, becstelenség, vagy demagógia sem. Ezen utóbbi emberi hibák megszüntetéséhez az ökológiai rendszerektől semmit nem tanulhatunk.

Barry Commoner négy ökológiai alaptörvénye fontos kiindulópontul szolgálhat az ökológiai rendszerek működésének megértéséhez, másfelől az emberi társadalmak fenntarthatóságának feltételeit illetően is:

- minden összefügg mindennel;
- minden meghatározott irányban változik;
- a természet tudja a legjobban;
- nincs ingyen ebéd, mindenért fizetni kell.

A természeti rendszerek működésének talán legfontosabb jellemzője a *kölcsönös függőség elve*. A rendszer sikeres működése (túlélés) az egyed adekvát működésétől függ, és ez megfordítva is érvényes. Az egyed ún. funkcionális autonómiával rendelkezik, azaz meghatározott feladatokat bizonyos határok között saját választása szerint lát el. Adott határokat túllépve viszont a rendszer működésében zavarokat idéz elő. Az ökológiai rendszerekben zajló folyamatok *körfolyamatok*. Az egyik organizmus által termelt hulladék egy másik számára táplálék, így a rendszer mint egész hulladékmentes marad. Kézenfekvő tehát a következtetés, hogy a gazdaság, tehát a termelés és a fogyasztás fenntarthatósága, minthogy Földünk – mint arról már szó esett – ún. zárt rendszer, csupán körfolyamatok révén valósítható meg. Az „ipari ökológia” vagy „ipari szimbiózis” kísérlet az elv érvényesítésére (hulladékok újrafelhasználása). Ezen a ponton azonban látnunk kell, hogy utóbbiak megvalósítása nem csupán technikai-technológiai, hanem egyben társadalmi kérdés is. El kell dönteni – adott esetben –, hogy pl. ki fogyasztja a szennyvízből előállított ivóvizet és mely

társadalmi csoportok élvezik továbbra is a friss ásványvizet. Az ökológiai rendszerek energiaigényének jelentős, meghatározó hányadát a *napenergia* elégíti ki. Ily módon tehát az emberiség energiaigényének kielégítésében is növelni szükséges a napenergia arányát. (Megjegyzendő, hogy a szél-, illetve a vízi energia is végső soron napenergia.)

A természeti rendszerek *sokfélesége* és *kiegyenlítőképesége* a túlélés alapvető feltétele. Ezen az úton megvalósulhat az alkalmazkodás a külső, zavaró tényezőkkel szemben. A rugalmasság visszacsatolási mechanizmusok által válik lehetővé, ily módon ezek a rendszerek dinamikus, fluktuáló rendszerek. Azonban mindez csak bizonyos határok között működőképes. Ha a stresszhatás adott határon túllép, a rendszer összeomolhat. Ez igaz az emberi társadalmakra is. Az átmeneti stressz az élet lényeges velejárója, a hosszú ideig tartó viszont destruktív. Egy társadalmi-gazdasági rendszer szabályozása és vezérlése a rendszert meghatározó paraméterek *optimalizálását* kívánja meg. Ha egy-egy változót *maximalizálunk*, akkor ezzel a fenntarthatóságot veszélyeztetjük. Ez egyben azt is jelenti, hogy a közösségekben elkerülhetetlenül jelentkező ellentmondások – stabilitás és/vagy változás, rend és/vagy szabadság, hagyomány és/vagy újítás – nem szüntethetők meg csak az egyik vagy csak a másik érdekcsoportnak kedvezve.

Az ökológiai rendszerek *komplexitása* és ebből fakadó *rugalmassága* sokféleségük eredménye. Az emberi közösségek kulturális sokfélesége is része lehet a közösség fenntarthatóságának, ha a közösség valóban organikus kapcsolatok hálózataként működik, és nem hullik szét egymástól elszigetelődő csoportokra és egyedekre. Ha a kölcsönös függőség elve nem működik, akkor teret nyernek a szélsőséges egyéni magatartásformák és az egyes csoportok közötti, egyre mélyülő konfliktusok.

A Biblia teremtéstörténete

A földi ökológiai rendszerekbe történő egyre fokozódó mértékű emberi beavatkozás és az ennek nyomán kialakuló ökológiai krízis már csaknem fél évszázaddal ezelőtt felvetette a gondolatot: meddig nyúlnak vissza a 20. században kibontakozó környezeti válság gyökerei. Lynn White Jr. nagy vitát kiváltó tanulmánya (Science, vol. 155. 1967.), amelyben az euró-amerikai civilizáció zsidó-keresztény hagyományát teszi felelőssé a kialakult helyzetért, megosztotta az érdekelteket, utóbb számos kritika fogalmazódott meg az írás teológiai és történelmi felszínességét illetően. Bár a bírálatok a Genézis teremtéstörténetében (Ter 1,26-28) foglaltakból kiindulva azt hangsúlyozzák, hogy az „uralkodás” bibliai fogalmát „gondnokságként” kell értelmezni függetlenül attól, hogy a szó mai világi összefüggésben mit jelent (J. D. Hall), érdemes megjegyeznünk, hogy Lynn White Jr. idézett írásában nem erre,

hanem elsősorban a középkori filozófia és keresztény gondolkodás, az ember és a természet középkori felfogása közelítésmódjából kiindulva fogalmazta meg véleményét. És azt is hozzáteszi, hogy megállapításai alapvetően a középkori Nyugatra vonatkoznak. Meg is indokolja, hogy miért! A görög egyház (Kelet) szerint a bűn az értelem vaksága, ily módon a megvilágosodás, a helyes tan (ortodoxia), a világos gondolkodás az, ami üdvözít. A latin egyház szerint a bűn morális rossz, és a helyes magatartás, cselekvés vezet üdvözüléshez. A keleti szent elmélkedik (*vita contemplativa*), a nyugati pedig cselekszik (*vita activa*).

Azonban feltűnő lehet számunkra – fűzhetjük hozzá –, hogy a keleti világos gondolkodás-igény nem vezet tudományos forradalomhoz (a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás elmaradása), míg a nyugati cselekvés-igény éppen hogy alapjává vált a tudományos gondolkodás megszületésének. Talán azért, mert a keleti gondolkodás valóságához való viszonya megáll a kognitív mozzanatnál, míg a nyugati cselekvésvágy ezt kiegészíti a participatív, még inkább a manipulatív mozzanattal. A nyugati felfogás szerint – mivel a természet Isten alkotása – annak tanulmányozása Isten jobb megértéséhez vezet (teremtésteológia, teremtés-lelkiség). Keleten a természetet jelképrendszernek tekintették, amelyen keresztül Isten az emberhez beszél. Ez a felfogás inkább művészi, mint tudományos. A Nyugaton kialakuló természetes-, természeti- vagy teremtésteológia (a vallási és világi irodalomban többféle megnevezést találunk) a teremtést összességében úgy fogja fel, hogy a teremtett dolgokban és az ő közvetítésükkel Isten önmagát nyilatkoztatja ki.

Tudjuk, hogy még Newton is inkább teológusnak, mint mai értelemben vett tudósnek tekintette magát.

Aquinói Szent Tamás szerint a természetben rend uralkodik (Isten-érv), és ez a rend magyarázatra szorul. Az emberi elme észlelheti és feltárhatja a természet rendjét. Van valami az emberi természetben – folytatja a gondolatot –, ami arra készlet, hogy kérdéseket tegyünk fel a világgal kapcsolatban, és van valami a világban, ami segít választ adni a kérdésekre. Az elmében jelen lévő racionalitás és a világban megfigyelhető rendezettség mélységes harmóniát alkotnak. Azonban Tamás, és a későbbiekben Kálvin is egyértelmű hierarchiát állítanak fel a teremtés- és a kinyilatkoztatott teológia között. Különbség van – mondják – Isten érvényes, de részleges, általános, a világ megfigyeléséből következő megismerése, és Isten kinyilatkoztatása, vagyis a teljesebb tudás között. Ennek nyomán alakul ki a „Két könyv” hagyomány: a természet könyve, a Szentírás könyve (F. Bacon szerint: Isten igéjének könyve – Isten műveinek könyve). Ez a „Két könyv - egy szerző” metafora jelentős hatással volt a tudomány és a vallás viszonyára a korabeli angol gondolkodásban.

Ily módon – elkerülhetetlenül – kérdések fogalmazódhatnak meg: a természettudomány tehát valójában nem más, mint a természeti teológia bizonyos meghosszabbítása? És ez azt jelentené, hogy a modern nyugati tudomány végső soron a keresztény teológia (természetes) öntőformájában készült?

Érdeemes felidézni, hogy a Genézisben a teremtett világ és az ember viszonyát illetően a Vízözön után ez a kapcsolat újra megfogalmazásra kerül (Ter 9,1-2):

1. „Azután megáldá Isten Noét és az ő fiait, és azt mondá nékik: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet.
2. És féljen és rettegjen tőletek a földnek minden állatja az égnek minden madara: minden ami nyüzsög a földön, és a tengernek minden hala kezetekbe adatott.”

Ahogy mai szemmel nézve az „uralom” gondoskodásként nehezen értelmezhető, a „félelem és rettegés” kapcsolata, összekapcsolása a gondoskodással szintén mélyebb feltárást igényel, igazolva azt a megállapítást, hogy korábbi fogalmak mai értelmezési keretbe helyezésével gyakran jutunk téves következtetésre. Legyen itt elegendő utalnunk arra, hogy a Bibliában az ember első megnyilvánulása az Istennel való találkozásakor mindig a rémület és a leborulás. Isten a kinyilatkoztatást mindig e szavakkal kezdi: „Ne félj! Ne aggódj!” Erről az Újszövetségben elsősorban a görög Lukács beszél. Az Isten előtti félelem az ember normális reakciója a mindenek fölötti Hatalom közelségére. Nincs köze a szorongáshoz, ellenkezőleg, azt jelenti: létezésem legmélyéig megérintett a Teremtő (Lk 1,12; 1,64; 7,16; 8,37).

Az elmondottak egyúttal azt is jelentik, hogy kiragadott mondatok helyett a bibliai szövegek teljességének szellemisége ad sokkal inkább – ökológiai vonatkozásban – morális megítélés alapjául szolgáló támpontokat. Carl B. De Witt (1995) megállapítása szerint a bibliai szövegekben négy alapvető ökológiai elvre találhatunk utalást:

- a „föld fenntartásának elve” (ahogy a teremtő óvja és őrzi az emberiséget, úgy az emberiségnek is óvnia és őriznie kell a teremtő teremtését);
- a „vasárnap elv” (a teremtésnek legyen lehetősége megpihenni, megújulni, miután az emberiség használta erőforrásait);
- a „termékenység elv” (a teremtés termékenységét élvezhetjük, de nem pusztíthatjuk el);
- a „teljesítés és korlátozás elv” (az ember mint társteremtő teremtésben játszott szerepe korlátozott és a korlátokat be kell tartani).

Jürgen Moltmann német teológus „God in Creation” című könyvében (1985) azt írja, hogy a természet kifosztása a technológiai fejlődés következménye. Mint írja: Isten állandóan jelen

van a teremtésben a Szentléleken keresztül, ezért a teremtés kifosztásával tulajdonképpen Istent támadjuk. Romano Guardini (1883-1963) teológus és filozófus pedig arról beszél a technológia társadalmi szerepével kapcsolatban, hogy a „gép” megjelenésével megbomlott a természet és a kultúra közötti kapocs, az emberiségnek már nem kell tisztelnie a természetet; a technológia segítségével uralhatja, irányíthatja.

Nagy valószínűséggel állíthatjuk tehát, hogy a bajok okát a társteremtői szerepkörből kilépni akaró, az uralomvágytól hajtottan szuverén teremtői szerepre vágyó emberi magatartásban kell keresnünk. Mindazonáltal a kérdéssel összefüggésben választ igényelne, hogy azonos gyökerektől elindulva a keresztény Kelet és a keresztény Nyugat miért futottak be markánsan eltérő pályát az ember teremtéshez való viszonyát illetően?

Visszatérve Lynn White Jr. felfogásához, alighanem igaznak kell tartanunk véleményét: a jelenlegi helyzetből a még több tudomány és a még több technika nem fog kivezetni bennünket. Meglehet, újra kell gondolnunk és súlyoznunk szellemi-spirituális örökségünk. A megoldást tekintve az sem segíthet, ha Európa most bizonyos keleti vallásokhoz fordul, amelyek egészen más szellemi és történelmi hagyományokból táplálkoznak. Kiútnak White Assisi Szent Ferenc örökségét javasolja; a szegénység, a szolgálat és az alázat útját – szemben a gazdagsággal, a hatalommal és a göggel (hübrisz). Ez elvezethet „a minden teremtmény egyenlő” elv elfogadásához, amelyek mind azért vannak, hogy transzcendens teremtőjük dicséretét zengjék, aki a kozmikus alázat legnagyobb gesztusaként a Fiúban testet öltött.

Megértés és tisztelet!

Még napjainkban is uralkodó az a meggyőződés, mi több, pedagógiai elv, hogy a dolgok – legyenek bár élők vagy élettelenek – szerkezetének és működésének megértése önmagában véve elvezet a dolgokkal való gondos és figyelmes bánásmódhoz. Ám a tapasztalatok mást mutatnak. Attól, hogy a virágok, a fák vagy az állatok szerkezetének működésével, mibenlétével tisztába jövünk, még nem feltétlenül érzünk késztetést arra, hogy ne törjük le, ne tapossuk el a virágzó ágat, vagy sokszínű bogarat, még akkor is, ha tudjuk, hogy netán bizonyos szempontból hasznos élőlények.

Anselm Grün és Alois Seufferling bencés szerzetesek „Egységben a teremtett világgal” című kötetükben – Szent Benedek regulája nyomán – azt vizsgálják, miként valósítható meg az ember és a teremtett világ harmóniája. Matthew Fox amerikai domonkos szerzetes munkáira hivatkozva, aki megkülönbözteti a megváltás-lelkiséget és a teremtés-lelkiséget, megállapítják, hogy a bencés lelkiség tipikusan teremtés-lelkiség. Míg a megváltás-lelkiség elsősorban a véték, a bűn és a tőlük való megváltás témáját járja körül, a teremtés-lelkiség a jó

teremtés iránti tiszteletet helyezi előtérbe, és Istennel a teremtésben akar találkozni, tehát a Teremtőt és nem a Megváltót állítja a középpontba. Ezt a szemléletet Szent Pál apostolra történő hivatkozással értelmezik:

„Mert ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk (Róm 1,20).”

Mindez nem jelenti, nem jelentheti a teológia két útjának szembenállását, hanem teremtő feszültség kialakulására ad lehetőséget. Istenhez való viszonyunk abban is kifejezésre jut, ahogyan a teremtéssel bánunk. Ez a közelítésmód félelmet kelthet a panteizmus térhódításával szemben, ám ez a félelem nem indok arra, hogy Istent és a világot elszakítsuk egymástól, s ezzel a világot szekularizáljuk. Benedek regulájában a megváltás (Erlösung), az üdvösség (Heil), a megváltás-lelkiség ezen tipikus fogalmai nem fordulnak elő; amikor ő a bűnről (peccatum) beszél, azt mondja, hogy a szerzeteseknek kerülniük kell az olyan hamis magatartást, amely megzavarhatja *a teremtés rendjét és a közösséget*.

A teremtés-lelkiség nem a kozmosztól függetlenül látja az embert, hanem mint aki beágyazódott a csillagok, az állatok, a növények világába. A teremtés-lelkiség a kozmoszból indul ki, míg a megváltás-lelkiség a történelemmel kezdődik. Ily módon jelentőséget nyer a tény, hogy a Biblia a teremtéstörténettel kezdődik, a teremtés megelőzi a bűnt, tehát a megváltást. A már idézett Matthew Fox a teremtés-lelkiség négy útját nevezi meg:

- A pozitív út mindenekelőtt a természet és minden létező titka előtti tiszteletet és csodálatot jelenti;
- A negatív út figyelmeztet bennünket arra a sötétségre és semmire, fájdalomra, szenvedésre, amelyek szerves részei lelki utunknak;
- A kreatív út a mi teremtő erőnkre vonatkozik, amely által társai vagyunk Istennek a teremtésben. A kreativitásról és a képekben való gondolkodásról van szó;
- Az átalakító út a szenvedéstől való megváltásra vonatkozik. A jogtalanság elleni küzdelemre, a Teremtő ünneplésére és dicséretére, ami akkor válik lehetségessé, ha az emberek megkísérik, hogy igazságosabban éljenek együtt egymással.

Benedek nem ismeri a szent és a profán elválását. A dolgokkal való bánásmód éppen olyan papi cselekedet, mint az oltár szent edényeivel való foglalatoskodás. A teremtés-lelkiség központi mozzanata a dolgok iránti tisztelet; tisztelet nélkül minden banálissá válik. „Aki tiszteli a dolgokat, az lemond arról, amit különben szívesen tesz, tudniillik hogy birtokba vegye és saját céljaira használja” (Romano Guardini). A világgal való bánásmódunk csak akkor lesz megfelelő, ha azt Isten teremtményének tekintjük és tiszteljük. „Ha pedig valaki a

monostor dolgait piszkosan vagy hanyagul kezeli, feddjék meg.” (RB 32,4). A dolgokkal való gondos bánásmódból vezethető le az európai bencés monostorok igen jelentős kulturális szerepe és hatása.

A Regula több ponton hangsúlyozza, hogy a mérték összhangba hoz a teremtéssel. Aki vét saját mértéke ellen, az a környezetét is kizsákmányolja. Mai nyelven szólva talán azt mondhatjuk, ha a helyes mértékre, a helyes arányokra törekszünk, akkor mindig az „is-is” filozófiája szerint cselekszünk, az egyoldalúság, a kizárólagosság a „vagy-vagy” filozófiájából ered.

A Regulában foglalt benedeki napirend megfelel az ember bioritmusának, ami a kozmosz ritmusától függ. Ami kellő időben történik, az szép és jó (hóraiós). Az évszakok meghatározzák belső hangoltságunkat: nyáron inkább kifelé, télen inkább befelé fordulunk. Nyáron több a cselekvés, télen a meditáció. A ritmus az élet ősjelensége, aki megfelelő ritmusban él(het), egészségesebb és hosszabb életű. Mindez éles ellentéte napjaink „gyorsabban” életérzésének.

A teremtés-lelkiség a teremtéssel, a dolgokkal, az emberekkel való figyelmes bánásmódot, az Istenre való figyelmes hallgatást jelenti, hiszen aki gondosan él, az kapcsolatban van a világ teljességével. A kapcsolatnélküliség, a túldimenzionált énközpontúság talán korunk egyik legnagyobb betegsége.

Anselm Grün és Alois Seufferling gondolatébresztő kötete arra hívja fel a figyelmünket, hogy bár a teológia és a tudomány (ökológia) tárgyukat és közelítésmódjukat, illetve módszerüket tekintve alapvetően különböznek egymástól, a teremtett világra/természetre vonatkozó végkövetkeztetésüket illetően egyképpen szolgálhatnak annak megóvására, megőrzésére. A teremtés-lelkiség teremtett világot, szakrális valóságot állít elénk, és ebből megóvásának parancsa egyenesen következik, míg a természettudomány, az ökológia tárgyi, önteremtő (autopoiézisz) valóságot tár fel, mutat be szerkezetének és működésének sokszínűségével, ám ebből nem feltétlenül következik ennek a világnak a kímélete, megóvása, megőrzése; gyakran inkább fel- és kihasználása. A megismerésből, a megértésből ugyan feltárul a megőrzés lehetősége, ám ez csak „categoricus imperativus”-szal társulva vezethet el a valódi gondossághoz. A „vita activa” keresztény felfogása, amely az üdvösséghez vezető lehetséges út, a 20. század szekularizált világában a hatalom mindenek fölötti akarásához vezető kóros cselekvéskényszerré változott.

Az elmondottak után maradt még egy kérdés, amelyre válaszolnunk szükséges. Megvalósítható-e az Assisi Szent eszménye, a „minden teremtmény egyenlő”, vagy az ember – tudata, öntudata, létezésének transzcendentális aspektusa miatt – mégis valamelyest több,

minőségileg más, mint a rajta kívül létező élőlények vagy az élettelen dolgok, a többi teremtmény? Valószínű, hogy az alapvető dilemma nem ez, hanem az erre a kérdésre adandó válasz: nevezetesen, ha több, ez féktelen, zabolátlan viselkedésre jogosítja-e fel, vagy éppen ellenkezőleg, társteremtői mivoltából fakadóan a „művelje és őrizze” kötelességének teljesítésére! Szent Ferenc – ez természetesen erős feltételezés – talán a létezéshez való jog tekintetében szolt az egyenlőségről, ami egyáltalán nem érinti a kvalitásokban megnyilvánuló, teremtő különbségeket. Az aligha vonható kétségbe, hogy az ember a világot joggal szemléli saját szempontjából (másként nem is teheti), hiszen ellentmondás lenne számára a világnak másmilyen, mint antropocentrikus szemlélete. Másfelől, tapasztalatok szólnak arról, hogy az emberközpontúság tagadása is csak álcázott formája az antropocentrizmusnak (Gerhard Ludwig Müller).

Benedek kora – mint tudjuk – a káosz, a zűrzavar, a felbomlás kora, amikor minden korábbi mérték összetört, és nem maradt támpont, viszonyítási pont, amihez az ember tarthatta volna magát. Elsődleges kérdéssé magasodott tehát: hogyan lehet az életet úgy rendezni, ahogyan az Isten teremtésének és az ember természetének megfelel?

Események sora, mindennapjaink személyes tapasztalatai igazolják, hogy a 21. század emberének is ezekre a kérdésekre kell – megkerülhetetlenül – választ adnia! A kérdések kérdése természetesen, hogy milyen kiindulási pontból születhet meg a válasz? Az európai kultúra, az európai civilizáció embere zsidó-keresztény gyökereiből kiindulva, hosszú századokon át a hitben találta meg ezt a pontot (Credo, ergo sum – hiszek, tehát vagyok; ha ez pontosan ebben a formában nem is fogalmazódott meg). Azután R. Descartes nyomán a gondolkodás, mint léthatározó került a középpontba (Cogito, ergo sum), s a 20. század európai-amerikai civilizációja szinte tömegélménnyé változtatta a vágyakozás bizonyos formáit (Aspero, ergo sum). Lét-fenyegetettség. Lét-törékenység, Lét-sorvadás idején a sorrendiség mintha megfordulni látszanék, hiszen hinni, gondolkodni, vágyakozni csak a létező ember képes, míg létezni (vegetálni) – biológiai lény szintjén – hit, gondolkodás és vágyakozás nélkül is lehet. Sum, ergo credo, cogito et aspero: csak Lét-megőrzés, Lét-megóvás révén lehet esélyünk a társteremtő ember hármass harmóniájának közelítéséhez. A hit bizonyosságot közvetít, a gondolkodás megismerésre készítet, a vágyakozás pedig választás elé állít. A „vagy-vagy” kizárólagosságától feltehetőleg az „is-is” helyes mértéke és arányossága felé vezet az út.

A szerző egyetemi tanár, professzor emeritus a veszprémi Pannon Egyetemen

Csejtei Dezső

Ismeretlen fickó

Hamarosan Európa halálának századik évfordulóját ünnepelhetjük?

Ha kinyitjuk az újságot, bekapcsoljuk az internetet, ugyanazokkal a hírekkel találkozunk mindenütt: Európa válságban van. Az utóbbi hetekben e válságnak főleg két tünetével szembesülhettünk: az egyik az európai pénzpiacok hektikus mozgása, a gazdasági-pénzügyi csőd réme, a másik pedig az, hogy fiatalok ezrei Nagy-Britannia több városában megrohamozták az üzleteket, és raboltak, fosztogattak. E két esemény időbeni párhuzamossága óhatatlanul felveti a kérdést: vajon az időbeli egybeesésen túl van-e valamilyen közük egymáshoz?

A bölcséleti megközelítésnek alapfeltétele a dolgok hosszabb távú szemlélete, a történések tendenciáinak szemrevételezése. Úgy vélem, már az is a válságjelenség körébe tartozik, hogy uralkodóvá vált a *rövid távú gondolkodás*. Ennek egyik káros következménye, hogy a válság megoldását is rövid távon gondolják el. Az említett példák kapcsán ez egyrészt azt jelenti, hogy a szakemberek tesznek néhány ügyes lépést, amellyel megnyugtathatják a piacokat, másrészt pedig azt, hogy a fosztogatókat szigorúan megbüntetik. Ezek persze helyénvaló lépések, hosszú távon azonban nem oldanak meg semmit, mert tüneti kezelések.

Mit jelent vajon Európa jelenlegi válságának elemzésében a tendenciák alapján történő, *hosszú távú gondolkodás*? Egyebek mellett azt, hogy a jelenlegi problémákat azok ősforrására kell visszavezetni. Miben látják az egyes filozófusok a bajok gyökerét? A válaszok különbözők. *Heidegger* a nyugati kultúra romlásának első jeleit *Szókratész* és *Platón* koráig vezeti vissza, szerinte ettől az időtől kezdve figyelhető meg az, hogy az európai ember figyelme egyre kizárólagosabban a konkrét dolgok, a gyors felhasználhatóság felé fordul. *Spengler* a nyugati kultúra hanyatlásának időszakát jóval későbbre teszi: az ipari forradalom, a francia forradalom, illetve *Napóleon* korától datálja. Figyelemre méltó *Gabriel Marcel* megállapítása is. Az első világháború kitörésekor ezt jegyezte fel naplójába: „az európai civilizáció meghalt 1914. augusztus 1-jén”. Hátborzongatóan precíz prófécia ez. Marcel ugyanolyan pontosan ráérezett a modern európai kultúra csúcskorszakának végére, mint ahogy *Goethe* annak kezdetére. Ő 1792 szeptemberében, Valmy dombjainál, a francia és a porosz-osztrák sereg összecsapását szemlélve így szólt: „Itt és most a világtörténelem új szakasza kezdődik, s ti elmondhatjátok, hogy a pillanat részesei voltatok.” Ezt a korszakolást alapul véve azt mondhatjuk, hogy a modern Európa fénykora bő évszázadig tartott, s alapjában véve a XIX. századra esett.

Ha tartjuk magunkat *Gabriel Marcel* időmeghatározásához, nemsokára centenáriumi ünnepelhetünk: az európai civilizáció halálának századik évfordulóját. Mi minden jelzi Európa válságát e szűk száz esztendő alatt? Még végiggondolni is sok, nemhogy felsorolni. Ezért érdemes a sok eseményt közös alapra visszavezetni! Egy spanyol gondolkodó, *José Ortega y Gasset* az elmúlt évszázad válságának egyik alapmotívumát a „tömegek lázadása” jelenségében látta. Bár a téma már *Nietzschénél* előjött, aki a XIX. századot „a tömegek évszázadának” nevezte, az eltömegesedés kiteljesedésére valójában csak a rá következő időszakban került sor.

Ortega meglátása szerint a tömegek lázadásával fokozatosan a műveletlenség, a bárdolatlanság, a primitivitás került uralomra Európában. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kontinensen ne folya „pezsgő kulturális élet”, hogy ne telnének meg a színházak, koncerttermek, hanem azt, hogy mindezek mögött egyre döntőbb hányadban silány és sivár életminőség húzódik meg. Vagyis Európa szellemileg lett megnyomorítva. Ez pedig arra vezethető vissza, hogy hiányzik a lényegi

életterv, életprogram, akár az egyes emberi élet, akár pedig a kontinens felől nézzük a dolgokat. Hiányzik az, amire az ember „felteheti az életét”, aminek „szentelheti magát”, ami iránt „elhivatottságot érez” – ha e szavakat nemes értelmükben vesszük, s nem pusztán karriervadászatot értünk rajtuk.

Egyszóval Európa – önnön korábbi lényegéről leválva, leszakadt jégábraként – sodródik; világtörténelmi értelemben véve egyik napról a másikra él.

Ortega gondolatai pontos és megfontolásra nagyon is érdemes gondolatok. Épp ezért vitatkoznék *Tamás Gáspár Miklóssal*, aki az *Élet és Irodalomban* nemrég arról értekezett, hogy „Ortega y Gasset obszcén ostobaságai és hazugságai” mennyire népszerűek a „polgári liberálisok és a kultúrncik” körében „a magyar ugaron egészen máig”. Egy nagyszerű gondolkodó szellemi meggyalázásáról s a vele kapcsolatos elemi ismeretek hiányáról tanúskodnak e szavak. Olyan gondolkodóra vonatkoznak, aki a modern kasztíliai próza és az élet- és egzisztenciálfilozófiák kimagasló képviselője volt, s aki a szavak megválasztásában mindig választékosnak bizonyult (az „obszcén” megnyilvánulásoktól a lehető legtávolabb állt), s nem mellesleg említve: a glasgow-i és a marburgi egyetem is díszdoktorává avatta. Tamás Gáspár nagyfokú tájékozatlanságról tesz tanúbizonyságot akkor, amikor „a proletariátust mint műveletlen, bűnöző, mocskos, parázna, hazafiatlan, erőszakos, destruktív és szubverzív tömeget” akarja Ortega nyakába varrni. Szó sincs arról; tömegesen Ortega egyáltalán nem a „mocskos munkástömeget” érti, hanem a minden társadalmi rétegben – még az arisztokráciában vagy épp a szellemi foglalkozásúakban, esetleg az álértelmiségiben is – fellelhető közönségességet, alantasságot, igénytelenséget.

Filozófiai vonatkozásban alapvetően tájékozatlan Tamás Gáspár akkor is, amikor a „tömeggel” szemben álló „elit” ortegai fogalmának a következő értelmet tulajdonítja: az elit a „fegyelmezett, takarékos, tanult, kisportolt, illatos, illedelmes, államfönntartó fölsőbb és középosztály”. Ennek az értelmezésnek abszolút semmi köze sincs az ortegai minőségi kisebbséghez. Ez a leírás legfeljebb a dendire illik, arra az embertípusra, amelyiket Ortega maga is bíralt.

De térjünk vissza az eredeti gondolatokhoz! Az ortegai tömegember lenyomatát adják azok az angol tinédzserek, akik – talán betelvé azoknak a kutyáknak a nyomogatásával, melyeket korunk „hightech”-je afféle modern alamizsnaként vet közéjük, s talán betelvé azzal a lógással és lebzseléssel (*lingering and loitering*), amelyet élethossziglani életformaként jelöl ki számukra a társadalom – egy szép napon rabolni kezdtek.

S itt merül fel a kérdés: elejét lehet-e venni az eltömegesedés folyamatának, az igénytelenség eluralkodásának? Megszüntethető-e Európa válsága? Ortega már az 1920-as évek végén, szinte egy időben *Briand* francia külügyminiszter páneurópai uniójának tervezetével, maga is felveti az egységes Európa – az Európai Egyesült Államok – megteremtésének gondolatát. Most viszont azt tapasztaljuk, hogy – az Európai Unió formájában – épp az a konstrukció van válságban, amelyet annak idején Ortega kiútként javasolt. Vajon mivel magyarázható ez a megbillenés? S helyrebillenthető-e valamiképp ez a kisiklás? Hogy választ kaphassunk, közelebb kell hajolnunk ahhoz az alapvető jelenséghez, mely minden más probléma fundamentuma: az emberi élethez.

Ennek az életnek most két alapvonását emeljük ki: az egyik az, hogy *az emberi élet* eredendően és megszüntethetetlenül célkitűző és célbeteljesítő természetű – filozófiai műszóval élve: *teleologikus* – valóság. Nem tehetünk másképp, célok világában éljük le az életünket. Az emberi élet nem azért teleológiai jellegű, mert benne valamilyen célt tűzünk ki, hanem megfordítva: azért tűzünk ki benne célokat magunknak, mert az élet alapvetően teleológiai jellegű.

A másik, már ebből következő momentum: az ember csakis úgy tűzhet ki célokat, hogy mozgásba hozza a gondolatok, eszmék, fogalmak összességét, azt, amit általánosabb értelemben szellemnek nevezünk. Ha akarjuk, ha nem, *az ember* nemcsak növényevő – ritkábban hús-, olykor pedig emberevő – lény, hanem *szellemevő* lény is, gondolatokkal táplálkozik. Célokat pedig csak a szellem segítségével képes megfogalmazni magának. Hiába nevezte *Schopenhauer* a szellemet – *Hegelre* célozva – „ismeretlen fickónak”, nem tudott a helyébe mást állítani: mert még az emberi akarat is a szellem révén jelöl meg a maga számára célokat.

Most pedig próbáljuk meg nagyobb léptékekben az Európai Unióra alkalmazni az emberi életről mondottakat! Ha e két tényezőt tartjuk szem előtt, akkor megállapíthatjuk, hogy nem pusztán abban áll a válság, hogy néhány ország túlköltekezett – persze ebben is, de nem kizárólag ebben –, hanem abban, hogy Európa céltalan, és pedig azért céltalan, mert szellemtelen. Szimbolikusan kifejezve: egyszerűen kiürültek azok a szellemi magtárak, amelyek Európa klasszikus századaiban még színültig voltak a gondolatok, eszmék „lisztjével”. Hiába működteti a kontinens – valami kétségbeesett kattogással – az elméjét, mi is feltehetjük a kérdést, akár csak *Schopenhauer*: „Hallom a malmok zúgását – de hol a liszt?”

Hogyan lehet akkor újból kinyerni a szellemet az agy működéséből? Biztos receptet adni lehetetlen. Legfeljebb minimális választ. Talán úgy, hogy az európai ember megpróbál visszatérni ahhoz, ami őt egykoron nagyra tette: a szellemhez, a műveltséghez, a pallérozottsághoz, vagyis megpróbálja újból felnevelni önmagát. Addig, amíg a haszontalan, silány életminőség és életszemlélet terpeszkedik a kontinensen, esélyünk sem lehet a mélyebb értelemben vett válságból való kilábalásra.

Az európai ember tehát gigantikus nevelési programra, önmaga felnevelésének programjára van utalva. E program tétje óriási. S „nevelésen” egy pillanatra se „felvilágosítást” értsünk hagyományos értelemben véve, hanem a világra való új rányílást, új alapmagatartást, vagy ahogyan ezt már *Platón* megfogalmazta, a „*lélek helyes irányba fordítását*”! S ezt a programot – mivel oly nehéz és oly magasztos – nevezte már *Dilthey* is „minden igazi filozófia céljának és csúcspontjának”, amikor „a szó legtágabb értelmében vett pedagógiáról, vagyis az ember művelődéséről szóló tanról” beszélt. Kérdés, az európai ember képes-e megfelelni e kihívásnak, vagy pedig elbukik a vizsgán.

Európa hatalmas történelmi-kulturális komplexum, így hanyatlása, válsága is több évszázadot átfogó folyamat. Ezt a folyamatot tarkíthatják, megszakíthatják persze időleges, akár évtizedekig tartó fellendülések. S többnyire ekkor keletkezik az a tévhit, hogy tulajdonképpen „minden rendben van”, a válságról való beszéd tévedés. Ahhoz, hogy magát a mélyebb válságot számoljuk fel, évtizedek szívós munkájára van szükség.

Korunk, bármennyire hatalmába kerítette a kalkulálás, a „mindent kiszámolni akarás” örülete, mégiscsak a rövid távú gondolkodás, az *ötletelés kora*. Kimosta az emberből a történelmi érzéket, a történelmi idő léptéke iránti fogékonyságot. Nem hajlandó tudomásul venni, hogy a történelemnek megvan a maga sajátos tempója, ritmusa. S akinek nincs füle hozzá, soha nem hallja meg. A fiatal *Henry Kissinger* mondta a tanára: „füle van a történelemhez”. Olyan sajátos, veleszületett adottság ez, mint a zenében az abszolút hallás: megteveszthetetlen.

Végre komolyan kellene nekiállni a restauráció fáradtságos és hosszadalmas munkájának. S „restauráción” itt nem valamely letűnt korszak visszahozását értjük, hanem azt, amit a szó jelent: helyreállítást, újjáépítést, hogy Európa újból fel tudjon nőni hajdani önmagához. Meglehet, hogy az

odafordulás a szellemhez önmagában véve elégtelen ahhoz, hogy Európa kilábaljon a válságból. Ugyanakkor, nyugodtan állíthatjuk, elengedhetetlen feltétele minden további lépésnek.

Ez a komolyan vett, *minőségi élet* pedig elképzelhetetlen annak filozófiai értelemben vett átgondolása, „megvizsgálása” nélkül. Mert amit Szókratész mondott két és fél ezer évvel ezelőtt, még ma is aktuális: „A vizsgálódás nélküli élet nem embernek való élet.”

2011. szeptember 10.

A szerző filozófus, egyetemi tanár.

Forrás: Magyar Nemzet Magazin

Csejtei Dezső

A kereszténység mint próbatétel

Kierkegaard szerint Isten alakjában voltaképpen önmagunk legfőbb ítélőszéke elé kerülünk

Gyermekkoromban a kisdiákot még nem „felszólították”, hanem „kihívták” felelni. Vagyis nem a helyén, hanem az osztály színe előtt kellett számot adnia felkészültségéről. Még ma is érzem idegeimben azt az izgalmat, feszült várakozást, amely az osztály elé való kiszóllítást előzte meg.

Nos, ilyen kiszóllítás jut osztályrészül a dán filozófus, Sörén Kierkegaard szerint a hívő embernek is. Csakhogy ebben az esetben már nem arról van szó, hogy tanára és az osztály színe előtt adjon számot tudásáról, hanem arról, hogy Isten színe előtt adjon számot önmagáról. S nemcsak arról, hogy mit tett, hanem legfőképpen arról, hogy mivé tette önmagát. E kiszóllítás elől pedig még kevésbé lehet elbújni, mint a felelés elől.

Őseredeti és modern

Kierkegaard a XIX. század kimagasló gondolkodója volt. Azé a századé, amelyet Heidegger – a közvélekedéssel jócskán szembefordulva – „az újkor minden eddiginél sötétebb évszázadának” nevezett. Vajon miért ez a megnevezés? Talán azért, mert ez az évszázad vetette meg az alapját mindannak, ami igazán csak a XXI. században kezd beérni; ekkor indult meg az ember minden transzcendenciától megfosztott, munkavégző, illetve fogyasztó állattá züllesztése, akinek legfőbb feladata, hogy – a pusztulás terhe mellett – életben tartsa és tovább működtesse azt a szörnyűséges, lélektelen gépezetet, amit modern technikai világcivilizációnak nevezünk. S ez a század volt az, amely – Nietzsche megfogalmazása szerint – minden túlnani, „mögöttes” világ megdöntésével valójában ezt a világot is megdöntötte, amennyiben a korábbi évszázadokat mozgató, alapvető történelmi és társadalmi célkitűzések helyébe tetszetősen hangzó, ám valójában megvalósíthatatlan, ezért hazug célokat állított.

Kierkegaard világosan látta, hogy a XIX. század a keresztény vallást is új, korábban soha nem látott kihívásokkal szembesíti. Látta, hogy legnagyobb filozófiai ellenfele, Hegel rendszere voltaképpen megszünteti a vallást azzal, hogy a hitet az észben, a vallást pedig a filozófiában oldja fel. Azt is látta, hogy a romantika vallásfelfogása, az ész túlságos megerősödésétől való félelmében, vizenyős érzületvallásba torkollik. S végül látta, hogy a hegeli filozófiával való szembefordulás – Feuerbach gondolkodásában – úgyszintén a vallás hagyományos formájának megszüntetéséhez vezet.

S Kierkegaard e komor kihívásokra feelve olyan alternatívát nyújt, amelynek legfőbb varázsa, hogy egyszerre őseredeti és modern. Egyrészt újból előveszi és élére állítja teszi fel a kereszténység ősrégi kérdését: mit is jelent valójában Isten színe előtt létezni? Másrészt viszont a modern individuum helyzetét is átgondolva ugyanezt a kérdést másképp is felteszi: mit jelent a saját Isten, az én Istenem színe előtt létezni? Ebben a konstrukcióban egyszerre van jelen az eredeti őselmény – Isten mint objektív, abszolút hatalom a hívő ember előtt –, valamint az a modern életérzés, hogy Isten valójában saját személyiségünk legbensőbb lényege, szubjektív abszolút hatalom. Ennek a két oldalnak az összhangja teszi Kierkegaard kereszténység-felfogását egyszerre vonzóvá s egyben embert próbáló feladattá. S ezt a gondolatot fogalmazza meg a kereszténység kapcsán Simmel is, meglehetősen épp Kierkegaard hatására: „A lélek önmagáért érzett abszolút felelősségében, abban, ahogy Isten előtt pörén jelenik meg – mégpedig az élet minden egyes órájában – látom én a kereszténység legmélyebb meta-etikus magvát.”

Saját képünkre és hasonlatosságunkra

Miért jelent mindez roppant komoly próbatételt a hívő ember számára? Kierkegaard bölcseletében alapvető szerepet játszik az a felismerés, hogy az ember eredendően választó, lehetőségek előtt álló lény; ám ezzel szükségképpen együtt jár az, hogy nemcsak választ a lehetőségek közül, hanem szakadatlanul el is mulasztja azokat. Hiszen egyáltalában véve csak úgy választhatok a lehetőségeim közül – vagy éppenséggel úgy teremthetem a saját lehetőségeimet –, hogy másokat meg mindig szükségképpen elhagyok, elmulasztok.

Mi jelenti akkor számomra a legfőbb lehetőséget? Az, hogy önmagammá válhatok, önmagammá lehetek – nem a magányosság értelmében, hanem abban az értelemben, hogy a lehető legjobbat, a tökéletest, az abszolútát hozzam ki magamból – igen, hogy önmagamban és önmagamból megteremtsem azt, amit legjobb énemnek, önnönmagam Istenének lehetne nevezni. Vagyis a dán gondolkodó van olyan merész, hogy olyan álláspontot fogad el, amely igen közel – ugyanakkor végtelenül is távol – van Feuerbach nézetétől, aki azt vallja, hogy az ember a maga isteneit saját képére és hasonlatosságára teremti. Kierkegaard úgy véli, a személyes Isten valójában nem más, mint az egyén saját, személyes tökéletessége lehetőségének, ígéretének kivetítése egy olyan legfőbb lénybe, aki ugyanakkor szakadatlanul ítélkezik fölötte. Azt állítja, nem az jelenti az elviselhetetlen terhet, hogy tudomásom van a tökéletességről, hanem az, hogy tudok saját tökéletességem lehetőségéről, amely lehetőség mindazonáltal beváltatlanul és beválthatatlanul lebeg fölöttem, hiszen én mindig is – és mindörökké – konkrét egyedi lehetőségek közül választó, esendő lény vagyok. A kereszténység tehát, Kierkegaard értelmezésében, abban követeli meg a maximumot az embertől, hogy őt mindig, szigorúan véve, életének minden egyes pillanatában „kihívja”, kiszólítja önnön Istene, önmaga személyre szabott tökéletességének színe elé, s azzal szembesíti, amivé egyfelől mindig is válhatna, sőt kellene válnia, másfelől viszont amivé maradéktalanul sohasem válhat. Isten alakjában így voltaképpen saját magam legfőbb ítélőszéke elé kerülök, amely elől nincs menekvés, hiszen saját magam elől bújhatok el a legkevésbé.

A legnagyobb próbatétel

Ebben a felfogásban háttérbe szorul, s végeredményben jelentéktelenné zsugorodik mindaz, ami a hagyományos értelemben véve a vallás világához tartozik: nincs templom – vagyis nincs megszentelt hely –, nincs vallási közösség, nincs lekipásztor, nincs vallási tanrendszer, hanem egyes-egyedül az ember van, a maga végtelen magányában Istene – az ő Istene – színe előtt. Ezért nevezhető Kierkegaard vallásossága, kereszténység-felfogása a lehető legnagyobb emberi próbatételnek, mivel az embert – Isten közvetítésével – legvégső soron önmagával, önnön legjobb mivoltával – szembesíti. Olyan személyre szabott kereszténység ez, amely általánossá sohasem tehető, egyházi közösséggé sohasem szervezhető, hiszen a végsőkig személyre szabott. E felfogásban szintúgy háttérbe szorulnak a vallás vigaszt hozó, segítő elemei, helyette inkább a szakadatlan önvizsgálat kerül előtérbe. Mindamellet ez a megközelítés mégsem tekinthető aszketikusnak; az embert „mindössze” annak végiggondolására hívja fel, hogy élete minden órájában megtett-e minden tőle telhetőt azért, hogy önmaga, önnön mivoltának lehető legjobb megvalósulása lehessen.

Ezt a radikális megközelítést támasztja alá Kierkegaard sajátos hitfelfogása is. A dán gondolkodó világosan látja, hogy az autonóm ész egyre nagyobb területeket szakít ki a világból azért, hogy azt racionálisan magyarázza, s ezért nem is törekszik ész és hit harmonikus összeegyeztetésére. Épp fordítva, a minőségi hit megszületésének lehetőségét abban látja, hogy az ember egyrészt a legmesszebbmenőkig elfogadja az ész diktátumait – másként fogalmazva az ember kövessen el mindent azért, hogy a rációt a saját végső határáig hajtsa –, másrészt ezzel a hitet teljességgel

kivonja az ész „ítélőszéke” alól. Ennélfogva a keresztény ember hitét paradox, abszurd hitnek tekinti, amelyet észszel semmiképp sem lehet alátámasztani. Ugyanakkor ez a hit – épp azért, mert minden racionális igazolhatóság kicsúszik alóla – természetét tekintve mélyen bizonytalan hit is egyúttal, tehát egyáltalán nem illeti meg a hit bizonyossága, hanem erejét, tüzét pontosan az adja, hogy mekkora bizonytalanságot képes legyőzni. Ennek a paradox, bizonytalanságból fakadó hitnek az alaptípusát a bibliai Ábrahám alakjában pillantja meg, akinek történetét radikálisan újraértelmezi. S a dán gondolkodó spanyol „testvére”, Unamuno e paradox hit fényében fürdeti meg Sanchót, Don Quijote hűségese fegyverhordozóját, aki egyrészt mindig kételkedik ura ép elméjében, másrészt viszont mindig magával ragadja őt gazdája nemes örülete, s ez viszi bele újabb és újabb kalandokba, az ésszerű belátáson túlnyúló hit kalandjaiba.

Kierkegaard minőségi kereszténysége olyan hihetetlenül magasra állította a hívő ember előtt a mércét, hogy annak úgyszólván lehetetlenség megfelelni. Azonban meglehet, a dán gondolkodó ezzel a programmal nem is annak konkrét megvalósítását akarta, hanem inkább azt, hogy a minőségi kereszténység látomása – intésként – állandóan ott lebegjen a hívő ember előtt, emlékeztetvén arra, hogy Isten képmására és hasonlatosságára teremtetni nem kegy és érdem, hanem irtóztatóan nehéz, embert próbáló feladat.

S karácsony eljövetelkor mondhatjuk: Kierkegaard szemében az ember olyan gyertya, amely az égig magasodik, s amelynek imbolygó fénye ott fenn egy esendő földi egzisztenciára hull vissza.

A szerző filozófiatörténész, egyetemi tanár

Forrás: Magyar Nemzet – Vélemény, 2011. 12. 24

Balogh Gábor

A konfliktus gazdaságtani megközelítése¹

Az utóbbi évtizedekben különös jelentőségre tett szert a konfliktusok gazdasági-gazdaságossági megalapozása és vizsgálata. Ha elfogadjuk, hogy a konfliktusok nagy része bizonyos tudatosságot feltételez, illetőleg számos racionális megfontolás kapcsolódik még az emocionális vagy a percepcionális változatához is, akkor azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy – explicite vagy impliciten – valamennyien tartalmaznak gazdasági, illetőleg gazdaságossági megfontolásokat. Konfliktusviselési szempontból ezek a gazdasági-gazdaságossági megfontolások azért relevánsak, mert hatást gyakorolnak a konfliktusok kitörésére; ha kitört, akkor alakulására, illetőleg tartamára, sőt legalább az egyik fél részéről annak lezárására is. Röviden: a konfliktusok megvívásának módjára, folyamatára, továbbá intézményesedésére és gazdasági legitimitására.

A konfliktusgazdaságtan meghatározása

A gazdasági-gazdaságossági megfontolások szükségszerűen magukkal hozzák a gazdasági racionalitást, vagyis: a minimális költséggel maximális eredmény elérésének kritériumát. Ennek beépülésével a konfliktusok már nem „szabadon lebegő” események vagy történések sorozatának számítanak, hanem bizonyos racionalitást feltételezve és elismerve gazdaságilag is értelmezhetőkké válnak. Ezt a gazdasági szemléletet érvényesíti *a konfliktus-gazdaságtan, amely a közgazdasági eszközöket alkalmazza a konfliktusokra, illetőleg a konfliktusjellegű helyzetekre.*

Maga a konfliktus-gazdaságtan viszonylag új szakterületnek számít. Elméleti megalapozásában más szakágak, mindenekelőtt a különböző közgazdasági elméletek és modellek befolyásolják. Bár még ma is elsősorban a védelemgazdaságtannak, valamint a béke és a háború gazdaságtanának a hatása alatt áll, de már tapasztalható nála a fokozatos leválás szándéka. Azonban a közgazdaságtan néhány korábbi szakterülete nélkül a konfliktus-gazdaságtan művelése szinte elképzelhetetlen.

Elméletek és modellek

A konfliktus-gazdaságtant két tényező definiálja: egyrészt a gazdaságtan fogalmai, alapelvei és módszerei, másrészt az alapvető gazdasági tevékenységek, a termelés és a csere feldolgozásának szándéka. A konfliktus-gazdaságtan ezt a tényezőt igyekszik „felszívni” és a maga képezére formálni.

Néhány konfliktuselméleti felfogás

Jack Hirshleifer² szerint a konfliktuselmélet mindazokkal a területekkel foglalkozik, ahol aszimmetrikus előnyökért küzdenek, ahol preferenciák, opportunitások (lehetőségek) és felfo-

¹ Összeállítva Balogh Gábor: *Konfliktusviselés. Konfliktusok a társadalomban és a világban*, 2011. alapján.

² Vö. Jack Hirshleifer (1995): *Theorizing About Conflict*, In: Keith Hartley – Todd Sandler, 1995: pp. 166-189.

gások határozzák meg a konfliktus és rendezése közötti választást. Amikor a küzdő felek megpróbálnak az ellenfelek elé akadályokat gördíteni, vagy szeretnék ellehetetleníteni, megsemmisíteni őket, harci technikákhoz és technológiákhoz folyamodnak. A konfliktus ezekben az esetekben társadalmi interakcióként – weberi kifejezéssel: a társadalmi cselekvés egyik fajtájaként – fogható fel, amelyet gazdasági irányultság hat át. A gazdasági irányultságú cselekvésként felfogott konfliktusban helye van a cserének, a versengésnek és a kompromisszumos megoldásoknak, a gazdasági elméleteknek és mechanizmusoknak, egyáltalán a gazdasági racionalitásnak.

A konfliktus gazdasági vonatkozásaival foglalkozó tudósok hamar észrevették, hogy az *általános* egyensúlyelmélet nem képes minden lényeges összefüggést leírni vagy magyarázni. Vannak gazdasági jelenségek, amelyek kívül esnek hatáskörén. A stratégiai interakciók, a nem-atomikus cselekvők, amelyek hatással vannak az egyensúlyi árakra és allokációkra, de ugyanígy a gazdasági viszonyokat szabályozó intézmények hiányoznak a modelltől, vagy nem súlyuknak megfelelően veszik őket számításba.

Az általános egyensúlyelmélet kudarcaiból alakult ki a *szerződések elmélete*, a *racionális döntésemélet*, vagy tágabb értelemben az *információ gazdaságtana*, amely a stratégiai cselekvéseket teljes bonyolultságukban igyekszik elemezni.

A *szerződéseméletnek* nincsenek egyértelmű céljai, viszont alkalmas

- parciális egyensúlyi modellként egy vagy két jóságot a gazdaság többi részéről leválasztva modellezni;
- a kis számú cselekvők interakcióinak (például megbízó-megbízott kapcsolatnak, az elmentés kiválasztódásnak) a leírására és vizsgálatára;
- az információs aszimmetria miatt keletkező koordinációs problémák elemzésére és fel-tárására.

Az *információ gazdaságtanába* sorolható vagy vele rokon elméletek

- többnyire mikroszintű cselekvőkkel dolgoznak (módszertani individualizmus),
- a cselekvőkről korlátozott racionalitást feltételeznek, ami az információs aszimmetriával és a cselekvők szellemi feldolgozó kapacitásával függ össze;
- a döntéshozatalra, pontosabban: a kooperáción vagy hiányán alapuló döntésekre és következményeire fókuszálnak.

A *racionális döntéseméletek* instrumentális racionalitással dolgoznak. Az instrumentális racionalitás egy feltevés, nem mond ítéletet a preferenciákról. Más szóval: az RDE nem a cselekvő, hanem a cselekvés, a döntés racionalitásával foglalkozik. Fogalmi körébe tartozó fontosabb elméleti modellek: a kilátásemélet, a játékelméleti (vö. 1. táblázat) és a szerződéseméleti modellek.

„Gyáva nyúl” játék		’B’ cselekvő	
		Kooperál	Nem-kooperál
’A’ cselekvő	Kooperál	Status quo 3; 3	’B’ nyer 2; 4
	Nem kooperál	’A’ nyer 4; 2	Konfliktus 1; 1

1. Táblázat
A konfliktus játékelméleti modellje

Hogy ezek az elméletek mégis az egyensúlyi elméletek és modellek közé tartoznak, annak tulajdonítható, hogy a cselekvők optimalizáló döntésüket preferenciarendezéssel és az egyensúlyi pont megtalálásával a várható hasznosságra tekintettel hozzák meg.

Konfliktusviselési szempontból fontos gazdasági elmélet a *konfliktusok politikai gazdaságtana*. Főbb eszközei lehetővé teszik a politikai cselekvők (kormányhivatalok, lázadók, felkelők, terroristák, diplomaták, katonatisztek, szövetségek stb.) szerepének elemzését az erőszakos politikai konfliktusokban, az ösztönzők, a lehetőségek és a korlátok feltárását és leírását.

A konfliktusok politikai gazdaságtana mint elmélet – az előzőkhöz hasonlóan és témájuk részbeni átfedésével – a közösségi döntésekre helyezi a hangsúlyt, az intézményi és politikai tényezők elemzését és magyarázatát tekinti elsődleges céljának. Témakörébe tartozik – többek között – a háborúk, polgárháborúk, civil konfliktusok okainak, következményeinek, különféle dimenzióinak elemzése és vizsgálata. Továbbá: milyen szerepet játszanak az intézményi tényezők, mindenekelőtt az alkotmányok, a kormányzás és a jogrendszer a konfliktusok keletkezésében és a viták rendezésében vagy megoldásában. A fentiekén kívül témáját képezi – anélkül hogy a témakört kimeríteném – a járadékvadászat, a kollektív választások, az erőforrásokért folytatott harcok, a politikai elnyomás, az etnikai feszültségek, a gazdasági fejlődés, az együttműködés gazdasági elemzése. Mint a mondottakból kitűnik, témakörén keresztül a konfliktusok politikai gazdaságtana egyrészt a védelemgazdaságtan részeként is felfogható, másrészt a politikai döntések gazdaságtanaként is művelhető.

A konfliktusviselés játékelméleti alapmodelljei

Az elméletekkel szemben a gazdasági modellek a konfliktushelyzeteket vagy állapotokat hozzák vagy öntik egyszerűbb formákba.

A konfliktusirodalom témáit a múlt század végéig a hidegháború, a Kelet-Nyugat közötti elentét, valamint a NATO és a Varsói szerződés közötti feszültség határozta meg. Sokat foglalkoztak a fegyverkezési versennyel, a leszerelés problematikájával, valamint a védelem, illetőleg a katonai kiadások és a jólét közötti kapcsolatokkal. Kínálati és keresleti modelleket alkottak. Ezek a modellek azt feltételezték, hogy

- a védelmi kiadások – az erőforrások monopolizálása miatt – negatív hatást gyakorolnak a gazdaságra, illetőleg a gazdasági növekedést akadályozzák;
- a katonai szektor az externalitásai révén viszont pozitív hatást gyakorol a gazdaságra;³ továbbá
- ritkán tekintették endogén változónak, vagy integrálták a katonai kiadásokat.

Az újabb felfogások – mindenekelőtt a K+F-re alapozott elemzések, valamint a szövetségi modellek – viszont már kifejezetten a konfliktusból származó hasznokat is mérlegezik. Külön figyelmet fordítanak arra, hogy milyen társadalmi előnyök származnak a katonai fejlesztésekből, és milyen hatást gyakorolnak a társadalmi-szövetségi kapcsolatokra.

A katonai jellegű K + F kiadások, a védelmi célból fejlesztett technológiák (számítógépek, műholdas kommunikáció) az 1990-es években pozitív hatást gyakoroltak a gazdasági növekedésre.

Új irányvonalat jelent a viselkedési kockázatok beemelése a vizsgálatokba. Ezek a kockázatok a kollektív viselkedésekben jelennek meg: egyrészt többletköltéseket vonnak maguk után, másrészt bizonyos típusaik „elmaradt nyereség” formájában gazdasági következményekkel járnak.

³ Fanny Coulomb, 2004: 233.

Bár még ritkák, de már léteznek kutatások, amelyek arra építik a konfliktushoz való hozzáállást vagy a konfliktusok gazdasági feltételeit, hogy adott konfliktus mennyire járul a szűkösen rendelkezésre álló javak allokációs és erkölcsi vonatkozásainak (például a tulajdonjogoknak, a szerződéses viszonyoknak) a koordinációjához, a társadalmi integráció és kohézió javításához. Ez nem más, mint a gazdasági-gazdaságossági megfontolások alapján a konfliktusban rejlő energiák humanizálását, valamint békés célú felhasználását.

A modellek csoportosítása során megkülönböztethetők a termelési függvényekre, a racionális döntésekre, illetőleg a játékelméleti megoldásokra épülő modellek. Rajtuk kívül fontosnak tartom megemlíteni a fegyverkezési verseny modell Rapoport-féle interpretálását, továbbá a kölcsönös elrettentési modellek lineáris és nemlineáris változatait, valamint a szövetségi modelleket.

A fenti modellek közül az alábbiakban mindössze a formális racionalitásra épülő játékelméleti modell néhány alapváltozatával nyílik lehetőségem röviden foglalkozni.

Játékelméleti alapmodellek: nullaösszegű játékok

Konfliktusviselési szempontból kiemelkednek az olyan játékok, amelyek végösszege nulla. Játékelméleti megfogalmazásban: *nullaösszegű játékoknak nevezzük az olyan játszmákat, amelyekben a játékosok bármilyen stratégiát választanak, a nyeresényük összege nulla lesz.* Ez azt jelenti, hogy amit a játék folyamán az egyik fél elnyer, azt a másik fél elveszíti. Bár ritka az olyan konfliktushelyzet vagy állapot, amely tiszta nullaösszegű játékként modellezhető, de – bizonyos megszorításokkal – előfordul. Nullaösszegű játékként értelmezhető például a Bismarck-tengeri csata, az 1967-es szuezi válság, vagy az alku-modell.

A nullaösszegű játékokat másként tiszta konfliktusos vagy konstans összegű játékoknak is nevezik. A döntés során a feladat, hogy a játékos megtalálja a számára legjobb stratégiát, más szóval: a domináns vagy ha ez nincs, akkor a gyengén domináns stratégiát, és annak megfelelően válassza meg a lépéseit. Általában az egyensúlyi pont az a pont, amelyről adott játékosnak elmozdulni nem szabad. Sokszor a *Nash-egyensúlyt* tekintik annak. Viszont vannak helyzetek, amikor nincs vagy nem egyértelmű az egyensúlyi pont. Ennélfogva nincs egyértelmű megoldása a játéknak.

Domináns stratégia

A játékelméleti modellek egy része segít a domináns stratégia megtalálásában. Erre példa 1943-ban a Bismarck-tengeren (Csendes-óceán) lezajlott ütközet. Az ütközetben a két játékosnak (japán részről Imamura admirálisnak, USA részéről Kenney admirálisnak) két-két lehetőség között kellett választani:

- a) Imamura japán admirális a Bismarck-tengeren keresztül merre szállítsa át a csapatokat Új-Guineába
  - ❖ Észak felé a rövidebb úton vagy
  - ❖ Dél felé;
- b) Kenney admirális hová küldje a repülőgépeit és bombázóit
  - ❖ Északra vagy
  - ❖ Délre.

A „stratégia olyan cselekvési terv, amely minden helyzetre, amikor a játékos léphet, előír egy megvalósítható akciót.”
Robert Gibbons, 2005: 101.

Ha a nem megfelelő irányt választják, akkor mindketten veszítenek: az eredmények azonban különböznek (vö. 2. táblázat). Amikor Kenney nyer, Imamura veszít. Kenney győzelme akkor a legnagyobb, amikor Imamura a legnagyobb veszteséget szenved el: {Dél, Dél} esetén.

Kenney akkor aratja a legkisebb győzelmet, vagyis akkor tudná a legkisebb veszteséget okozni Imamurának, ha a {Dél, Észak} mellett döntenének. Ha Kenney csak Észak mellett döntene, akkor Imamura választásától függetlenül, de nem a maximálisan lehetségest választva komoly veszteséget okozhatna a japánoknak, a japánok pedig nem a legnagyobb veszteséget szenvednék el.

		Imamura	
		Észak	Dél
Kenney	Észak	2; -2 (két nap bombázás)	2; -2 (két nap bombázás)
	Dél	1; -1 (egy nap bombázás)	3; -3 (három nap bombázás)

Forrás: Eric Rasmusen, 1989: 30.

2. Táblázat

A Bismarck-tengeri csata

Játékelméleti stratégiára fordítva a mondottakat: Imamurának van egy *gyengén* domináns stratégiája, az Észak, mert bármely esetben az Északi utat választja, a legnagyobb veszteségnél kevesebbet szenved el, számára optimális esetben (-1)-et, vagyis egy nap bombázást kell elszennedni, ami a lehetséges veszteségek közül a legkisebbet jelenti, kevésbé optimális esetben pedig (-2)-t, vagyis két nap bombázásnak van a flottája kitéve.

„Egy stratégia *gyengén domináns stratégia*, ha ez a játékos legjobb válasza a többiek bármely stratégiájával szemben abban az értelemben, hogy bármit választanak, a nyeresége nem lesz kisebb stratégiát alkalmazva mint bármely más stratégiával, sőt néhány stratégiakombinációban a nyeresége nagyobb lesz.”

Eric Rasmusen, 1989: 31.

Ha a táblázat egy sorát töröljük, Kenneynek Imamurával szemben csak egy *szigorúan* domináns stratégiája van, amellyel a legnagyobb nyereséget érheti el, az Észak. Ennélfogva a stratégiakombináció (észak, észak), amely mint olyan az iterált (ismételt) domináns stratégiák által adott egyensúlyi pont.

Az {észak, észak} egyensúlyi pont Kenney számára csak abban az esetben minősül annak, ha egyidejűleg lépnek. Viszont ha változna a lefolyás rendje vagy módosulna a rendelkezésére álló információ-halmaz, akkor az {észak, észak} mellett az {észak, dél} szintén azzá válna. Bár a játszma kimenetelei eltérnének, a nyereségek ugyanazok lennének: {2, -2}.

„Szemet szemért” játszma

Míg a Bismarck-tengeri csata admirálisai teljes, de nem tökéletes információ birtokában hoztak döntéseket, addig az 1967-es szuezi válság az ún. tökéletes információs játéknak megfelelően zajlott (3. táblázat). További jellegzetessége a szuezi konfliktusnak, hogy a játékosok preferencia-sorrendje szintén eltér. Az olyan játékokat, amelyben a játékos preferencia-sorrendjében eltérés van, *aszimmetrikus játékok*nak nevezzük.

Tökéletes információs a játék, ha minden információhalmaz egyelemű, a játékosok teljesen tisztában vannak az összes korábbi döntéssel.

Teljes információs a játék, ha a játékosok ismerik a játék szabályait és a többi játékos preferenciáit.

1967-ben Nasszer egyiptomi elnök kész tény elé állította Izraelt, amikor lezárta a Szezi-csatornát. Izrael lép elsőként és két lehetséges lépés közül választhatott: elfogadja a kész tény-helyzetet és meghátrál, vagy nem és ellenáll (követeli a szoros megnyitását). Ugyanakkor USA mint Izrael legfőbb szövetségese Izrael lépésétől függően a kihátrálást, vagyis Izrael támogatásának megszüntetését, vagy támogatását választhatta.

		USA	
		Kihátrál	Támogat
Izrael	Meghátrál	1; 4	3; 1
	Ellenáll	2; 2	4; 3

Forrás: Frank C. Zagare, 2006: 23. felhasználásával

3. Táblázat A szuezi válság

A 3. és 4. mátrix egyes rubrikáiban található számok a következmények egyes sorrendjeit mutatják: minél kisebb a számérték, annál súlyosabb következménnyel jár a játékosok számára, és minél nagyobb, annál kedvezőbb következményt jelent. Izrael számára a legjobb következmény USA számára a második legjobbat jelenti (4, 3). Izrael számára a legrosszabb következmény, ha kompromisszumot köt Nasszer elnökkel (1).

A fontosabb következmények a legrosszabbtól a legjobbig:

1. Izrael kompromisszumot köt Nasszer elnökkel, illetőleg az amerikai – arab kapcsolatok tovább romlanak;
2. Izrael elszigetelődik, illetőleg szovjet – amerikai konfrontáció lehetősége fennáll;
3. Izrael meghátrál, de USA támogatja, illetőleg az amerikai – arab kapcsolatok romlanak;
4. Izrael ellenáll és újra megnyitják a szorost, miközben USA támogatja Izraelt, illetőleg szovjet – amerikai konfrontációra nem kerül sor.

Jelen helyzetben USA Izrael minden lépése után két stratégia közül választhat: ha Izrael meghátrál, akkor döntése kihátrálás vagy támogatás lehet. Hasonlóképpen: ha Izrael ellenáll, akkor szintén dönthet úgy, hogy kihátrál mögüle, vagy támogatja őt.

		USA	
		Kihátrál	Támogat
Izrael	Meghátrál	1; 4	3; 1
	Ellenáll	4; 3	2; 2

Forrás: Frank C. Zagare, 2006: 23. felhasználásával

4. Táblázat A szuezi válság USA "szemet szemért" stratégiája alapján

A 4. táblázat szerint a „szemet szemért” stratégia alapján

- ❖ ha Izrael meghátrál, akkor USA kihátrál,
- ❖ ha viszont Izrael ellenáll, akkor USA támogatást nyújt,

- ❖ ha Izrael meghátrál, akkor USA támogatja,
- ❖ ha Izrael ellenáll, akkor USA kihátrál.

A fenti példák azt mutatják, hogy a nullaösszegű játékok esetén

- ❖ nem jó, ha az ellenfél előre megismeri a másik játékos stratégiáját;
- ❖ nem származik előnyük abból a játékosoknak, ha előtte kommunikálhatnak és egy közös cselekvési tervben megállapodhatnak egymással.

Változó összegű játékok

A nullaösszegű játékokkal szemben a változó összegű játékokat csak részleges konfliktus jellemzi. Az ilyen játékok játékosainak érdekei nem teljesen ellentétesek a másikéival, hanem léteznek közös érdekeik is. Következésképpen:

- ha koordinálják tevékenységüket, akkor hasznuk származhat a koordináció által megvalósuló együttműködésből;
- nyerhetnek azzal, ha előre bejelentik stratégiájukat;
- több egyensúlyi pont lehetséges, ezért az egyensúlyok nem (mindig) ekvivalensek;
- nem feltétlenül akkor maximalizálják a játékosok a biztonsági szintjüket, amikor a minimax és a maximin stratégiák egyensúlyi stratégiák.

Változó összegű játékokat szokták még nem-nullaösszegű, vagy nem tiszta konfliktusos, vagy vegyes motivációjú játékoknak is nevezni. Vegyes motivációjú játék például a „gyáva nyúl”, valamint a fogolydilemma alapján modellezhető számos játék, mint a „fegyverkezési verseny” nevű játék.

A „gyáva nyúl” játszma

A Rapoport-féle dinamikánál említettem azt a helyzetet, amikor két járművezető verseny keretében egymás felé hajt, és az nyer, aki nem rántja el a kormányt. Ezt a fajta játékot a szakirodalom „gyáva nyúl” játszmaként modellezi. A modellt szokták még az *elrettetés* vizsgálatára is használni. Konfliktusviselési szempontból ez a jellegzetessége dominál.

Játékelméleti megközelítésben a „gyáva nyúl” modell (5. táblázat) az egyes játékosok részéről az alábbi preferenciarendet feltételezi:

$$T > R > S > P$$

		„B” játékos	
		K	D
„A” játékos	K	R; R	S; <u>T</u>
	D	<u>T</u> ; S	<u>P</u> ; P

5. Táblázat
A „gyáva nyúl” játék általános modellje

ahol

- K* – együttműködés, kooperáció
- D* – nem együttműködés, a megszökés, defektálás, dezertálás
- T* – temptation (kísértés a nem együttműködésre, a nem kooperációra), ezt szokták *Q* betűvel is jelölni
- R* – reward (a kölcsönös együttműködésért járó jutalom, ellenszolgáltatás)

- S – sucker's payoff (a balek kifizetése, nyeresége)
 P – punishment (a kölcsönös nem együttműködésért, defektálásért járó büntetés)

A két járművezető szimultán lépéseinek a következménye, hogy mindketten a $\{D; D\}$ szerint járnak el, és eredményként a $\{P; P\}$ -t kapják, vagyis azáltal, hogy nem működnek együtt, a defektálás miatt büntetésként összeütköznek. Pedig a józan ész szempontjából ez a legkevésbé kívánatos eredmény (következmény).

Hasonló szituáció fordult elő a hidegháború időszakában az USA és a Szovjetunió között. Az egyik legveszélyesebb helyzet „Kubai rakétaválságként” vonult be a történelembe (6. táblázat).

		Szovjetunió		A sorok minimuma
		Visszavonás	Kitartás	
USA	Beleegyezés	3; 3	2; 4	2*
	Légítámadás	4; 2	1; 1	1
Az oszlopok maximuma		3*	4	

Forrás: Tóth I. János, 1997: 78. felhasználásával.

A számok az egyes nagyhatalmak értékítéleteit, a nagyobb szám a kedvezőbb kimeneteleket jelenti.

6. Táblázat A kubai rakétaválság

A válság 1962-ben tört ki a Szovjetunió és az USA között, mert a Szovjetunió rakétákat kezdett telepíteni Kubába. USA célja volt megakadályozni a telepítést, illetőleg a már telepített rakéták visszavonása tengeri blokád alkalmazásával. Tervként merült fel: ha ez nem sikerül, akkor légítámadással megsemmisíteni őket, illetőleg Kuba esetleges megszállása. A Szovjetunió célja: a rakéták telepítése és ott-állomásoztatása, ami által közelről fenyegetheti USA-t. Alternatívaként merült fel, hogy visszavonják és/vagy megsemmisítsék a rakétákat, ha USA ellenáll.

A lehetséges változatok:

- Ha mindketten megegyezésre törekszenek, akkor USA felszámolja a tengeri blokád (,illetőleg nem támadja meg Kubát) (3), a Szovjetunió pedig visszavonja (megsemmisíti) a rakétákat (3).
- Ha USA beleegyezik a szovjet rakéták kubai állomásoztatásába és a Szovjetunió kitart a rakéták telepítése és állomásoztatása mellett, akkor szovjet győzelem (4) és amerikai vereség (2) következik be.
- Ha amerikai fenyegetésre a szovjetek kivonnák a rakétákat, akkor amerikai győzelem (4) és szovjet vereség (2) a kimenetel.
- Ha mindkét fél támadón lép fel, vagyis az amerikaiak légi csapást mérnek (1), a szovjetek pedig telepítik a rakétákat (1), akkor vélhetően nukleáris háborúba torkollna az összetűzés.

A játszmának nincs nyeregpontja. Ez azt jelenti, hogy nem létezik mindkét játékos számára olyan pont, amelyhez közösen optimalizálhatnák a stratégiáikat. A közösen optimális pontot a sorjátékos a maximin, az oszlopjátékos a minimax szabály alkalmazásával érhetné el.

A nyeregpont az a pont, ahol a maximin és a minimax értékei megegyeznek.

A két nagyhatalom preferenciarendje két változatnál [{beleegyezés, kitartás}, valamint {légitámadás, visszavonás} esetén] eltér egymástól, két változatnál [{beleegyezés, visszavonás}, valamint {légitámadás, kitartás} esetén] pedig azonos. Mindkét játékos (nagyhatalom) számára saját értékítéletük (preferenciarendjük) alapján a legrosszabb megoldás a {légitámadás, kitartás}, az egyforma megoldásnak pedig {beleegyezés, visszavonás} számít.

A valóságban is ez történt: USA – miután tengeri blokád alá vette Kubát, hogy megakadályozza a szovjet rakéták telepítését – felajánlotta, hogy felszámolja a tengeri blokádot, illetőleg nem támadja meg Kubát, ha a Szovjetunió eltávolítja a rakétákat onnan. A szovjet vezetés viszont garanciát kért arra, hogy ha eltávolítják a rakétákat, akkor nem támadják meg Kubát, illetőleg megszüntetik a blokádot.

A fegyverkezési verseny

A fogolydilemmáról (7. táblázat) beszélünk minden olyan esetben, amikor az egyes játékosok preferenciarendje az alábbiak szerint alakult:

$$T > R > P > S$$

		„B” játékos	
		K	D
„A” játékos	K	R; R	S; <u>T</u>
	D	<u>T</u> ; S	<u>P</u> ; P

7. Táblázat
A fogolydilemma általános mintája

Tehát a fogolydilemma játékosainak preferenciarendjében az utolsó két preferencia felcserélődik.

A *fegyverkezési verseny* esetén az államok két stratégia közül választhatnak: fegyverkeznek vagy nem fegyverkeznek, helyesebben: leszerelnek. Az egyes játékosok (államok) szemszögéből nézve az alábbi, preferenciarendbe állított négy kimenetel lehetséges: egyoldalú fegyverkezés > kölcsönös leszerelés > kölcsönös fegyverkezés > egyoldalú leszerelés. Ennek nyomán az alábbi mátrix állítható fel:

		Y állam	
		Leszerel	Fegyverkeznek
X állam	Leszerel	3; 3	0; 5
	Fegyverkeznek	5; 0	1; 1*

Forrás: Tóth I. János, 1997: 90. A számok az egyes államok értékítéleteit mutatják.

8. Táblázat
A fegyverkezési verseny
a fogolydilemma modell felhasználásával

Amint a 8. táblázat mátrixa mutatja, mindkét állam a *fegyverkezési versenyt*, a {fegyverkeznek, fegyverkeznek} megoldást tartja domináns stratégiának. Ez a játék egyensúlyi pontja, amelyből

az individuális racionalitás szerint elmozdulni nem szabad. Az individuális szemlélet számára az optimális stratégia a fegyverkezés.

Mint ahogy interakciós helyzetről van szó, az eredmény tekintetében azonban nem ez a legjobb állapot. A kölcsönös fegyverkezés ugyanis rosszabb állapot, mint a kölcsönös leszerelés: a {leszerel, leszerel}. Következésképpen a *méltányos pareto-optimális megoldás* az a helyzet, amikor már egyik félnek sem érdemes kimozdulni adott állapotból, mert rosszabb helyzetbe kerül. Ahhoz, hogy ezt az állapotot a felek elérjék, fel kell adniuk individuális racionalitásukat, és a kölcsönös leszerelés, a {leszerel, leszerel} mellett kell dönteni, mert ez felel meg a méltányos pareto-optimalitás kritériumának.

A fegyverkezési verseny melletti döntésben azonban jelentős tényezőként veendő figyelembe a „perceptuális” vagy *felfogásbeli dilemma*. Ez azt jelenti, hogy a döntésre jogosult személyek különböző vélekedésekkel élnek a másik féllel kapcsolatban, amelyek meghatározzák lépéseiket, pontosabban: ellenség-felfogásukat és preferenciarendjüket. Ennek figyelembe vételével folytak vizsgálatok az amerikai szenátorok körében, amelyek a következő eredményt hozták (vö. 9. táblázat).

Sorrend	USA értékrendje	A Szovjetunió vélt értékrendje
1.	USA leszerel, a Szovjetunió fegyverkezik (2)	Szovjetunió leszerel, USA fegyverkezik (1)
2.	mindketten fegyverkeznek (2)	Mindketten fegyverkeznek (2)
3.	USA fegyverkezik, Szovjetunió leszerel (3)	Mindketten leszerelnek (3)
4.	Mindketten leszerelnek (4)	Szovjetunió fegyverkezik, USA leszerel (4)

9. Táblázat
A szenátorok értékrendje

A vizsgálat eredményeként megállapítható, hogy a szenátorok a Szovjetunió esetében kedvezőbbnek ítélték a fegyverkezést, mint a „mindketten leszerelnek”, más szóval: a kölcsönös leszerelés helyzetet.

A fenti adatsorból az alábbi mátrix írható fel:

		Szovjetunió	
		Leszerel	Fegyverkezik
USA	Leszerel	4; 3	1; 4
	Fegyverkezik	3; 1	2; 2*

Forrás: Tóth I. János, 1997: 92.

10. Táblázat
Felfogásbeli dilemma a fegyverkezési versenyhez

A játék normál alakja szerint a felfogásbeli dilemmának (10. táblázat) nincs domináns stratégiája.

Egyensúlyi stratégiának a kölcsönös fegyverkezés mutatkozik. Viszont mindkét fél találhat ettől jobb megoldást is. Ezért a fegyverkezés nem nevezhető domináns stratégiának. A mindkét

fél számára kedvezőbb stratégia a leszerelés: {leszerel, leszerel}, bár – mint említettem –nem tekinthető domináns stratégiának.

Konfliktusviselési szempontból a felfogásbeli dilemma

„azt mutatja, hogy a bizalmatlanság és az előítélet önmagában is fenntarthatja az ellenségeskedést. A bizalmatlanság nemcsak a fegyverkezési versenyben játszhat szerepet, hanem megjelenik az emberek, osztályok, etnikumok, illetve az államok közötti konfliktusokban is.”⁴

Felhasznált irodalom

- Anderton, Charles H. – Carter, John R. (2009): *Principle of Conflict Economics. A Primer for Social Scientists*, Cambridge: Cambridge University Press
- Balogh Gábor (2011): *Konfliktusviselés. Konfliktusok a társadalomban és a világban* (Kézirat)
- Coulomb, Fanny (2004): *Economic Theories of Peace and War*, London – New York: Routledge
- Gibbons, Robert (2005[1992]): *Bevezetés a játékelméletbe*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Hartley, Keith – Sandler, Todd (Eds., 1995): *Handbook of Defense Economics 1-2.*, Elsevier Science
- Rapoport, Anatol (1957): Lewis F. Richardson's Mathematical Theory of War, In: *Conflict Resolution* 1 (3): pp. 249-299.
- Rapoport, Anatol (1974[1960]): *Fights, Games and Debates*, Ann Arbor: University of Michigan Press
- Rapoport, Anatol (1983): *Mathematical Models in the Social and Behavioral Sciences*, New York etc.: John Wiley and Sons
- Ramusen, Eric (1989): *Games and Information*, Oxford: Oxford University Press
- Schmid, C. Allan (2004): *Conflict and Cooperation. Institutional and Behavioral Economics*, Blackwell Publishing
- Tóth I. János (1997): *Játékelmélet és társadalom*, Szeged: JATEPress
- Weber, Max (1987, 1992[1922]): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* 1. és 2/1. kötet, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Zagare, Frank C. (2006[1984]): *Játékelmélet. Fogalmak és alkalmazások*, Helikon Kiadó

---

⁴ Tóth I. János, 1997: 92.

Major Gyöngyi

Marketing és fenntarthatóság – Összhang avagy kizárólagosság?

Ma a világ egyik legégetőbb problémája az ember és a természeti környezet harmóniájának szétesése. Az egyensúlyok felbomlása olyan folyamatok kezdetét jelenti, melyek energiaszintje az ember számára kezelhetetlen, s beláthatatlan katasztrófához vezethet. Az elképesztően gyors, sokszínű és szerteágazó, egyre komplexebb és előre kiszámíthatatlan hatások összjátékában, az „esemény-szintézisben”¹ új társadalmi gyakorlat veszi kezdetét, a létkérdés követelményének új vezéreszméje pedig a *fenntarthatóság*. Ez a vezéreszme minden eddiginél lényegesen szerényebbnek és józanabbnak mutatkozik. A nagyívű fejlődési koncepciók helyett sokkal csekélyebb igényeket fogalmaz meg; éppen csak az emberi léttér jelenlegi minőségének megőrzését célozza.

Mégis, a látszattal szemben a lényeg változatlan és a probléma megoldatlansága marad: marad a tárgyiasult ember, a fogyasztó, aki törvényszerűen válik az erőforrások megszerzésének eszközévé, vagyis az eszköz eszközévé. Ráadásul az eszközlétért nagy árat fizet. Szerves eredendően szerves lényként idegen a művi környezetben, az alulról fölfelé építkező profán „megvalósulási folyamat” kényszeres növekedési törvényének alárendelve pedig a szakrális egységtudatból kiűzve kénytelen élni életét.

Van tehát egy problémás momentuma ennek a vezéreszmének, és pedig az, hogy lényegiségét arra a súlypontra építi, amelyre az a „másik” – fenntarthatatlan modell épült, arra amelyet éppen meghaladni igyekeznek. Érdekes itt Fleischer-re hivatkozni, hogy „a fenntarthatóság konzerválni akar: megőrizni meglévő struktúrákat és működési módokat a jövő számára; és azokat a mechanizmusokat kívánja kiiktatni, amelyek e törekvésnek az útjában vannak.”² Jóllehet Fleischer indítéka erre a megfogalmazásra nem egyéb, minthogy a fenntarthatósággal szerinte szinte ellentétes alapelveket, az innovációt valahogyan e fölé emelje. Az innováció ugyanis az, ami rombolja a meglévő struktúrákat és működésmódokat: „az innováció újat akar létrehozni, olyat, ami másképpen, a korábbinál jobban működik”³, ráadásul, - s ez a csapda - a ma létező, fenntarthatatlan technológiákat is – hangsúlyozza Fleischer – innovációk sora hozta létre.

A problematikát tehát innen kellene eredeztetni: az eldologiasított, fenntarthatatlan környezetet létrehozó innovációkból. Az innovációs kényszer motívumrendszeréből és mibenlétéből. Márpedig a fenntarthatóság diskurzustere nem jut el eddig a felvetésig, amiből pedig az következik, hogy a fenntarthatóság eszméje kizárólag az egyébként tárgyiasult lét fenntartásában rendelkezik funkcióval. Az eszme tehát tapodtat sem közelít a heideggeri gondolatisághoz, hogy ti.: *"Az ember nem a létezők ura. Az ember a lét pásztora. Ebben a kevesebben az ember nem*

1Richard Feynman kifejezése

2Fleischer, T. (2006)

3Fleischer, T. (2006)

veszít el semmit, hanem éppen elnyer valamit, amennyiben a lét igazságába jut. Elnyeri a pásztor lényegi szegénységét, akinek abban áll méltósága, hogy maga a lét választotta ki őt igazságának őrzőjéül."⁴

A fenntarthatóság legáltalánosabban ismeret-tudati problémaként értelmeződik, s legnagyobbvonalúbb értelmezésben az intellektuális terek integráltságában, a tudás belső egységének a függvényében jelenik meg, a fenntartható rendszerek rendező elve pedig Wilson mentén az egybecsengésben (consilience, azaz szó szerinti fordításban: együtt ugrás) képződik le. "Az emberiség nagy problémái nem oldhatók meg másként, csak a természet- és társadalomtudományok, valamint a ihumaniórák területéről származó ismeretek integrálása által. Csak a határok átjárhatósága biztosítja, hogy a világról helyes, és nem a pillanatnyi igények által meghatározott képet kapjunk. A tudás egyre fokozódó szétdaraboltsága és az ebből fakadó filozófiai zűrzavar nem a való világot, csupán oktatási rendszerünk esetlegességét tükrözi. A kiegyensúlyozott perspektíva nem szerezhető meg a különálló területek tanulmányozása révén, kizárólag a közöttük lévő egybecsengés felismerésével."⁵ Csakhogy az összecsengengetés művelete nem egyéb, nem lehet egyéb, mint a fragmentálás egységbe való kulminálása, s ekként az egység per definitionem marad látszólagos, - és profán. Az egység nem összerakható, nem fölépíthető konstrukció. „Egyesülni csak az egységben lehet.”⁶ Az egység a megnyilvánulásnak nem következménye, hanem feltétele, Hamvas Bélát idézve: „Az Egy nem áll szemben a sokkal, hanem teremti azt.”⁷

S noha a természettudományok új paradigmái evidenciaként kezelik azt, hogy a környezet és a külvilág nem elkülönült entitás, tehát, hogy a környezet nem szubjektum-független külvilág, hanem "a környezet azoknak a külső feltételeknek az összessége, melyekkel kölcsönhatásban az aktív folyamatszabályozásra képes élő szervezet gondoskodik működése rendezett folytonosságának fenntartásáról"⁸, mégis ebben az új értelmezési keretben is, s főként annak kivételében, az ember a saját tárgyiasult szemléletének áldozataként továbbra is tárgyiasul, s továbbra is optimalizált technológiák optimalizált termékévé válik, akár maximális IQ-val is: átépített és korszerűsített biológiai gépként funkcionálva, kiszabadítva a világűr végtelenjébe, az utat még mindig nem keresve eredeti önmagához. A géppé vizionált embernek tehát továbbra sincs létkonceptiója.

A gép, rendelkezzen bár az emberi értelmet minden tekintetben túlszárnyaló mesterséges intelligenciával, önmegvalósítási létkonceptióra soha szert nem tehet. Ez a gép üressége. "A technika ugyanis semmi egyéb, mint az élet és az élet minősége és szépsége és gazdagsága és tenyészete iránt tökéletesen közömbös (személytelen) szám alkalmazása. A technika ugyanannyi életet pusztít el, mint amennyiről gondoskodik, hogy azt az életet, amelyet fenntart minőségtelemmé és eldologiasítottá teszi."⁹ Eltömegesedés – az élet devalvációja.

4Heidegger, M. (1978)

5Wilson, E. O. (2003)

6Hamvas, B. Tabula Smaragdina

7Hamvas, B. Tabula Smaragdina

8Lányi, A. (2000)

9 "Azzal, hogy a számkonceptióból a szám kvalitását kihagyhatónak vélték, teret engedtek annak a jelenségnek, amit a leghelyesebb száminflációnak nevezni. Amit tartalmától megfosztanak, az ritkulni kezd. A száminflációilyen

A fenntarthatóság nem létkoncepció. Érdekérvényesítési funkció; elvrendszer, amellyel az eltömegesített társadalom mozgásba hozható.¹⁰ A vállalatok a társadalmi hatások intenzitásától függően kénytelenek egyre tágabb rendszerben értelmezni saját érdekelttségüket, s az önérdék mentén kieleveződő globális verseny kényszeríti ki a globalizációban egyre inkább felhíguló és kiüresedő versenyképesség fogalmának újraértelmezésekor. „Manapság felül kell vizsgálni hagyományos ismereteinket arról, hogy miként versenyeznek egymással vállalatok és nemzetek”,¹¹ ami pedig nem jelent mást, mint az önérdék tágabb társadalmi kontextusba való beágyazottságának kényszerét. „Közgazdasági nézőszögből az altruizmust úgy határozhatjuk meg, mint mások jólétének (vagy a fogyasztásuk, vagy az „ophelimity-jüknek”) a bevonását az egyén jóléti függvényébe”.¹²

Az új gazdasági modellekben tényezőként szerepeltetett morál tehát csupán a növekedés-paradigma fogalomkészletének része, és egyébként csupán a növekedést (növekvő profitot) szolgáló díszlet. A lelkiismeret felkapcsolása, a felelős magatartás nem egyéb, mint a gép jobb működését szolgáló optimalizációs technika; nem belső, önkéntes elkötelezettség, és főként azért nem, mert a versenyképesség-kritériumban egyre erősebb visszahatást jelenít meg. A társadalmi-kulturális környezeti változás látszólagos és önmagában érdektelen, továbbra is a gazdasági érdek-vezéreltség függvénye és éppen a fogyasztás bővítését szolgálja. „Hosszú távú sikereket a vállalatok csak úgy tudnak elérni, ha ezeket az aspektusokat (társadalmi-kulturális környezeti) egyformán figyelembe veszik és megfelelően alkalmazzák”.¹³

A lényeg tehát továbbra is a (gazdasági) siker, csupán annak tényezői módosultak. A változások irányának megítélése ezért nem lehet kétséges. Olyannyira nem, hogy a vezéreszme önmaga le is rántja magáról a leplet akkor, amikor a marketing elvrendszerében bármilyen kétely vagy rosszérzés nélkül kezd el megjeleni. „A fenntartható fejlődés marketingje egy olyan új innovatív szemlélet, ami a környezeti, társadalmi problémák és a fogyasztói szükséglet kérdéskörével foglalkozik. Belz szerint, kiindulási pontként az ökológiai és szociális célok előtérbe helyezése említhető, melyeknek a fogyasztói igények kielégítését kell szolgálnia. (Karstens, 2005)”¹⁴

Galbraith professzorra hivatkozva¹⁵ tehát azt mondhatjuk, hogy a vállalatok már nem csupán behipnotizálják a tömegbe a látszólagos szükségleteket, hanem továbbmenve még azt is a létezés igazságaként injekciózzák a fogyasztás-gépezetébe, hogy minél többet fogyasztja az adott terméket, annál jobbat és többet tesz a társadalomért. S csakugyan. Fenntartja a rendszert. A „függőségi hatás” aktiválása mellett azonban bármely - akár pozitív indíttatás¹⁶ is eltörlül.

---

fogalmakat teremtett: végtelenség, végtelen számsor, végtelen hatalmas, végtelen világegyetem, határtalanság, határtalan haladás, korlátlan lehetőség, végtelen fejlődés.” Hamvas, B. Im.

10, „Sok `humanitárius` teljes őszinteséggel képzelem azt, hogy magát altruista nézeteknek szenteli. Egyáltalán nincs annak tudatában, hogy az új elit egoizmusának győzelmét segíti előidézni.” (Pareto, V. (1968))

11 Porter, M. E. (1998)

12 Rapoport, H. (1995)

13 Belz, F. M. (2003)

14 Odor Kinga

15 Galbraith, J.K. (1976)

16 A profit egy részének visszaforgatása ún. társadalmi célokra, annak ismeretében, hogy mindez a fogyasztókért folytatott harc része, aligha minősíthető felelősségteli magatartásnak.

Felvetődhet hát a kérdés: Vajon a növekedés paradigmájának alappilére, a marketing, mennyire egyeztethető össze a létezés, az *Élet* iránti felelősséggel?

A válaszadáskor hangsúlyos momentummá válik a válaszadás kiindulópontja. Az összezsugoríthatóság dimenziójában, a lényeg sohasem válik átláthatóvá - hiszen egymástól szétválasztott terekből áll össze az elvet magába nem foglaló terek halmaza – s így a fenntartható fejlődés marketingjének valóságúsága akár szükségszerűségnek is tűnhet. A teljesség aspektusában viszont felszínre kerül a különböző elvek összeegyeztethetetlensége, máslényegisége. A rombolás és teremtés összezsugoríthatóságának képtelensége.

Igaz, napjainkban elsősorban az ökológiai-gazdasági-társadalmi- összeomlás rémképe vezetett a fenntarthatóság szemléletének kialakulásához, s mind szélesebb körökben való terjedéséhez, a fenntarthatóság igénye azonban nem lenne, ha az embernek az űrhajózáshoz fűzött korai reményei teljesülnek, s úgy az erőforrások felderítése terén, mint a tudományos és hétköznapi fogyasztás terén a várt mértékben megnyílt volna az űr. Nem jelenne meg a fenntarthatóság igénye, a felelősség kritériuma, ha a tér, az élettér végtelenségig bővíthető lenne. Mi sem mutatja ezt tisztábban, mint a tény, hogy a filozófusok bölcselkedésének az ember eldologiasodásáról, a pusztítással való szembesülésnek nem volt elég mozgósító ereje; a vészriadót a profit fújta meg. (Önmagáért.)

Lássuk be, a fenntarthatóság eszméje aligha más, mint a növekedés paradigmáján belül egy kényszer következtében jelentkező anomália. Egy olyan anomália, amely hirtelen támadt ésszerűségi elvekre hivatkozva, ideiglenesen divattá is tehet olyan értékeket, melyek nem tartozéka a paradigmának, esetleg egy másik paradigmából származó olyan mintázatok, amik eredeti tartalmukat nélkülözve, tisztán formállogikai alapon figyelembe vehetőnek tűnnek a katasztrófa (növekedés-ellehetetlenülés) elkerülési stratégiájában. Gondoljunk csak a szeretetmárkákra.¹⁷Mindez azonban átmeneti jelenség, s addig tarthat, amíg a társadalmi paradigma magára nem talál egy másik dimenziója mentén. Lényegi változás csak és kizárólag paradigmaváltásból következhetne, illetőleg csak valós, a létkonceptióig hatoló értékrendi változás idézhet elő társadalmi paradigmaváltást. Ez azt jelenti, hogy az emberi munka a természeti erőforrásokat ismét úgy konvertálja fogyasztható javakká, hogy közben az egész folyamat rítussá válva belesimulhasson a természeti rendbe. Ha az ember munkája nyomán, vagy egyszerű beavatkozással valamit a maga számára elvesz, azt a természeti erők érte meghozott áldozataként tudja elfogadni és egyben viszont-áldozat vállalására köteleződik: minden beavatkozását a természet folyamataiba a legkisebb strukturális szinten is jelenlévő teljesség tisztelete hatja át. Ekkor a „törekvés” nem a szerzésre, hanem az egyensúlyra irányul. A társadalmi paradigma introvertáltsága alapvetően a természetben megfigyelhető egyensúlyi rendet tükrözi, mint a teljesség mindenben megnyilvánuló szakrális jelenlétét közvetíti, ebből adódóan pedig a *személy* természethez való viszonyát a tisztelet hatja át, teljes összhangot alkotva a fölülről lefelé szerveződő létkonceptió egyéb szellemi értékeivel, a bátorsággal, a hűséggel, a kitartással, a mértékletességgel, vagy épp az áldozathozatal képességével.

---

¹⁷ Kevin Roberts a Saatchi & Saatchi reklámügynökség nemzetközi elnök- igazgatójaként dolgozta ki a Szeretetmárkák (Lovemarks) koncepcióját, aminek lényege, hogy az üzleti siker érdekében az elerőtlenedő termék-márkákat „szeretettel” kell feltupírozni. A koncepció lényege olyan termékek létrehozása, melyek elég erősek ahhoz, hogy a fogyasztókkal hosszú távú, érzelmeken alapuló kapcsolatokat alakítsanak ki. Lásd: Robert, K (2004)

Ez olyan paradigma, amely nem a teremtő romlásban érdekelt, hanem magában a teremtésben; nem a fizikai expanzióban, hanem a kvalitatív fejlődésben. Mindehhez azonban magát a “paradigma” fogalmat is új, teljesebb tartalommal kellene feltölteni. Egy ilyen átértelmezéshez azonban a viszonyítási pontokat a mai gondolati tereken kívül kell keresni.

IRODALOM

Belz, F.-M.: Nachhaltigkeits-Marketing, Präsentation im Rahmen des Workshops Sustainability Marketing Switzerland, Zürich, 2003.

Fleischer T.: Innováció, növekedés, kockázat. In: Fenntartható fejlődés Magyarországon. Jövöképek és forgatókönyvek. Stratégiai kutatások – Magyarország 2015. Új Mandátum Könyvkiadó, 2006.

Galbraith, J.K.: The Affluent Society. Houghton Mifflin, Boston, 1976.

Hamvas, B.: Tabula Smaragdina. <http://www.hamvas.comlu.com/tabula%20smaragdina.htm>

Heidegger, M.: Brief über den Humanismus: in: Wegmerken: (Gesamtausgabe; 9. köt.) Frankfurt/M., 1978.

Lányi, A. In: Természet és szabadság. Előszó. Osiris, Bp. 2000 .

Odor, K.: Környezetirányítási rendszerek (KIR) és a fenntartható fejlődés marketingjének kapcsolata. www.avacongress.net/ava2007/presentations/aks2/6.pdf

Pareto, V.: The Rise and Fall of the Elites. The Bedminster Pr, 1968.

Porter, M. E.: Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, Vol. 76. 1998.

Rapoport, H.: Coordination, Altruism and Under-Development. Kyklos, Vol. 48.

Roberts, K.: Lovemarks – A jövő a márkák után. **Magyar Könyvklub** 2004.

Wilson, E.O. : Minden egybecseng. Typotex. Bp, 2003.

A szerző közgazdász, a Stratégiakutató Intézet munkatársa.

Takáts Péter

A helyi pénzről és a gazdaság etikai kérdéseiről

2011. november 24-én a Pannon Egyetem MFTK Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézet, valamint az Egyetemi Könyvtár és Levéltár „Kutatóműhelyek és emberi profilok” című előadásorozat rendezvényén elhangzott előadás anyaga.

Az emberiség sok-sok ezer éven keresztül meg volt elégedve azzal a pénzzel, amit az éppen aktuális uralkodó, fejedelem vagy bank kibocsátott és senkinek sem jutott az eszébe „helyi pénzt” vagy pénzhelyettesítőt kibocsátani, vagy ilyen megoldásokon gondolkodni. Mégis a XX. században valami megváltozott, mert futótűzként terjednek a helyi és közösségi pénzek. Terjednek még akkor is, ha erről a TV vagy a main-stream média nem tudósít, aminek hatására az ember úgy érezheti, hogy ezen a területen nem sok történik. Ráadásul, ha szakmai anyagokat vesz a kezébe az ember, pl. az MNB vagy a PSZÁF anyagait, elemzéseit olvassa, akkor azokban úgy írnak ezekről a kezdeményezésekről, mintha jelentéktelen és hatástalan lenne az egész, csupán nyűg a kibocsátóknak és a környezetüknek egyaránt.

Valami megváltozott az emberekben, mert az 50-es évek végén, a 60-as évek elején elindult egy folyamat, melynek következtében az emberek egyre jobban érzékenyvé váltak az élet összefüggéseire, az élet céljára és értelmére. Ez pedig megállíthatatlanul vezetett el oda, hogy mára az emberek már nem csak a kisebb közösségük ügyeit ismerik, hanem a világ és az egész világgazdaság ügyeit is kezdi megérteni és átlátni. A mai ember sokkal tudatosabb a gazdasági és pénzügyi kérdésekben, mint az 50-es évek emberei voltak és nem csak ismeretei vannak, hanem határozott véleménye is van ezekről a dolgokról.

Mit tapasztalnak ma az emberek a gazdaságban és a pénzügyekben? Nos, az első és mindenki számára teljesen nyilvánvaló dolog az, hogy ez a rendszer beteg és már nem képes a legelemibb feladatai ellátására sem. Ezen kívül ma az emberek felismerik azt is, hogy ez a gazdasági és a pénzügyi rendszer azon túl, hogy nem képes eredeti feladatának megfelelni és már messze nem az embert és az ember igényeinek kielégítését szolgálja, hanem valami öncélt. Ez egy hosszú folyamat eredménye volt, ami valamikor több száz évvel ez előtt kezdődött. Már Francesco Petrarca ([1304.](#) –[1374](#)) idejében is megjelent valami ebből az új minőségből, ugyanis egyik levelében ezt írja: *“a közösségek felbomlása egyre előrehaladottabb állapotba került és a szabad emberek olyan új versenyt kezdenek kialakítani, ami eddig nem volt ismert. Új, jellegzetes vonása jelent meg a kornak: a pénz éhsége. A pénz létrehozta a vagyon emberét és ettől kezdve a pénz nem az ember eszköze többé, hanem az ember válik a pénz szolgájává.”* Ez a szolgaság azonban teljes valójában csak a XX. századra tudott teljesen kibontakozni.

Vagyis ma egy beteg gazdasággal és egy öncélú pénzrendszerrel van dolgunk, ami nem nagyon változik, miközben nagy tudású és bölcs emberek keresik a megoldást. Ezért, most ezzel az alapvető és fontos kérdéssel szeretnék foglalkozni és erre a talányra az én válaszomat megadni. Ez lenne előadásom etikai része.

A közgazdaságtan és a materialista megismerés viszonya

Azt hiszem, hogy senki sincs közöttünk, sőt a világban sincs olyan józan ember, aki ne ismerné el azt a hatalmas fejlődést és óriási felfedezéseket, amiket az elmúlt évszázadokban a materialista tudomány hozott az emberiségnek. Az ember mélyen belemerült az anyagba és ennek az útnak a során minden kis részletében megismerte azt. Mára már szinte mindent tudunk az anyagról és annak mélységeiről és hatására egy nagyon jellegzetes és általánosságban használt kutatási, megismerési módszer alakult ki és terjedt el a világban. Ennek egyik lényeges eleme, hogy az anyagot, azaz egy élettelen világ törvényszerűségeit kutatja, és amikor az ember az őt körülvevő anyagi világot akarja megismerni, akkor azt külső szemlélőként teszi. A ma használt tudományos ismereteink és fogalmaink így ehhez a két tényhez igazodnak.

Azt hiszem, nem kell különösen magyaráznom azt, hogy ezek a megismerési és kutatási módszerek egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy egy olyan világot vagy folyamatot is megismerjen általuk az ember, ami élő. Nem véletlen, hogy ma még elég hadilábon állunk az élet és az élő megismerésével. Ennek oka éppen az, hogy egy élő folyamat, ráadásul egy olyan, amiben az ember benne áll, mert része annak a folyamatban, az egészen más törvényszerűségek alapján működik, mint a halott anyagi világ.

Ebben a tudományos megismerési környezetben a közgazdaságtan meglehetősen nehéz helyzetben volt és van. Neki ugyanis nem az anyagi világot kellett kutatnia, hanem az emberi társadalom mindenkori működését kell vizsgálnia. A kutatók pedig csak az anyagi világ összefüggései alapján tudtak gondolkozni és csak az intellektuális megismerés számára felismerhető folyamatokat és tényeket tudták vizsgálni. Így aztán jogos az a kérdés, hogy azok az összefüggések, melyeket felismertek, mennyire felelnek meg a valóságnak? Nos, az én személyes véleményem az, hogy bizony elég felületesen és nagyon kevésbé. Azt ma már pontosan tudjuk, hogy az emberi társadalom nem anyagi világ, hanem egy ember által teremtett világ, így az ember tulajdonságaival rendelkezik. (A rendszerelmélet azon összefüggése alapján, mely szerint az ember által alkotott rendszerek, az ember tulajdonságaival rendelkeznek.) Így a gazdasági és pénzügyi világ számos tulajdonságában eltér az anyagi világtól, mert ezek olyan rendszerek, melyben

1. a folyamatokban, melyeket meg kívánunk ismerni, az ember benne áll, azoknak része, tehát belülről és nem kívülről kell megismerni,
2. a gazdaság egy élő rendszer, egy állandóan változó, kavargó, áramló élő rendszer,
3. melyet spirituális összefüggések működtetnek, azáltal, hogy az ember gondolkodásával és szellemi képességeivel állandóan hat rá, befolyásolja azt.

Így azok a folyamatok, melyek a gazdaságban és a pénzügyekben valóban működnek az intellektuális megismerés számára rejtve maradnak. Ebből pedig azt láthatjuk, hogy a gazdasági és pénzügyi folyamatok az anyag megismerésére alkalmas törvényekkel nem írhatók le! Helyes megismerésükre és leírásukra gondolkodásunknak egy olyan új módjára lenne szükség, mely kellően rugalmas és alakítható arra, hogy képes legyen élő, és az ember szellemi tevékenységétől áthatott rendszerek működését is megismerni.

A közgazdaságtan számára azonban nem létezett más megközelítés, nem volt más lehetőségük, mint az intellektuális, materialista gondolkodási modell alapján a felszínen mutatkozó jelenségekből levezetni az egész működésére vonatkozó összefüggéseket. A mélyben rejtőző valódi okokat is tartalmazó élő és spirituális összefüggések viszont az

intellektuális gondolkodás számára soha nem lesznek láthatóak! Így aztán az irodákban és szobákban kigondolt törvényeket próbálták meg az életre ráhúzni. Úgy működtek, mint az egyszeri orvos, aki azt hiszi, hogy a kényszerzubbony meggyógyítja a beteget. Persze, amikor kiderült, hogy nem működik, akkor mivel továbbra sem voltak képesek a mélyre hatolni, újabb törvény gondoltak ki és azt húzták rá az életre, vagyis egyszerűen átszabták a kényszerzubbonyt. Ez pedig élet ellenes, mert az életet megismerni kell és nem intellektuális szabályok közé zárni. A folyamat pedig elvezetett oda, ahol most vagyunk: egy beteg és az ember szolgálatra alkalmatlan gazdasági és pénzügyi rendszerhez, ami, miután szolgájává teszi az embert, szépen maga alá temeti az egész világot.

Valami azt láthatjuk, hogy miközben ebben a gondolkodási és megismerési modellben a fizika, a kémia, stb. csodálatos eredményei megszülettek az élettelen anyagról, addig a közgazdaságtan is ezekkel az megismerési módszerekkel igyekezett megmagyarázni valamit, ami azonban élő és spirituális. Ezt pedig így sem megérteni, sem megismerni nem lehet soha. Ezért folyamatosan egy beteg rendszert tartottak fenn, és erről magyarázták, hogy az nem is beteg, hanem egészséges. Eközben pedig egyre nyilvánvalóbbá kezdett válni - még a tudós közgazdászok számára is - hogy itt valami nem kerek, ez így nem mehet tovább.

Ekkor a tudósok ahhoz a módszerhez nyúltak, amit a történelemben az egyház vagy a kommunisták már többször kipróbáltak és mindig jól működött. Ha valami nem állja ki a gyakorlat próbáját, mert nyilvánvalóan téves és hamis, de közben valakiknek mégis érdeke fűződik ahhoz, hogy ez a beteg helyzet fennmaradjon, akkor dogmát kell csinálni belőle. Ennek nyomán mára a közgazdaságtan a dogmák széles gyűjteményévé vált. Annyira, hogy ezeket a magukat alternatívnak nevező közgazdászok sem merik megkérdőjelezni. Az ilyen dogmák pl. a munkaerő = áru, a kamatos kamat, a semmiből teremtett pénz után járó kamat, a pénznek nincsen szaga, vagy az örökös növekedés kényszere, hogy csak néhányat említsek. Ezekről ma senki és sehol nem beszél, ezeket ma nem lehet megkérdőjelezni, pedig éppen ezek között rejlik a válság és a beteg működés minden oka és lényege. Az ezeket szajkózó megoldások azonban azt mutatják, hogy a közgazdaságtan a mai napig nem volt képes kilépni ebből a bűvös körből és továbbra is egy intellektuálisan kiagyalt világ képét igyekszik ráerőltetni a világra.

Miközben ezzel rengeteg kárt okoznak a világnak és az embereknek, sokan, a hatalmi struktúra bizonyos pontjain felfedezték, hogy a beteg működés nagy hasznot tud biztosítani kevesek számára. Ennek a beteg rendszernek a haszonélvezői ugyanis általa vagyonhoz és hatalomhoz jutottak. Ezeket az embereket, ezeket az érdekeket a közgazdászok bizonyos körei aztán sajnos ki is szolgálják és a helyzet fennmaradását biztosító elméletekkel állnak elő, és ennek a beteg gondolkodásnak a fenntartása érdekében mindent megtettek és megtesznek. A közgazdaságtan így a hatalom és a pénz kiszolgálója lett és amikor valaki szembe akar szegülni a dogmákkal, akkor azt azonnal kiközösítik és kizárják a „bőség kosara” mellől. Sem publikálás, sem katedra, sem munka nem jut az ellenszegülőknek. Ma már csak azok tudnak a gazdaságról és a pénzügyekről egészen más alapokon állva gondolkodni, akiket nem zavar, ha nem jutnak szakmai elismeréshez, akiket az emberek és a közösségek jóléte és nem a hatalomhoz való közelség motivál.

Persze ezzel nem akarom azt mondani, hogy minden közgazdász rossz ember lenne. Távol álljon tőlem ez a gondolat, de azt fel kell ismerni, hogy számtalan megtévesztett ember lett közgazdász és mivel az egyetemen ezeket a dogmákat tanulta meg igazságként és azt, hogy a dogmákkal nem szabad vitatkozni, ezért ma együtt és egyhangúan védik ezt a beteg rendszert és annak minden torzulását és azt nevezik egészségesnek, ami szemmel láthatóan beteg.

Egy ilyen folyamat eredményeként alakulhatott ki a XXI. század elejére az az érdekes helyzet, hogy a pénzügyi piacoknak és a bankoknak nemcsak sikerült megszerezniük a hatalmat, de ennek nyomán sikerült elérniük azt is, hogy a demokrácia legyen az a kitűnő és hatékony eszköz, aminek segítségével lehetőségük nyílik egyéni érdekeik megvalósítására, pontosabban fogalmazva: az emberiség szinte egészének kizsákmányolására.

A demokrácia továbbfejlesztése

Talán sokak számára meglepő állítás, hogy a demokráciát tovább kellene fejleszteni, mert általában hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy ma minden rendben van. Sőt, hogy a pénzemberek és a hatalom ellene van a mi demokráciánknak, szemben állnak azzal. De ez véleményem szerint egy óriási tévedés, mert a XX. század végére, a XXI. század elejére éppen az ellenkezője igaz ennek az állításnak. A pénztőke és a pénzemberek nemcsak, hogy nem ellenségei, hanem éppen a tudatosan támogatói ezeknek a demokratikusnak nevezett rendszereknek. Ma éppen hogy ők irányítják ezeket. Ma már egyre inkább nyilvánvaló, hogy a képviselői demokrácia csak a felszínt adja, azt a felszínt, ami mögé el tudják rejteni a valóságot: az emberek kizsákmányolását.

Egyben meg is találták benne az önvédelem legjobb eszközét a társadalom és a tömegek ellenállásával szemben. A kisemberek, a civilek azt hiszik, hogy azáltal, hogy 4 évente elmennek szavazni, a megválasztott politikusok az ő érdekeiket képviselik majd, a parlament az ő érdekükben hozza a törvényeket. E mögött az álca mögött pedig jól el lehet rejteni, hogy az események és a törvények mögött valójában milyen csoportok vagy csoportérdekek állnak. A kisemberek ezt nem látják, nekik csak a színjáték jut, és többnyire belemerülnek abba a cirkuszba, amit ez a rendszer nyújt a számukra. Amit napjainkban látunk, számos kutató és szakember egybehangzó véleménye szerint, egy nagyobb terv része, amivel a pénzhatalom megpróbálja törbe csalni az egész civilizált világot, úgy, hogy közben az emberek semmit se vegyenek észre.

Persze ennek a célnak az elérése érdekében, vagyis hogy a pénzügyi és banki elit egy kis része - a demokrácia leple alatt - képes legyen kizsákmányolni az egész világot, és az embereket a pénz rabszolgájává tenni, számos dologra szükség volt. Így többek között szükség volt egy a pénzvilággal együttműködő és azzal teljesen összefonódott politikai elit, akik aztán a pénzpiacok és a bankok minden igényét kielégítik, függetlenül attól, hogy az miként is hat az állampolgárokra és azok jólétére. Szükség volt egy - a pénzvilág befolyása és irányítása alatt álló - sajtó és média birodalom kialakulására is, mely a való világot egy virtuális valósággal helyettesíti. Egy „virtuális valóságot” teremt, melyben az embereket kulturális és gazdasági hazugságok áradatával öntik el és ezzel igyekeznek megakadályozni azt, hogy az emberek meglássák a valóságot. A fátyolnak nem szabad fellebbennie, a valóságnak nem szabad kitudódnia! Ez az oka annak, hogy ma az emberek a média által árasztott hazugságözönt gondolják valóságnak. Sőt, ha a valóság mégis beszivárog az életükbe, akkor azt nem hiszik el még saját szemüknek sem.

Pedig ez a folyamat, ill. ennek a végjátéka itt a szemünk előtt és a mi életünkben indult el, amikor 1973-ban a közgazdászok és a velük együttműködő politikusok fontos lépésre szánták el magukat. Eldöntötték, hogy megszüntetik a Bretton Woods-i Egyezményben, még 1944-ben rögzített kötelezettséget. Ebben az USA kormánya azt vállalta, hogy 36 USD-t minden esetben 1 Uncia aranyra köteles beváltani. A fenn jelzett folyamat során az amerikai kormány 1971-ben felmondta ezt a kötelezettséget és 1973-ban végleg hatályon kívül helyezte.

Erre a lépésre igen nagy szükség volt, mert ez volt a fenn körülírt hatalmi tervek megvalósításának egyetlen lehetséges útja. A nyugati közgazdászokra már jó ideje nagy nyomás nehezedett, hogy keressenek olyan megoldásokat, melyben lehetőség nyílik a tőkejövedelmek állandó növelésére. Ezt az igényt ők természetesen ki is akarták szolgálni és arra jutottak, hogy a tőkés gazdagságát egy olyan rendszerrel lehet tovább növelni, melyben a pénzmennyiség növelése előtt nincsenek akadályok. Ezért az arany standardként ismert rendszer megszüntetését javasolták, ami ezt az igényt ki tudta szolgálni. A aranyra váltás megszüntetésével a világban addig – az arany fedezet által – korlátozott mértékben jelen lévő pénzmennyiség növelése elől ezzel minden akadályt eltüntettek. Ebben az új rendszerben a nyugati tőke és bankrendszer számára megnyílt a korlátlan pénzteremtés lehetősége. Pénzteremtés szó szerint, ugyanis ez az új rendszer a semmiből teremti a pénzt és pontosan úgy kér kamatot utána, mintha az valami valódi értéket képviselne.

Azt persze tudták, hogy ez a korlátlan pénzteremtés inflációt fog okozni, amiben aztán a felesleges pénz eltűnik, ezért kerestek egy olyan mechanizmust, amivel ezt el lehet kerülni. Azt találták ki, hogy a pénzteremtéssel együtt és lehetőleg azonos mértékben növelni kell az ipari termelés mértékét. Ekkor jelent meg a rák a gazdaságban, mert ez az elmélet ültette el a rákos sejteket a gazdasági és pénzügyi életben, azáltal, hogy egy olyan növekedési kényszert hozott a gazdaságba, melynek minden káros hatását mi magunk is megtapasztaljuk. Mégis, minden kár és probléma ellenére a mai napig ezt, mint a kapitalizmus természetes részét próbálják bemutatni és olyan dogmává tették, amit az emberek fejéből szinte lehetetlen kiverni. Miközben ez a gazdaságra és az egész világra rákényszerített növekedés csak azért szükséges, hogy a tőkejövedelmek állandó emelkedése biztosítva legyen. Ennek a történetnek semmi köze sincsen egy egészségesen működő gazdaság egyetlen alapelveéhez sem.

Annak érdekében, hogy a munkavállalók elégedetlenségét is kezeljék, az egészet leöntötték egy kis sziruppal, a jóléti társadalom meséjével, és a hatalmas ütemben növekedő tőke jövedelmekből egy keveset a dolgozók is kaphatnak valamennyit, amiből a munkabérek emelése megvalósulhatott. Ha most ebbe jobban belegondolunk, akkor ennek az igen trükkös megoldásnak bevezetésével mindössze annyi történt, hogy a tőketulajdonosok és a munkavállalók közötti korábbi állandó ellentétet egyszerűen lecserélték a jóléti társadalom meséjével. Ez azonban ma már jól látható módon nem a helyes megoldás volt. Az elmúlt évtizedekben nem történt más, mint egy a szakemberek által jól ismert probléma megoldásának egyszerű elnapolása és a beteg helyzet néhány ember általi kihasználása, hatalmi és gazdasági céljaik elérésére. A bevezető részben már elmondtam, hogy a modern közgazdaságtan gondolkodásmódja nem alkalmas a probléma megoldására, csak arra, hogy a megoldás kényszerét elodázza, és látszatmegoldásokat adjon. Ezzel pedig a gazdaságot és a társadalmat még betegébbé tette, miközben persze egyes emberek gazdagsága végtelenül nagy lett.

Ez a csodálatosan és hihetetlen ravaszsággal kialakított rendszer ma úgy működik, mint egy „virtuális lencse”, amit az emberek többsége a szeme előtt hord és hatására már nem képes többé a való világot érzékelni, csak a virtuális, hazug világot látja, azt gondolja valódinak. Ma egyre többen már csak ezeken az előtét lencséken keresztül képesek nézni a világot és az abban zajló eseményeket. Így történhet aztán meg, hogy a világméretű hazugságokat nem vesszük észre, a demokráciának álcázott kizsákmányolást nem látjuk meg, hamis és hazug értékrendszereket vallunk és sorolhatnám azt a sok-sok dolgot, amit ez az illúzió okoz a világban.

Miközben úgy gondolom, hogy ma az ember legfontosabb feladata átlátni ezen a hazug illúzió és meglátni azt a valóságot, ami a világban valójában történik, felmerül bennem a

kérdés, hogy mennyire nevezhető etikusnak ez a folyamat. Mindaz, ami a gazdaságban és a pénzpiacokon történik, megfelel-e azoknak az etikai normáknak, melyekről az egyetemeken tanítanak, és melyeket a mai emberek vallanak? Szerencsére egyre többen vannak és egyre többen értik meg azt az üzenetet, amit az eddig leírtak hordoznak számunkra. Egyrészt belátják, hogy az etikai normákkal és azok betartásával nagy baj van, másrészt felismerik, hogy a demokratikus kormányokra nem számíthatnak. A tudatosuló és az összefüggéseket egyre jobban felismerő emberek számára teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy amit a központi hatalom, azaz a pénzvilággal összefonódott politika elrontott, azt már csak nélkülük, azaz a helyi közösségek szintjén lehet megoldani. Ezért a legésszerűbb kis közösségek vagy régiók szintjén tenni és cselekedni, csak ezek az intézkedések tudnak megoldást adni. Ezt tették azok a közösségek is, ahol az emberek úgy határoztak, hogy kilépnek ebből a beteg és hatalmi játékokkal terhelt gazdasági és pénzügyi rendszerből, egy saját pénz megteremtése által.

Védekezés a várható problémák és veszélyek ellen

A védekezésnek többféle módja is lehet, de alapja minden esetben az, hogy képesek vagyunk-e a régi berögződéseket megkérdőjelezni. Mert ha igen, akkor létrehozhatunk egy olyan új rendszert, melyben a régi és az új, a globális és a helyi egymással harmóniában van. Azt a rendszert, ami ezt a harmóniát biztosítani képes duális pénzrendszernek nevezik és ebben a nemzeti pénz mellett egy regionális pénzhelyettesítő eszköz, így egy helyi vagy közösségi pénz is fontos szerepet játszik. Ez persze nem egy csodaszer, de jelen pillanatban a leghatékonyabb védekezés korunk fenn már felsorolt lényegi problémái: a demokrácia megszűnése, a recesszió, a munkanélküliség, a közösség széthullása, a környezet romlása és a szociális szolgáltatások végzetes lecsökkentése ellen.

A duális pénzrendszerek által létrehozott harmóniából olyan gazdasági mozgató erők fakadnak, melyek az azt bevezető térség gazdasági fellendülését hozzák. Egyben ezt tekinthetjük a legjobb védekezésnek a gazdasági és pénzügyi rendszer összeomlásából keletkező veszélyekkel szemben. Fontos leszögezni, hogy a duális pénzrendszerek alkalmazása és helyi/közösségi pénzek bevezetése és ezek jelen időszakban tapasztalható népszerűsége nem csak egy pillanatnyi divat, amely majd eltűnik, ha a világgazdaság újra erőre kap, hanem ennél egy sokkal komolyabb és összetettebb dolog.

Ma nem csak a rendszerekkel kapcsolatba került emberek számára egyértelmű, hanem már számos szakember is elismeri, hogy a duális pénzrendszer és a helyi/közösségi pénz bevezetése közvetlenül kihat az emberi viselkedési formákat befolyásoló három alaptényezőre: az erkölcsi érzékre és értékekre, a közösségi kényszerítő mechanizmusokra és a gazdasági érdekekre, és ezért nem csak gazdasági területen hoz változást és fellendülést, hanem kihat a közösség működésére is. A helyi és közösségi pénzek hálózata ráadásul mentőöv lehet a globális pénzrendszerek felborulása esetén.

A helyi/közösségi pénz is a pénzhelyettesítő eszközök közé tartozik. Ahhoz hogy ezt a fogalmat megértsük és lássuk működését, ill. azt, hogy hogyan fejt ki hatását, röviden foglalkozni kell a pénz kérdésével is. Erről ugyanis, bármennyire is központi szerepet játszik életünkben, mégis igen keveset tudunk. A pénz fogalmát leggyakrabban a pénz funkciói felől közelítik meg, és innen nézve a pénznek négy funkcióját különböztetjük meg, és ezeket a pénz technikai funkcióinak nevezhetjük:

1. *Értékmérő és fizetési eszköz* — Ez a kettő a pénz két alapvető funkciója. A pénz ugyanis egyrészt értékmérőként funkcionál, azaz a leghatékonyabban segít az embernek abban,

hogy az áruforgalomban a különböző termékek és szolgáltatások cserélni tudjanak, másrészt fizetési eszközként is szolgál, mert ez az az eszköz, amely a fizetéskor gazdát cserél.

2. *Értéktörzés* — A pénz az alapfunkciókon túlmenően, lehetővé teszi azt is, hogy tulajdonosa a nála lévő pénzt felhalmozva megtakarításokat hozzon létre. A pénz, mint az értékmegőrzés eszköze, vagyis mint felhalmozási eszköz, a vagyontartás egyik formája lehet.
3. *A spekuláció eszköze* — Ez a piaci pénznek egy viszonylag új funkciója, ami a XX. század második felében lett általános és uralkodó, hiszen az ezredfordulón a pénzmozgás 95 százaléka már csak spekuláció volt, és alig 5 százaléka mögött volt tényleges áruforgalom vagy szolgáltatás. Ez a folyamat vezetett egyébként az egyensúly felborulásához és a gazdasági és pénzügyi válsághoz. (Itt csak mellékesen teszem fel a kérdést: etikus az, hogy az emberi igények kielégítésre létrejött gazdaság és annak eszköze a pénz, egy ilyen spekuláció áramlat része?)

Ezt az évek során annyira megszoktuk, annyira belénk verték, hogy ma már ezeket tekintjük természetesnek. Elég, ha a naponta rendszeresen bemondott tőzsdei hírekre gondolunk, ami a spekulációt napjaink természetes és szükséges részének mutatja be. Eközben sajnos elfelejtjük, hogy valójában a pénznek csak a két alapvető funkcióját kell ellátnia ahhoz, hogy a pénzrendszer egészségesen működjön és hatékony legyen! Ahhoz ugyanis, hogy egy pénzrendszer hatékony legyen és szerepét a gazdaságban betöltse, elegendő lenne, ha a pénz értékmérő és fizetőeszköz funkcióját tölti be.

Ebből következik, hogy az a pénzrendszer, amely elriasztaná vagy visszatartaná az embereket a pénzben való értéktörzéstől és a spekulatív felhasználásától, melyben a pénz csak a két alapvető funkcióját látná el, az is képes lenne egy egészségesen működő gazdasági rendszer fenntartására.

Hogyan lehet egy pénzrendszerben az értéktörzési és spekulatív funkciókat kiküszöbölni? A tapasztalatok alapján viszonylag egyszerűen. Amennyiben egy olyan mechanizmust építünk be ebbe a pénzrendszerbe, melyben a pénz öregszik, vagyis értéke az idő múlásával egy meghatározott rendszer szerint csökken, akkor a kívánt célt már el is értük. Ez az úgynevezett öregedő pénz, melynek többféle változatát ismerjük a világban, ebben az, aki a pénzt visszatartja, ahelyett, hogy kamatot kapna, kamatot kell fizessen. Ezen kamat vagy díj beszedésének szokásos módja a pecsételés, ami a mai modem időkben, a számítógépek, és az elektronikus bankkártyák korában ennél sokkal könnyebben és egyszerűbben is kivitelezhető.

A helyi/közösségi pénzek a pénzhelyettesítők közé tartoznak. Ezekből is kétféle van, a pénz kétféle funkciójának megfelelően. Ugyanis a pénznek a technikai funkciói mellett van egy másik funkciója is, amit a közgazdaságtan a pénz gazdasági szabályozó funkcióiból vezet le és közgazdasági funkcióknak nevez. Ezen gondolatmenet alapján a pénzhelyettesítőket is kétfelé bonthatjuk: a technikai pénzhelyettesítőkre és a közgazdasági pénzhelyettesítőkre.

A technikai pénzhelyettesítők a pénz hagyományos forgalmi eszköz funkcióját kívánják helyettesíteni, javítani, és a többi technikai funkció ellátására nem vállalkoznak. A technikai pénzhelyettesítők általában úgy jönnek létre, hogy a pénz helyettesítőnek megfelelő pénzüsszeget a pénzhelyettesítő kibocsátója a kibocsátáskor megkapja, és a pénzhelyettesítőnek megfelelő nemzeti pénz vagy bankjegy valahol letétben van. Amíg a pénzhelyettesítő forgalomban van, a kibocsátó az összeget befektetheti, a pénz így bekerül a pénzügyi közvetítő rendszerbe. Miután az áru vagy szolgáltatás vásárlója fizetett, az eladó

minden tranzakció után a pénzhelyettesítőt készpénzre (általában bankszámlapénzre) válthatja vagy váltja.

Egyes fajtájuknál arra is lehetőség van, hogy a pénzhelyettesítő birtokosa a pénzhelyettesítőt visszaváltsa készpénzre. Hitelt ebben a technikai pénzhelyettesítőben általában nem nyújtanak, egyedüli kivétel a hitelkártya. A technikai pénzhelyettesítők közgazdaságilag inkább semlegesek, leszámítva azt a hatást, hogy általuk nincs pénzkiáramlás a régióból vagy a térségből. A legismertebb technikai pénzhelyettesítők, melyeket rendszeresen használunk a pontgyűjtő kártyák, étkezési utalványok, üdülési csekkek, az egészségkártya, a mobiltelefonnal történő fizetés, a parkolás fizetés mobillal, stb.

A közgazdasági pénzhelyettesítőkkel a pénz gazdasági szabályozó funkcióját kívánják javítani és elsősorban egy-egy térségben, vagy régióban szándékoznak serkenteni a gazdasági aktivitást. Ennek egyes fajtái hiteltermeléssel jönnek létre, mások növelik a pénz forgási sebességét. Duális pénzrendszerben a használatuk a nemzeti pénzzel párhuzamosan történik, miközben az értékmérő funkciót a hagyományos pénz látja el. A pénzteremtésre a pénzhelyettesítők – nevükből fakadóan is – általában nem alkalmasak, mert nem teremtik a pénzt, csak helyettesítik azt. Kivételt képez ez alól az, amikor a pénzhelyettesítőt hitelkártya rendszerrel kombináljuk, mert ha hitelkártyával vásárolunk, hitelkeretünk terhére pénzt teremtünk. A közgazdasági pénzhelyettesítők egyes fajtái is hiteltermeléssel jönnek létre, tehát a pénzteremtéshez hasonlóan tudják növelni a gazdasági aktivitást.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a helyi/közösségi pénz egy pénzhelyettesítő eszköz. Azt, hogy helyi vagy közösségi pénzről beszélünk bevezetésének módja dönti el. A helyi pénzt ugyanis egy vállalkozás bocsátja ki és így hasznait is az élvezi, míg a közösségi pénz egy közösség által kerül kibocsátásra és így a pénz a közösség tulajdona, és a kibocsátás minden haszna is a közösségé. A helyi/közösségi pénz kizárólag a pénz két alapvető technikai funkcióját látja el, vagyis csak általános értékmérő és csereeszköz. Ezzel elriasztja a felhalmozást és a spekulációt, aminek legegyszerűbb módja az előzőekben már bemutatott „értékvesztő” vagy negatív kamatozású pénz.

A helyi/közösségi pénz létrehozásának két hatása van: egyrészt gazdaságélénkítő és munkahelyteremtő, másrészt közösségformáló hatása. A helyi/közösségi pénz mindkettő javításának és erősítésének az egyik leghatékonyabb eszköze.

A helyi/közösségi pénz gazdaság élénkítő hatása elsősorban abban mutatkozik meg, hogy az emberek igyekeznek először ezeket a „bankjegyeket” kiadni, még akkor is ha értékvesztés nincs és csak ha már elfogyott a pénzhelyettesítőjük, akkor nyúlnak a nemzeti pénzükhöz. Ez egy olyan pszichológiai törvény, ami eddig minden esetben kiválóan működött és ebből következik, hogy a helyi/közösségi pénzek jóval többször cserélnek gazdát, ezáltal jóval gyorsabban forognak, mint a nemzeti pénz. A helyi/közösségi pénzek megnövekedett körforgási sebességével arányosan növekszik a helyi vásárlóerő és ez közvetlenül vezet a helyi gazdaság fellendüléséhez és megerősödéséhez. Mivel ez a pénz, mint helyi pénzhelyettesítő eszköz nem hagyja el a megyét vagy a térséget – hiszen máshol nem fizetőeszköz és nincsenek elfogadó helyei – használatával nincs pénzkiáramlás a térségből, ami egyenesen vezet a régióbeli gazdaság erősödéséhez és a térség gazdasági függetlenségének növekedéséhez.

Az eddig tapasztalatok szerint a pénzhelyettesítőknek a nagy gazdasági válságok alatt, illetve után volt reneszánszuk. A válságok alatt ugyanis az áruk és szolgáltatások iránti potenciális kereslet fennáll, sőt többnyire még a kínálat is jelen van, a csere azonban pénz hiányában nem tud létrejönni. Klasszikus gazdasági válságok alatt, mint amilyen éppen most van a világban,

és aminél jóval nagyobb fenyeget minket, nemcsak a pénz mennyisége csökken a bankok óvatossága és tartalékképzése miatt, hanem csökken a pénz forgási sebessége is. Magyarországon ma egyes adatok szerint, a forgalomban lévő forint mennyisége a válság miatt és alatt majdnem az 1/3-ával csökkent, ami jól mutatja a beteg állapotot.

A pénzhelyettesítők közösségépítő hatása abban mutatkozik meg, hogy a helyi/közösségi pénz bevezetése és használata közben a közösség tagjai a korábbi helyzettel szemben most sokkal gyakrabban kerülnek kapcsolatba egymással, és ez a szorosabb emberi kapcsolat segít felismerni az egymástól való kölcsönös függést és kötődést. Ez a tapasztalatok szerint mindig és mindenhol erősíti a közösségi szellemet, és egy ilyen emberi találkozásokra épülő helyzet automatikusan megalapozza azt is, hogy a közösség tagjai sokkal jobban azonosulnak a közös célokkal. A közösségépítő hatások közé tartozik az is, hogy a helyi polgárokat a szeretet-központú viselkedésre ösztönzi, sőt az embereket fokozatosan leszoktatja a felesleges fogyasztásokról vagy presztízs-vásárlásokról. A helyi/közösségi pénz új értékrend születését pártolja, amely egyébként szintén elősegíti az önellátást, az öngondoskodást és a közösségen belüli kölcsönös figyelmet és egymás támogatását.

Egy másik közösségépítő hatása abban van, hogy egyetlen helyi/közösségi pénz sem létezhet bizalom nélkül. Mert míg a nemzeti pénzt a törvény garantálja, és elfogadását kötelezően előírja, addig a helyi/közösségi pénz sikerének kulcsa a bizalom. Bizalom a szomszédunkban, az egész közösségben, és persze a közösség vezetőiben. Amennyiben ez a bizalom él a közösségben, akkor a közösség valamennyi tagja helyi/közösségi a helyi/közösségi pénz motivált terjesztőjévé válik. Ha a bizalom hiányos vagy gyenge, akkor a kezdeményezés elhal, ahogyan azt számos jelenleg is működő hasonló rendszer szervezői tapasztalhatták. Amikor az idő múlásával a terjesztési kedv és a motiváltság erősen csökkenni kezd, akkor a bizalom gyengülése van a háttérben.

Ha ezt nem sikerül kijavítani, akkor a kezdeményezés egyszerűen elhal. Ebben az esetben a bizalom hiánya miatt a rendszer több tagja nem érdekelt abban, hogy aktívan részt vegyen a rendszer életében és újabb és még több résztvevőt szervezzen be. Ezekben az esetekben a közösség tagjai csak használják és megtartják a helyi/közösségi pénzt mindaddig, amíg az hasznukra van, de semmi többet nem tesznek. Ezzel szemben, ha a bizalom élő és erős, akkor minden résztvevő érdekelté válik abban, hogy meggyőzze a többieket, a családtagokat, a péket, a henteset, hogy fogadják el ők is a helyi/közösségi pénzt, mert az a közösség és így az egyének javára van. Ekkor az elfogadó és használó helyek száma megsokszorozódik és a helyi/közösségi pénz forgása megnő, pozitív hatásait jól ki tudja fejteni.

A pénzhelyettesítőknek van egy másik tulajdonsága is, ami azonnal megmagyarázza, hogy miért is nem terjedtek el a világban. Ez abban mutatkozik meg, hogy egy pénzhelyettesítőt használó régió, vagy közösség gazdaságilag független lesz, és ez bizonyos döntéshozatali, vagy politikai függetlenséget is jelent. Erre a jelenségre először 1932-ben figyelt fel a politika, éppen az USA-ban. Egy amerikai professzor, Irving Fisher, aki a Yale Egyetem tanáráként a pénz forgalmi egyenletének megalkotójaként ismert, a wörgli példa nyomán hasonló rendszerek bevezetését szorgalmazta az USA-ban. Hatására igen gyorsan 400 amerikai város be is vezetett helyi pénzeket, melyek igen sikeresek voltak. Sőt, maga Rooseveltnél is tanácsadói is jónak tartották az ötletet.

Egy mozgalom is indult, mely egy országos szintű kibocsátást szorgalmazott és a politikusok 1933 februárjában helyi pénz törvénytervezeteket terjesztettek be a szenátus és a Képviselő ház elé. Az akkori pénzügyminiszter közben kikérte egy harvardi professzor véleményét erről az egész folyamatról, és az ő válasza döntően befolyásolta a helyi pénzek sorsát a világban. Azt mondta: az ötlet működőképes, de nagyon erős decentralizált döntéshozói

mechanizmussal járna. Erre Rooseveltnél azonnal megtiltotta mindenféle helyi pénz használatát és helyette meghirdette a gazdaság rendbe tételére hivatott New Deal-t, mely leginkább hatalmas központi irányítású projekteken alapuló terv volt. De a gazdaságot ez nem tudta rendbe tenni, és valójában a II. világháború volt az amerikai felemelkedés igazi oka.

Ez a folyamat Európában is lezajlott. Szinte az amerikai eseményekkel egy időben jelent meg Németországban a „wara” nevű helyi pénz és ennek a pénzhelyettesítőnek a kezdeti regionális elterjedése után egész Németországban elterjedt, oly annyira, hogy 1931-ben már 2000 vállalat bocsátott ki hasonló utalványt. 1931 novemberében a Német Központi Bank betiltotta a pénzkibocsátás kizárólagos jogára hivatkozva. Érdekes lenne feltenni a kérdést, hogy mi történt volna, ha a hatalom érdekei miatt nem állítja le a „wara” terjedését és hagyja az embereknek, hogy segítsenek magukon.

A folyamat pontosan ezzel a forgatókönyvvel megismétlődött Ausztriában is, ahol a Wörgl-i csoda nyomán több mint 200 másik közösség döntött úgy, hogy követik a példát. De a központi bank közbeszólt és leállította a kezdeményezéseket. A fellebbezések sora eljutott egészen a legfelsőbb bíróságig, de ott elutasították azt. Természetesen számos más helyi/közösségi pénz modellt bemutatnánk, mert szinte mindegyik története azt igazolja, hogy ma már a helyi/közösségi pénzek bevezetése nem ütközik semmilyen jogi, pénzügyi, gazdasági akadályba, sőt néha még a politika is támogatja.

A szerző gépészmérnök, szociális vállalkozó, szervezetfejlesztési tanácsadó, és több vezetéselméleti könyv és cikk szerzője, a gazdasági és társadalmi folyamatok organikus szemléletének képviselője. www.menedzserkalauz.hu és www.kulturaliskreativok.cc

Kiss Károly

Már a görög úton járunk?

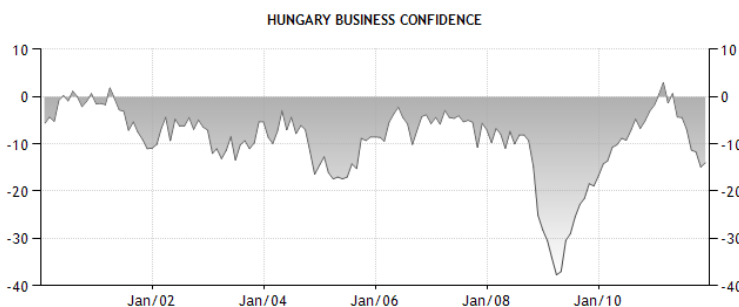
A görög eladósodás tanulmányozásából az látható, hogy amikor a 10-éves állampapírok kamata 2009 őszén az addig tartósan 5%-os szintről elkezdett emelkedni, a folyamatot már nem tudták megállítani, Görögország a szó szoros értelmében elszállt (a legutóbbi adat: 34,7%)¹. Ez két év alatt játszódott le, a görbe szabályos exponenciális jelleget öltött.

Magyarország esetében az elmúlt két évben a hosszúlejratú állampapírok kamata a 7-8%-os sávban mozgott, s csak az utóbbi hónapokban kezdett „elszállni”. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy azt megelőzően 2009 elején elérte a 12%-ot, s ezt sikerült a 7-8%-os sávba visszazsorítani. Reménykedhetünk-e újból ebben? Ezt csak egy újabb, az IMF szája íze szerint összeállított Bajnai-Oszkó megszorító csomaggal lehetne elérni...²

E magas kamat-felárral Egyiptommal (7,6%) és Pakisztánnal (13,8%) kerülünk egy megítélés alá. A csehek 3,8, a lengyelek 6%-os kamatra kapnak hitelt, és ráadásul náluk még van is gazdasági növekedés (2,1, illetve 3,8%). Igaz, hogy Törökország esetében 9,5%, Indiánál 8,7% a 10-éves állampapírok kamata, de 7,5%-os a növekedésük. (Braziliánál a 11,2%-os kamathoz 3%-os növekedés társul.)³

A görög adósság-válságot az okozza, hogy a költségvetési hiány évről-évre egyre magasabb (2010-ben közel 16% volt), a GDP növekedése pedig 2009 óta a negatív tartományban van. Ezzel szemben a magyar költségvetési hiány 2008 óta példamutatóan alacsony, és a GDP 2009. évi mélypontja óta már volt némi növekedés is, mely 2012-ben valószínűleg megszűnik. (A háttérben természetesen mélyebb, strukturális okok állnak, amelyek miatt az egyensúlytalanság újratermelődik, s ezek mindkét ország esetében egyformán hatnak.)

A papírforma szerint tehát a magyar állampapírok hozamának csökkennie kellene, ezzel szemben ez év júliusa óta nő. Görögországgal szemben ugyanis, mely az eurót használja, Magyarországnak van egy súlyos problémája: *a forint árfolyamgyengülése*. Hiába elfogadható a költségvetési hiány mértéke, és hiába van némi kis növekedés, az árfolyamgyengülés minden eredményt leront. Ez pedig a külföldi befektetők (többnyire spekulánsok) bizalmatlanságát tükrözi: nem tetszik nekik, hogy a kormány a költségvetést a nemzetközi nagyvállalatok és a bankok megadóztatásával hozta rendbe, nem hiszik, hogy ily módon a költségvetési hiány továbbra is alacsony szinten tartható, nem hiszik, hogy a magyar gazdaság 2012-ben növekedni fog és nem tetszik nekik a nemzeti érdekek fokozott védelme, a kormány anti-globalizációs szóhasználata és intézkedései.

Az üzleti bizalmatlanság 2009 elején volt a mélyponton, de 2011 elejére sikerült a bizalmat valamelyest visszanyerni; azóta viszont újból megvonódik. (web.tradingeconomics.com)

Ilcsszerepük van, mert azok teszik ki az

² Egy további adalék a helyzet súlyosságához: a bruttó külső finanszírozási igény 2012-ben a GDP 15 százaléka fölé nőhet, ami az egyik legmagasabb a feltörekvő országok között.

³ The Economist, December 17th 2011.

A fő probléma az, hogy nem sikerült beindítani a *gazdasági növekedést* olyan mértékben, hogy az kiegyensúlyozza a költségvetési hiányt és megteremtse az adósságszolgálat fedezetét.⁴ Erre még a Kopátsy-iskolán nevelkedett Matolcsy György sem volt képes (akiben – és Cséfalvay Zoltánban is – eddig vakon hittem), az adócsökkentések pedig eddig nem teljesítették a hozzájuk fűzött reményeket. Mellár Tamás a 2011-ben keresletlénkítésre fordított 1500 milliárd forintot kidobott pénznek tekinti, melyet inkább a növekedés feltételeinek a megteremtésére kellett volna fordítani.⁵ (Persze arra sincs garancia, hogy a kínálati oldali beavatkozás növekedést eredményezett volna.)

Lehet, hogy egy ilyen rendkívül nyitott, kis gazdaságban a belső piacnak eleve nem is lehet lényeges keresletlénkítő szerepe, és nyilvánvaló, hogy a visszaesés a külpiaci recesszió miatt történt. Ezen ördögi kör további fontos láncszeme a magas belső kamatszint: 6-6,5%-os központi kamatláb mellett (mikor a szomszédos országokban ez csak 1,5-2% körüli) a gazdaságot nem lehet élénkíteni. Leszállításához viszont erős forintra lenne szükség... És az is lehet, hogy a devizahitelek helyett inkább az országot kellene megmenteni. (Az árfolyamromlás valójában közömbösíti az érdekekben hozott intézkedéseket, minden más eredménnyel együtt.)

Ha a növekedés 2012-ben megszűnik, vagy ne adj'isten negatív tartományba csap át, az alacsony költségvetési hiánycél tarthatatlanná válik, s a fokozott külső finanszírozási igény még tovább gyengíti a forintot. Ez esetben hamar utólérjük Görögországot.

Ma már nyilvánvaló, hogy az Európai Uniót nem azért bővítették ki, hogy elősegítse a déli és keleti periféria felzárkózását; a fejlett országok megőrzik előnyeiket, a liberalizált áru- és tőkepiac és a szolgáltatások egységesülő piaca pedig ledolgozhatatlan és újratermelő egyensúlytalanságokat okoz a periférián. Hazai piacaink könnyelmű feladása után visszaszerzésük csak hosszú távon, szívós munkával képzelhető el. Addig viszont a jelenlegi intézményi és gazdasági keretek között kell mozognunk. A nemzetközi nagyvállalatokkal és bankokkal szembeni fellépés alapját a belső keresletlénkítés és növekedés teremtette volna meg. De mivel ez nem sikerült, ebben a helyzetben a hazafias kiállás felesleges, kártékony szájalás, a csakazértis intézkedések pedig az oroszán bajuszának infantilis huzigálásához hasonlítható tettek. (Olyan ez, mintha Görgey Világosnál nem tette volna le a fegyvert.)

Ha a kormány így folytatja, nem lesz boldog új évünk.

Lásd alább a mellékelt ábrákat!

Bp, 2011. dec. 30.

A szerző a Corvinus Egyetem docense

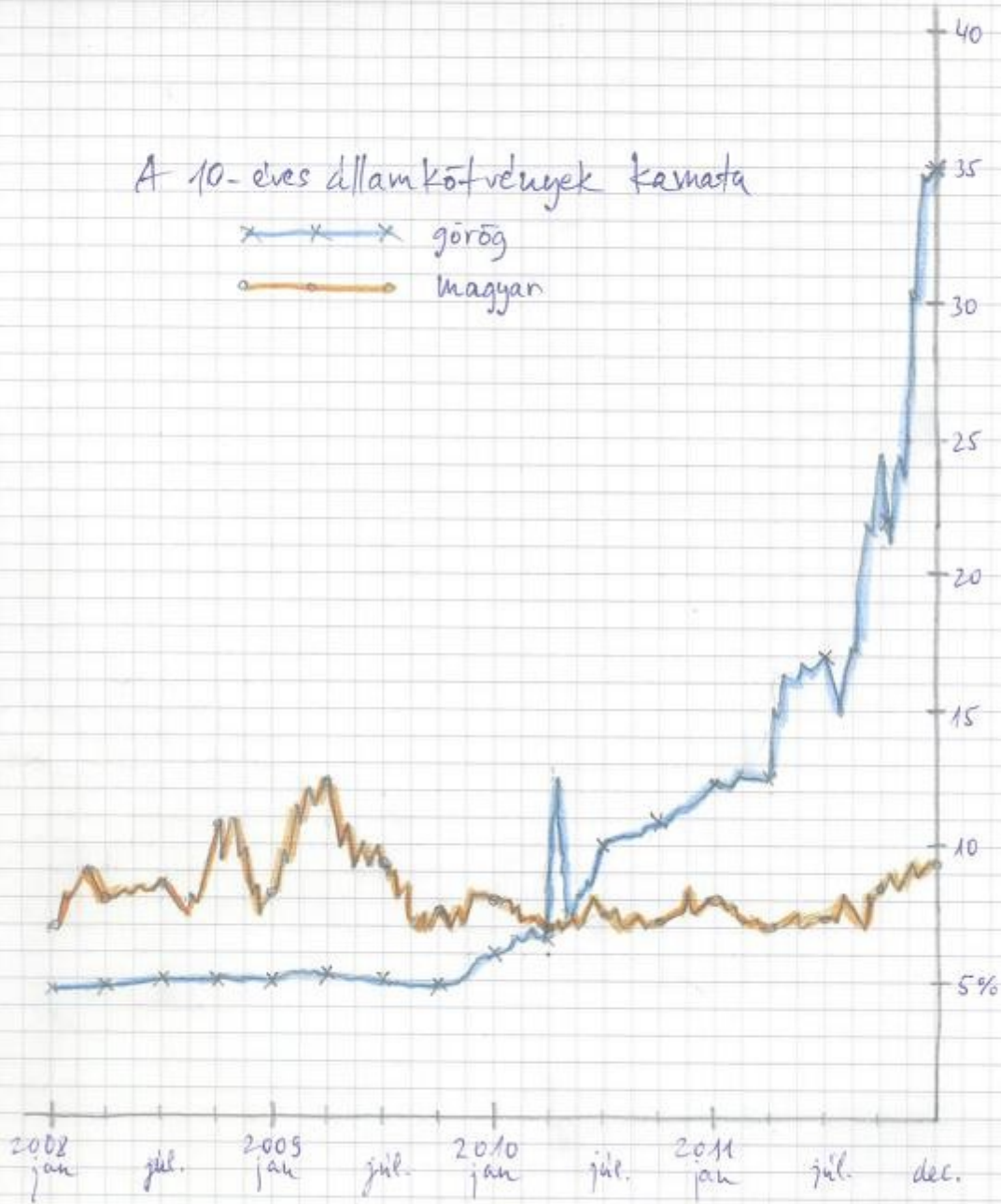
---

⁴ Nominálisan: az adósság akkor kezelhető (és nem „fenntartható”), ha a növekedés és az infláció százalékpontjainak összegét a 10-éves állampapírok kamata nem haladja meg.

⁵ Heti Válasz, 2011. dec. 22.

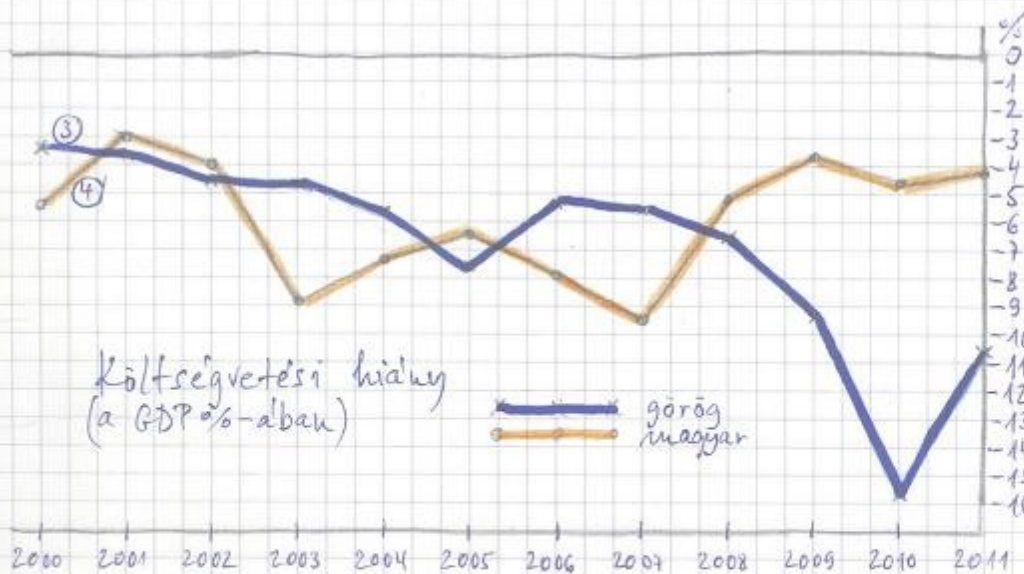
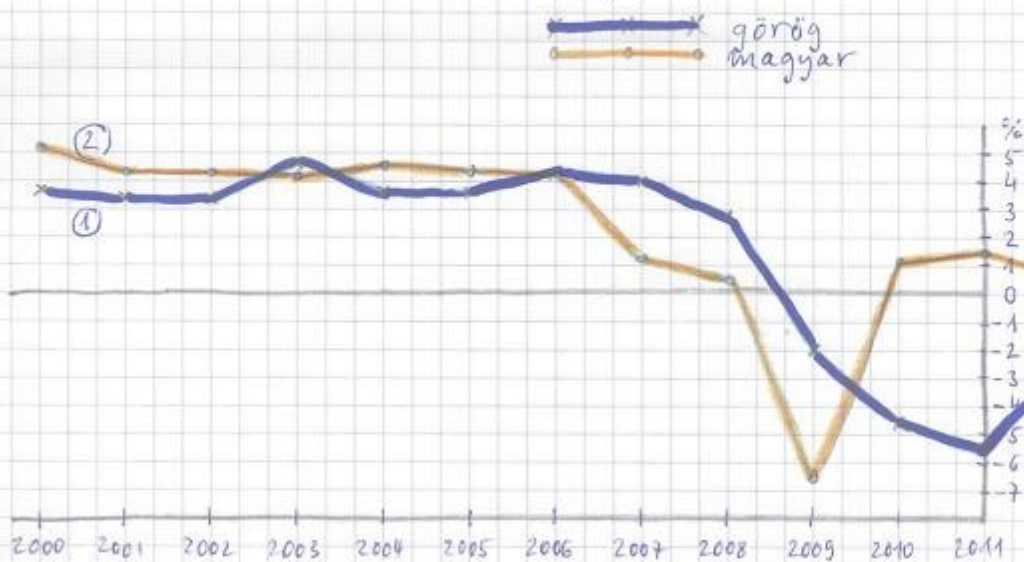
A 10-éves államkötvények kamata

x x x görög
o o o magyar

Forrás: web, tradingeconomics.com

A GDP növekedése

- Források:
- ① web, Index Mundi; 2011, 2012.: The Economist, 2011. dec. szármok.
  - ② web, Államadósság Kezelő Központ
  - ③ } web, tradingeconomics.com
  - ④ }

A hálózatok csodálatos világa

Előszó

2011. december 01-én néhány barát az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában összeült egy terített asztal köré, hogy a történelemről mint a hálózatok realitásának elfogadási lehetőségéről és gátjáról beszéljessen. A beszélgetés aztán – a barátok heterogén szakmai tudása miatt is – szélesebben kezdett hömpölyögni, mint ahogy azt az eredeti célkitűzés megfogalmazta. Kiemelték, hogy a „hálózatosodás” a közbeszéd témája, azonban még korántsem történt meg az a fajta tényleges szemléletmód-váltás amelyik megalapozhatná a tudatossá tett, élhető hálózati társadalmat. Egyszerűbben: mindenki hálózatokról beszél, de senki sem tudja igazán mit is jelent ez. Ennek részben oka lehet az is, hogy a történelmi sztereotípiáink megakadályozzák az érdemi paradigmaváltást, illetve oka másrésztől az is, hogy az eddigi társadalmi hálózat vizsgálatok gyakran csak időbeli metszeteket és nem teljes folyamatokat írnak le.

Ez az első beszélgetés világossá tette, a téma hihetetlenül komplex, amelynek mindenki egy-egy részét látja, azt viszont magas szakmai szinten. Az egyes bemutatkozó előadások a következő témákat járták körül:

Czakó Kálmán (habilitált egyetemi docens) – komplex társadalmi modell

Bozsonyi Károly – (KRE rektorhelyettes) előrejelezhetőség a hálózatokban

Dávid Bea – (SOTE egyetemi docens) a paradigmaváltás szükségessége

Veress Gábor (MTA doktora, egyetemi tanár) – energiaszintek a kémiában és a hálózatokban

Turcsányi Károly (MTA doktora, egyetemi tanár) – logisztika és hálózatok

Köpeczi-Bócz Tamás – (Türr István Képző Központ főigazgatója) a kapcsolat a társadalomban (hatalom)

Garaczi Imre – gazdasági hálózatrendszerek és értékek (pénz)

Bertalan Péter – (egyetemi docens) Hallgató hálózatok (a hálózatosan szerveződő katolikus egyház)

Homicskó Árpád – (KRE ÁJK dékánhelyettes) a hálózatok jogi környezete

Birher Nándor- Keresztszeghy Fruzsina – (habilitált egyetemi docens, - szociológus) értékteremtő hálózatok LEADER HACCS kutatás

A témákhoz prezentációk készültek, amelyek a teljesség igénye nélkül kívánják az egyes területeket röviden bemutatni. A beszélgetés végére világossá vált: valami újat kezdtünk el közösen látni. Azonban ezt az „újat” még megközelítőleg sem voltunk képesek kimondani. Részben mert az út elején vagyunk, részben mert a feltárulkozó valóság jóval komplexebb az eddig megszokottaknál, részben mert a „hálózati valóságot” csak „hálózati módszerrel” tudjuk megragadni. Ugyanaz a vívódás van bennünk, mint Wittgensteinben a filozófiával kapcsolatban: „A filozófia helyes módszere a következő lenne: Semmit sem mondani, csak amit mondani lehet, tehát a természettudomány tételeit – tehát valami olyat aminek semmi köze a filozófiához, és valahányszor másvalaki valami metafizikát akarna mondani, bebizonyítani neki, hogy a kijelentéseiben szereplő jelen némelyikéhez nem fűzött jelentést. ... Az én kijelentéseim oly módon nyújtanak magyarázatot, hogy aki megért engem, végül felismeri azt, hogy értelmetlenek, ha már fellépvén rájuk túllépett rajtuk.” (Tractatus 6.53 – 6.54)

Mindannyian éreztük: „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”. De lehet-e a hálózatokról beszélni?

Birher Nándor

OKTATÁS, TÁRSADALOM, EGYHÁZ A 20. SZÁZADBAN

Egyházi hálózatok a XX. században

Dr. habil. Bertalan Péter Ph.D.

egyetemi docens

Kaposvári Egyetem

Bevezetés

- A modern kor két évszázadot ölel fel: a hosszú 19. és a rövid 20. századot.
- A két évszázad közös jellemzője, hogy a történelmi események globális hatásúak. A változásokat egyetlen intézmény vezeli át úgy, hogy átalakulása permanens, fokozatos. Ez az **egyetemes katolikus egyház.**

Ennek az intézménynek látszólagos stabilitása és rugalmas alkalmazkodása struktúrája kettősségéből fakad:

- a) sokcentrumú, hierarchikus szerkezet,
- b) vertikális szerkezeti felépítés, mely
  plasztikussá teszi működését.

A két világháború közötti magyar társadalom szerkezeti jellege*

Társadalmi réteg	Számuk (Ezer fő)	Arányuk (%)	Egy főre jutó jövedelem (pengő)	Jövedelem az átlaghoz viszonyítva (534 pengő=100%)
Nagybirtokosok és nagypolgárok	52	0,6	17800	3333
Középosztály	1582	18,2	1050	197
Parasztok (10-100 kat. h.)	748	8,6	432	81
Bányászok és kohászok	112	1,3	427	80
Ipari és közlekedési munkások	1903	21,9	376	71
Önálló kisiparosok	468	5,4	320	60
Ipari napszámosok	224	2,6	250	47
Parasztok (1-10 kat. h.)	1750	20,1	227	43
Mezőgazdasági cselédek	560	6,9	205	38
Mezőgazdasági napszámosok	1250	14,4	183	34
Összesen:	8688	100	534	100

*Romsics Ignác: Történelem, történetírás, hagyomány. Osiris Kiadó, Bp., 2008. 66. o.

Katolikus egyházat érintő folyamatok

- Szekularizáció
- Modernizációs kényszer
- Új társadalmi szerepvállalás, kapcsolatok keresése

Válaszok:

- **Rerum Novarum (1891)** rátapint a modern kor kérdéseire.
- Az egyház kiépíti a horizontális és vertikális hálózatát a 20. században

Weis István társadalmi modellje

Az állampolgárokat 4 csoportra osztotta:

- A társadalmi piramis csúcsán „a felső négyezer”
- Alattuk foglalt helyet a „középosztály”
- Az úri rendtől elkülönült a „kendek világa”
- A társadalom alsó részét a „szegény emberek” alkották.

Számos feszültséget és ellentétet azonosít:

- vagyon és jövedelem
- foglalkozás és iskolázottság szerint.

Négy nagy településtípust különböztet meg:

- Főváros
- Város
- Falu
- Tanya

A lakóhely ebben a korszakban is részben meghatározza a *társadalmi érvényesülés* lehetőségét, a *társadalmi mobilizációt*.

Trianon hatása Magyarországon felekezeti megoszlására

- 1910-ben a hivatalos népszámlálás szerint a lakosság 49,3%-a volt **római katolikus**, addig ez az arány 1920-ban 69,8 %-ra emelkedett.
- A **reformátusok** aránya 14,3%-ról 21,6%-ra nőtt.
- A katolikusokhoz mért arány még így is 1:3 volt. A római és görög katolikusok együtt a lakosság 65%-át tették ki.

A katolikus egyház hálózatos szerveződése

- Kiindulópont XIII. Leó - Rerum Novarum
- Szociális enciklikák sora válasz a modern idők kihívásaira
- Bővül a katolikus egyház vertikális és horizontális hálózatának szerkezete
- Szerveződési alapelv a szubszidiaritás (szubszidium: segítségnyújtás, kisegítés)
- Kettős elv:
  - rögzíti a társadalom vertikális szerveződését, kompetenciák megosztását;
  - a magasabb szintű szerveződés segítse ki a kisebbet.

A Rerum Novarum 50. évfordulójára kiadott jubileumi emlékkönyv

- **Összegezi a magyar katolikus egyház fél
évszázados szociális, karitatív, valamint
társadalom újító tevékenységét.**

A magyar katolikus egyház és a civil társadalom

hálózatos kapcsolatrendszere 1.

- **Actio Catolica (AC) XI.** Pius pápasága idején válik támogatott szervezetté.
- Magyarországon 1936-ban hozta létre a püspöki kar.
- Az AC mozgalmi központ, hat a helyi közösségek életére egyházközségeken és egyesületeken keresztül.
- A katolikus civil társadalom kialakulásának egyik képviselője **Bangha Béla.**
- Az AC Magyarországon szembenéz a nyilas mozgalom egyház és vallásellenes törekvéseivel.

A magyar katolikus egyház és a civil társadalom hálózatos kapcsolatrendszere 2.

- **Egyházközösségi Munkásszakosztály (EMSZO)**
- Az EMSZO feladata a munkások vallási életének fejlesztése. A munkások társadalmi felemelésére, emberi és polgári jogainak elismerésére irányul.

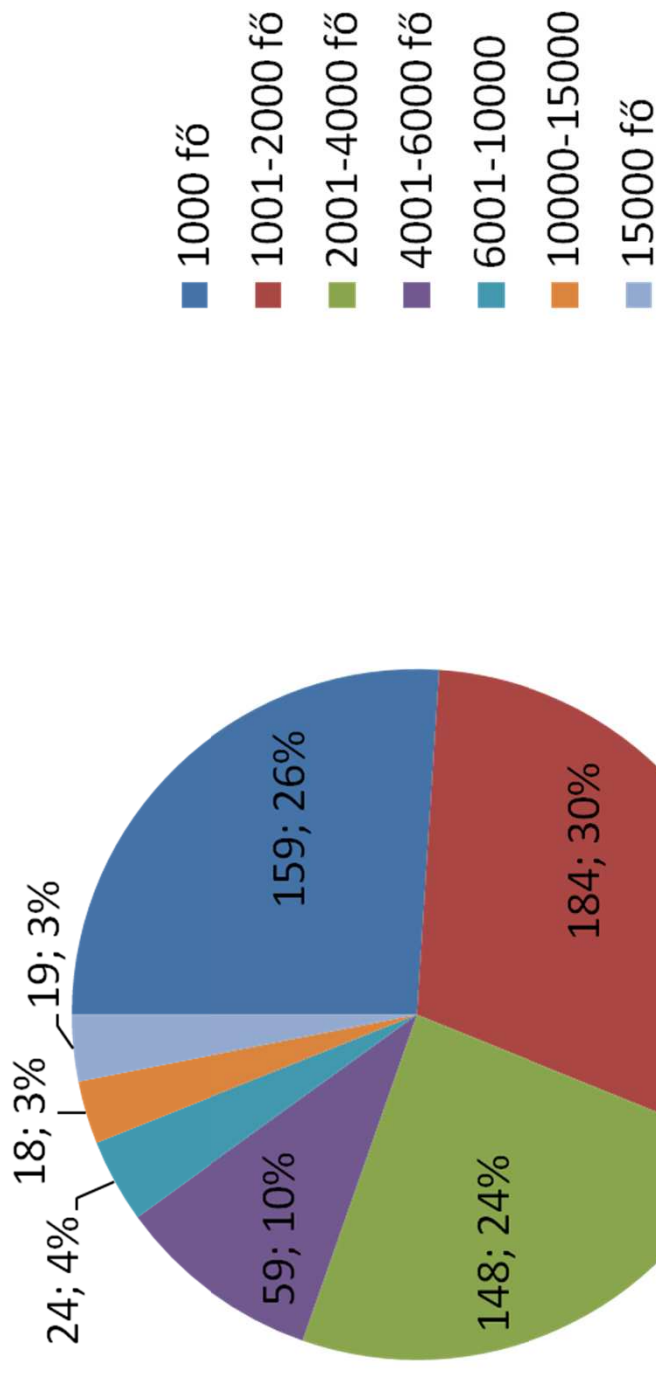
A magyar katolikus egyház és a civil társadalom hálózatos kapcsolatrendszere 3.

- **Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezete
(Hivatásszervezet),**
- **Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Szövetsége
(DLN),**
- **Katolikus Leánykörök Országos Szövetsége
(KALÁSZ)**
- **Katolikus Legényegyletek Országos Testülete
(KALOT).**

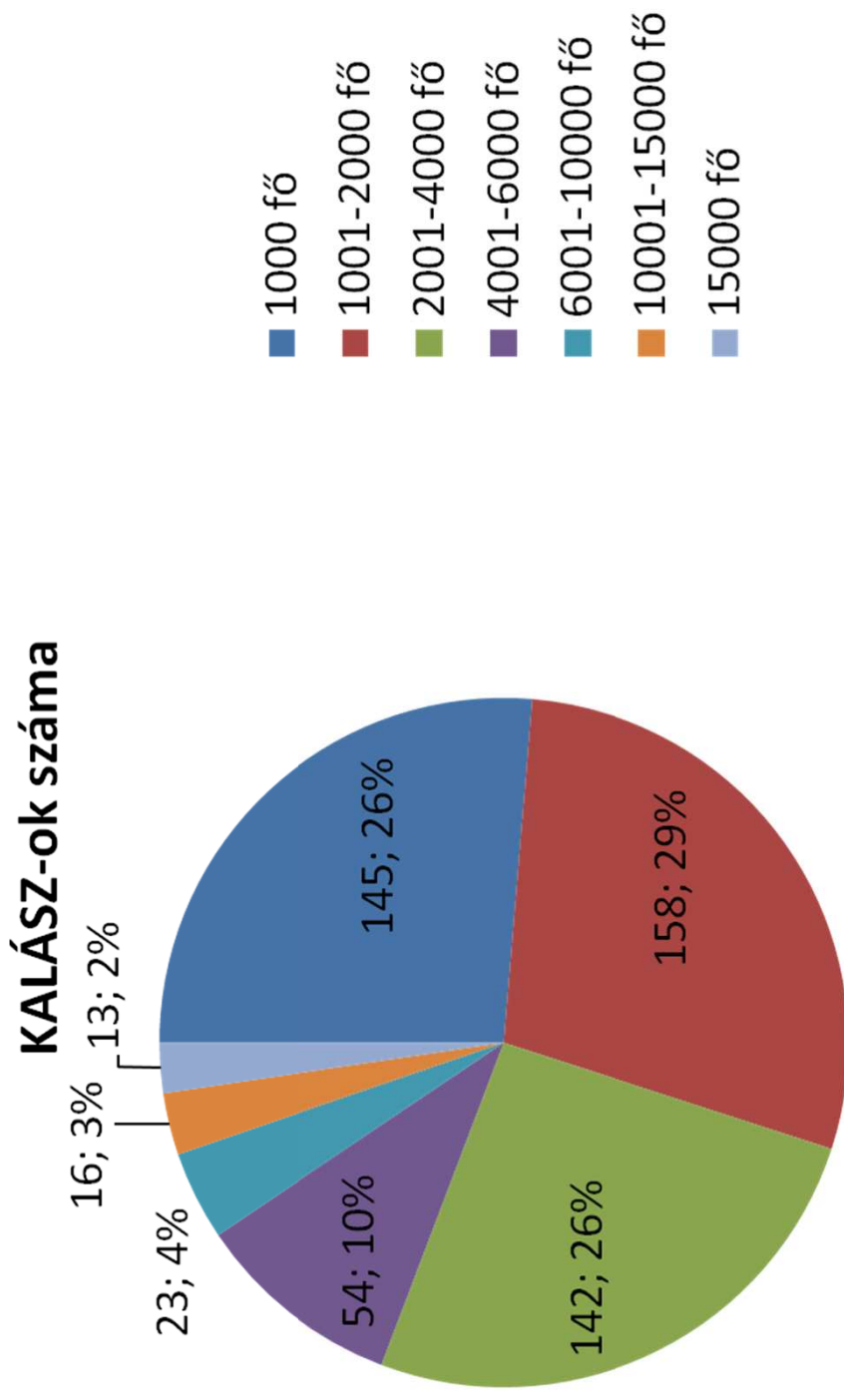
- Szociálpszichológiai szempontból a katolikus egyház úgy növelhette befolyását, ha a **parasztságot** és a **nőket** vonja be a missziós munkájába (agitáció, meggyőző politika).
- Erre helyezi a missziós munka súlypontját. Az egyház tevékenységében, szervező munkájában releváns kérdéssé válik a KALOT és a női- leány egyesületek létrehozása.
- **Az ifjúsági munka** hangsúlyos lesz.

A KALOT megoszlása a települések lélekszáma szerint

KALOT-ok száma

KALÁSZ megoszlása a települések lélekszáma szerint

A női egyenjogúság 1.

- A női szociális mozgalom egyik vezéregyénisége **Slachta Margit** (Keresztény Női Tábor)
- 1920-ban képviselővé választották, ő volt Magyarország **első női képviselője**,
- a **Szociális Testvérek** szervezetének alapítója, (erdélyi tevékenysége kiemelkedő) A helyi csoportok irányítása, szegénygondozás, különböző intézmények vezetése (kolozsvári Napközi Otthon, csíksomlyói Egészségház) a testvérek feladatköre
- „A Nap” és a „Harangszó” című újságok szolgálták a katolikus magyar összetartozás ügyét.

A női egyenjogúság 2.

- A Szociális Testvérek Társasága ifjúságmozgalma a városi középosztály leányait és a falu leányait kölcsönösen megismertette és megszerettetve egymással nevel új generációt a magyar jövőnek.
- Kolozsvárott szállodát vezetnek (Hotel Central), Nagyváradon női otthont, Budapesten és Kolozsvárott a társaság Szociális Képzőt tart fenn tagjaik és világiak képzésére.
- Ez is szép példa egy kisebb hálózat működésére az egyház civil tevékenységének keretein belül. Egyszerre gazdasági és szociális feladatokat lát el.

A női egyenjogúság 3.

- **Korányi Sarolta** Budapesten az első kerületben szociális munkásmű egyesületet alapít.
- Az ő művének folytatása volt a **Katolikus Dolgozó Lányok és Nők Szövetsége. (KALÁSZ)**
- A szervezet szorosán együttműködött az AC budapesti és országos központjával. 175 tagegyesülete működött.
- Jóléti intézményei Budapesten 6 leányotthon, egy gyári leánykolónia, egy központi étkeztetési akció, Szegeden egy otthon. (Az otthonokban a bennlakók olcsón juthattak lakáshoz, fűtéshez, világításhoz, fürdéshez, filléres alapon étkezéshez. A férjhez ment leány kelengyeségélt kapott.)

Egyéb munkásnő mozgalmak

- **Gieswein Sándor** prelátus által alapított:
  - Katolikus Munkásnők Szövetsége,
  - Stefánia Szövetség,
  - Magyar Családvédelmi Szövetség,
  - Leánykereskedelem Elleni Egyesület Prohászka Ottokár elnöklete alatt,
  - Néplányok Társasága (11 helyen 170 taggal),
  - Falu Szövetség Női Osztálya.
- A gazdagabb földbirtokosok feleségeinek, leányainak szociális tevékenysége a falu felemelését tartja feladatának a Rerum Novarum intenciói alapján.

A szerzetesrendek különös szerepe

- Mindegyik rend speciális, sajátos paradigma rendszerrel rendelkezett.
- A magyar katolikus egyház egyik, a kommunista diktatúra által legtöbbit üldözött szerzetesrendje a ciszterci rend.
- Élén a Rákosi által Mindszenty rossz szellemének nevezett **Endrédy Vendel** állt, aki példaadó, nagyszerű pedagógus.
- A zirci apát Mindszentyvel azonos utat járt be. Szenvedései épp oly nagyok voltak állhatatos egyház-és rendhűsége miatt, mint a hercegprímásé.

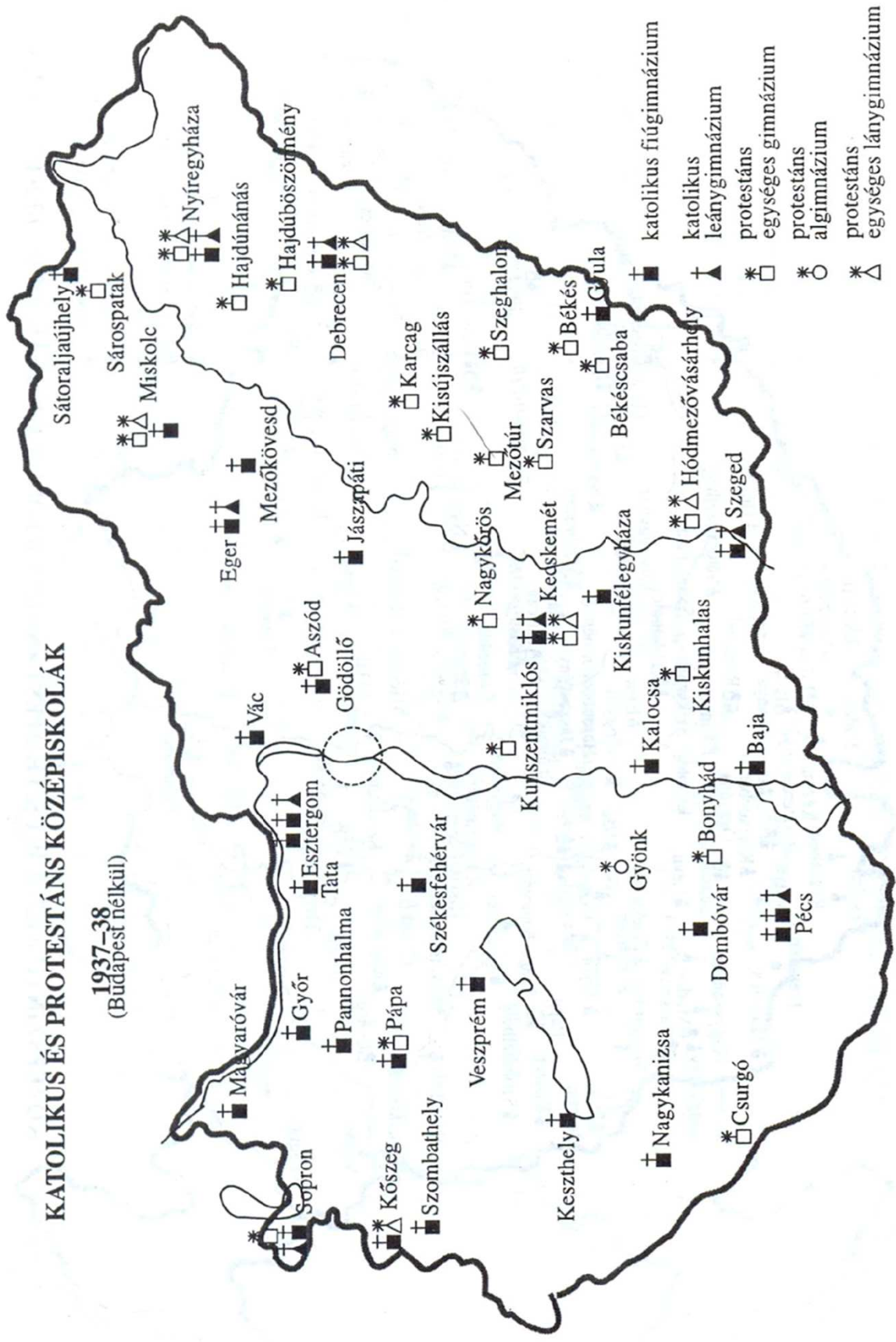
A ciszterci rend hálózati rendszerének működése 1.

- A zirci apátság uradalma két nagy község: Zirc és Előszállás.
- Száz év előtt e községek csak 100-120 családból álló települések voltak, ma több ezer lélekszámot jelent egy-egy község.
- Az egyházi birtok a cselédeit mindig tisztességesen fizette, a birtok közelségében eladó parcellák 50%-át az uradalom cselédei vették meg.
- Mire ezek az emberek kegydíjas sorba kerülnek, már mindegyiknek van saját háza, kertje és 3-15 hold földje.
- Az állandó alkalmazottak 30 évi szolgálat után részesülhetnek kegydíjban.
- A birtok 11 gazdasági kerületében 12 elemi iskolát tart fenn minden államsegély nélkül. A cselédgyerekek iskoláztatási költségeit a tankönyvek költségeivel együtt az uradalom viseli.

A ciszterci rend hálózati rendszerének működése 2.

- A cselédháztartások a nagyüzem keretein belül egy-egy kis gazdaságot alkotnak, míg a férj dolgozik, az asszony a saját jószág, a kert gondozásával foglalkozhat és nyugodtan gondoskodhat a férj eltartásáról, a gyermekek jobb neveléséről.
- A rend a birtok jövedelméből 5 gimnáziumot tart fenn, 45 osztállyal, melyben a tanulók létszáma 2700.
- 21 plébániának a kegyura, de számtalan iskolánál különféle fenntartási költséget visel. Zircen egy hittudományi főiskolát tart fenn.
- A rend 11 templomot és 11 kápolnát tart fenn. 10 középiskolája van, amelyben 169 tanerő működik.

A katolikus egyház iskolahálózata 1.

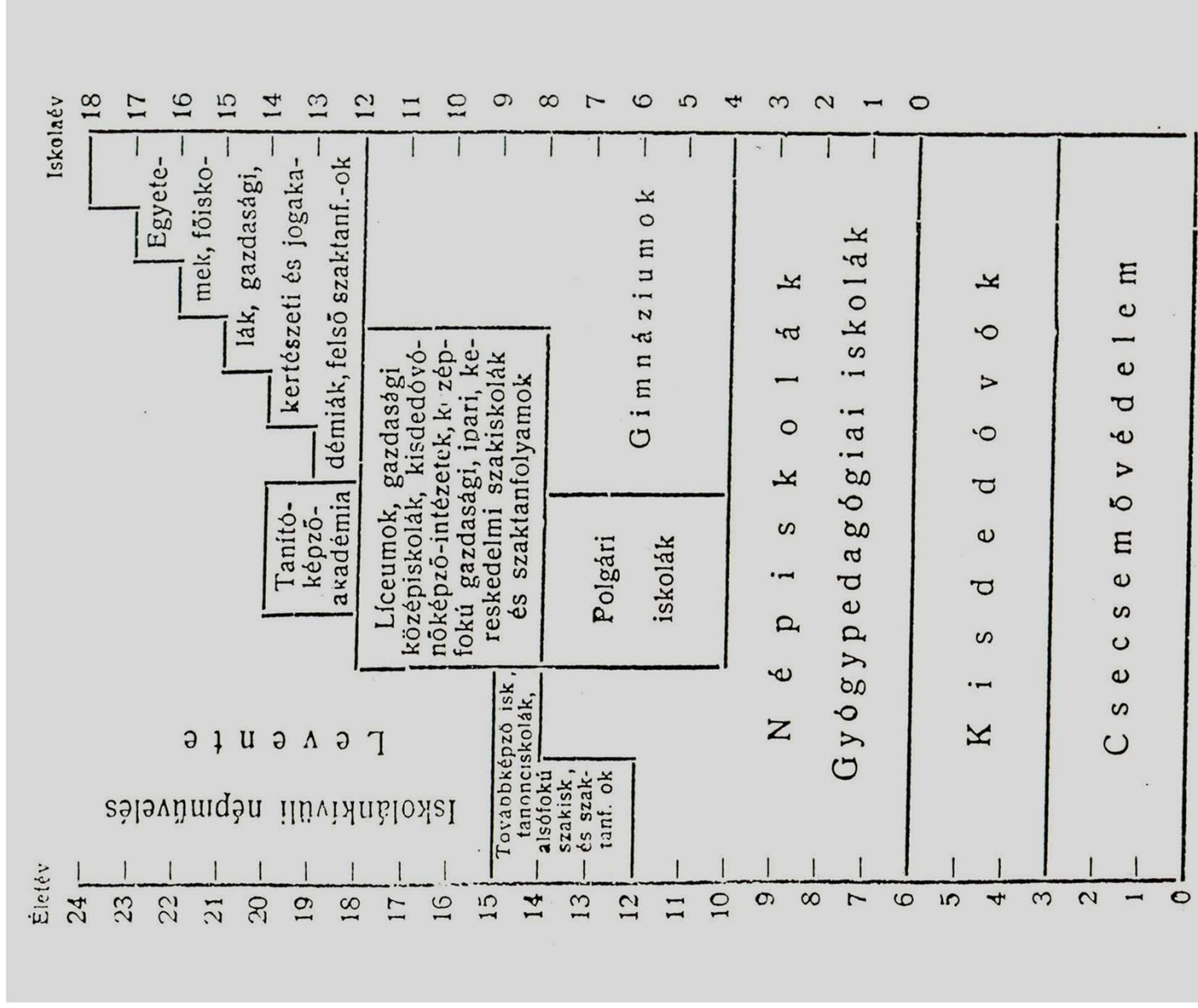

A magyar katolikus egyházóvoda és iskolahálózata 2.

Iskolatípus	Összes (ország)	Katolikus	Katolikus iskolák száma %-ban
Óvoda	1246	193	15%
Általános iskola és népiskola	7016	2885	41%
Polgári iskola	354	86	24%
Gimnázium	173	48	27%
Ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi középiskola	129	22	17%
Tanító, tanítónő, óvónő képző	62	35	56%

A magyar közoktatásügy rendszere

A Rákosi - féle kommunista diktatúra egyház elleni lépései 1.

- 1946. július 4. Rajk László belügyminiszter felosztatja a Magyar Cserkészszövetséget és a KALOT-ot, a következő hetekben július 27-ig más egyesületeket is.
- 1948. június 16. az országgyűlés megszavazza az iskolák államosítását
- 1948. december 26. Mindszenty esztergomi érsek őrizetbe vétele
- 1950. június 8 és 9. a jugoszláv határhoz közelebb fekvő szerzetesházak lakóit más egyházi épületekbe szállítják.
- 1950. július 11. és augusztus 14. további szervezeteket visznek kényszerlakóhelyre.
- 1950. augusztus 30. az állam és az egyház közötti kényszer-megállapodás aláírása

A Rákosi - féle kommunista diktatúra egyház elleni lépései 2.

- 1950. szeptember 7. az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel megvonja a szerzetesrendek működésének engedélyét.
- 1950. szeptember 15. a vallás és közoktatási miniszter rendelettel szabályozza a hitoktatást.
- 1950. október 7. – dec. 5. a még le nem foglalt szerzetesházakat el kell hagyni a szerzeteseknek. Az év folyamán 2300 szerzetes és 8800 szerzetesnő veszíti el otthonát, közösségét, foglalkozását és ingóságát.
- 1951. június elején letartóztatják Grósz József kalocsai érseket.

Háló-foszlányok

Boros István, 2011.12.01.

• 1. Életérzés.

Pilinszky: Halak a hálóban

- Csillaghálóban hanyódnak
pártravont halak,
szánk a semmiségbe tátog,
száraz űrt harap.”

...

Roppant hálóban hanyódnak
s éjféلكor talán
étek leszünk egy hatalmas
halász asztalán.

- Vagy nem ennyire negatív: Cseh Tamás: A telihold dala

„láthatatlan kézzel hálót sző fejemben egy furcsa szándékú sötétlő nagy ember
..... láthatatlan kézzel hálót sző fejemben egy furcsa szándékú ragyogó nagy tenger.”

- Kis világ (mindennapi) élménye:

Karinthy Frigye (1929): Láncszemek novella

(Vö. Milgram, Stanley (1967): The Small World Problem. Psychology Today. 2, 1, 60–67.)

● 2. „Családi hasonlóságok”

Wittgenstein: Filozófiai vizsgálódások, 65-67.
(1936-1937-ben)

„az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok bonyolult hálóját látjuk. Hasonlóságok nagyban és kicsiben.”

„Ezeket a hasonlóságokat nem tudom jobb szóal jllemezni, mint hogy ‘családi hasonlóságok’; mert így fedik át és keresztezik egymást azok a különböző hasonlóságok, amelyek egy család tagjai között állnak fenn: termet, arcvonások, ...stb.”

- **3. Világok hálójá. Mátrix c. film**

Három világ/hálózat

- **Látszat vagy virtuális világ.**
- **Fizikai/anyagi világ – gépek hálózata**
- **Igazi világ - Zion**

● 4. Hálózatelmélet. Barabási

- „komplex rendszerek..., ezek viselkedése függ a mögöttük „feszülő” hálótól” (Behálózva)
- Mind a négy esetben fennáll a kérdés: vajon a háló önálló létező (talán egy nagy „pók” hálója!), amely „behálóz” mindent.
- Az is látszik, hogy a háló nem abszolút és állandó, változó, még ha azonos szabályok szerint szövődik/szövik is.

- Önálló létező a hálózat?
Úgy tűnik nem. – Mindennapi nyelvhasználat. Van-e úthálózat út nélkül?
- Ha nem önálló létező, akkor micsoda?
  - A gondolkodás kategóriája?
  - A létezők kategóriája, vagy létezés módja?
    - Arisztotelész: proz ti

Kitekintő kérdések:

A nyelv hálózat „építő” képességgel rendelkezik?

A vallás hálózat rendező ereje?

Pallas Athéné és Arakhné

Boros István, 2011.12.01.

A hatalom hálója

Bozsónyi Károly–Horváth Zsolt–Kmetty Zoltán*

HUNNET – 2011.10.21.

MTA Szociológia Intézet – Könyvtár szoba

*Supported in part by the European Union and the European Social Fund, Grant No TMOP 4.2.1./B-09/1/KMR- 2010-0003.

A vadászat és a hatalmi elit

- A vadászat kitüntetett szerepet kapott a szocializmus kori magyar elit életében (is).
  - Majtényi 2008, 2009 / Zoltán:1996
- Azt, hogy ki kivel vadászhatott, ki milyen vadat lőhetett ki, szigorúan hierarchikus rend szabályozta.
- A vadászatok megszervezésénél egyrésztől figyeltek arra, hogy kit (és hányszor) hívnak meg, másrésztől a kísérő hivatásos vadászok azt is felügyelték, hogy ki milyen vadat lőhet le.
- Ebből következően az együttvadászás ténye – és a lőtt vadak trófeáinak pontszáma, minősítése – politikatörténeti adalékokkal is szolgál, és lehetőséget nyújt a hatalmi elit strukturálódásának vizsgálatára.

Adatok

- **Az elemzés alapját az Egyetértés vadásztársaság 1968–1986 között készült *trófeabemutatói* adják.**
  - gímszarvas- és a dämvidelejtések adatai
  - A trófeabemutatók alapján 2323 nagyvad lelövését lehetett rekonstruálni
  - A lőlap tartalmazta az elejtő nevét, az elejtés idejét és helyét, egyes esetekben az agancs ágszámát, súlyát, a vadfajtat, a trófea nemzetközi pontszámát, Nadler-pontszámát és azt, hogy érmes volt-e a trófea (bronz, ezüst, arany).
  - A más forrásokból származó adatok összevetéséből és egyes akkori közreműködőkkel történt beszélgetések alapján azt mondhatjuk, hogy az összesített trófeabemutató a trófeaelejtések szempontjából érvényes adatforrásnak tekinthető.

Főbb vadászok

- A 2323 nagyvad elejtése 152 szereplőhöz köthető. A kilövések száma azonban nagyon ferde eloszlást mutat. 46 személynél csak egy vad elejtése van feljegyezve, és a vadászok felének (77 fő) öt vagy kevesebb kilövés köthető a nevéhez.
- A táblázatban a top10 vadász látható a lelőtt vadak száma alapján. Az első Fock Jenő – 1967–1975 között miniszterelnök – egymaga 106 vadat lőtt ki, a második Veres József (1959-től az MSZMP Központi Bizottságának tagja volt egészen a testület 1989-es megszűnéséig) 83-at, a harmadik Aczél György, a korszak névadó kultúrpolitikus és emblematikus figurája pedig 71-et.

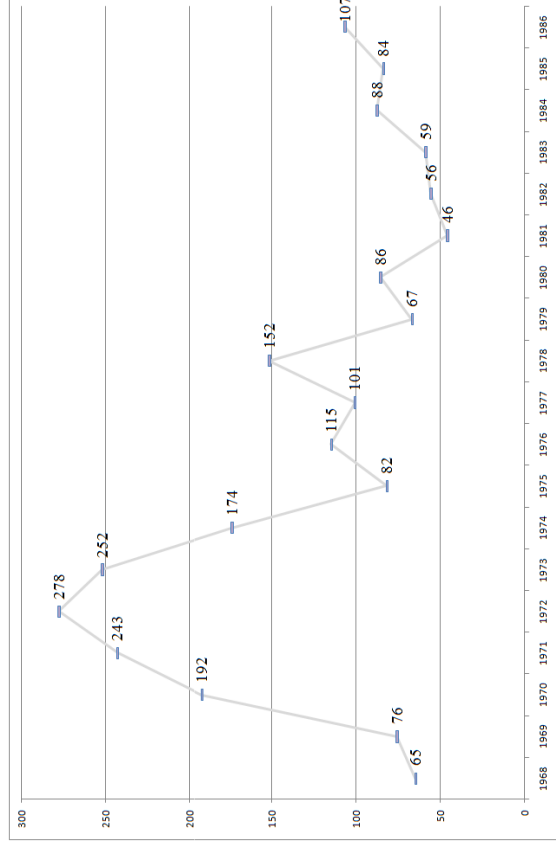
Név	Lelőtt vadak száma
Fock Jenő	106
Veres József	83
Aczél György	71
Timár Mátyas	65
Szűcs Ferenc	62
K. Papp József	58
Cseterki Lajos	57
Papp Lajos	53
Losonczi Pál	52
Gergely István	51

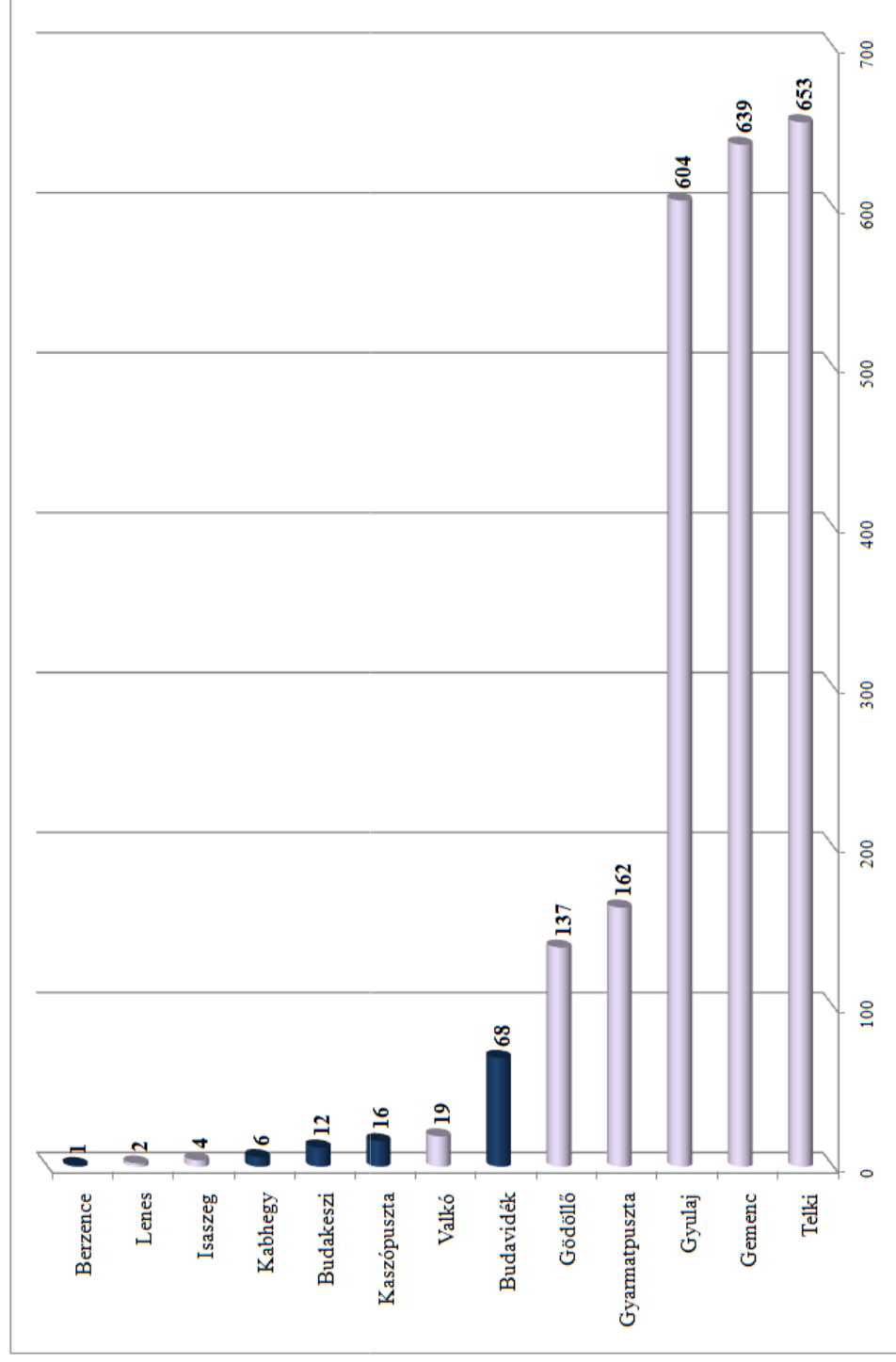
Időszakok

- 3 időszakra bontottuk a periódust

- Az első időszak az 1968–1974 közötti periódus, ez tartalmazza a legtöbb vadászatot – az összes elejtés 55 százalékát
- A második korszakot 1975–1979 közé helyeztük, ebbe az időszakba a vadászatok 22 százaléka tartozik. 1975-ben tartották a XI. pártkongresszust, és ettől az évtől vette át – mintegy a konzervatív gazdaságpolitikai fordulatot szimbolizálva – a miniszterelnökséget a gazdasági reform hívének tekintett Fock Jenőtől Lázár György
- A harmadik időperiódus az 1980 utáni szakasz – a vadászatok 23 százaléka esett erre a korszakra; 1980-ban volt a XII. pártkongresszus, ehhez igazítottuk az utolsó cezúrát.

Helyszínek

Network megközelítés a történettudományban

- A hálózati megközelítés nem ismeretlen a történettudományban sem
  - Lásd pl: Mediciek felemelkedése
    - Padgett–Ansell 1993
  - Mo-n főleg szociológusok vizsgálnak történettudományi kérdéseket hálózati módszerekkel
    - Albert–Dávid–Kőrösi 2000, Sík 2001, Cserpes 2012
- Elemzés célja: (részben) hálózatkutatói módszereket felhasználva bemutassuk a vadászaton keresztül a hatalmi elit struktúráját

Network megközelítés

- A kapcsolatrendszer rekonstruálása a vadászaton keresztül?
  - Volt aki nem vadászott: Benkei András
  - Volt másik „központi” vadásztársaság is
    - Honvédség vadásztársasága - kevés volt az átfedés a tagok között
  - Nem láthatóak a társas vadászatok (pl: fácán, vaddisznó)
  - Bár a trófeás vadászat egyéni műfaj volt, ez nem zárta ki, hogy a vadászok együtt utazzanak le, és a vadászházakban együtt legyenek
  - Ezt erősíti, hogy a vadászati időszak nagyon rövid volt
  - A vadászházak „olcsón” nyújtottak magas komfort fokozatú pihenési lehetőséget
  - Kevés volt a vadászház, és oda előre kellett foglalni szállást, nem valószínű, hogy egymással rossz viszonyban lévő személyek megjelentek egy helyen egy időpontban

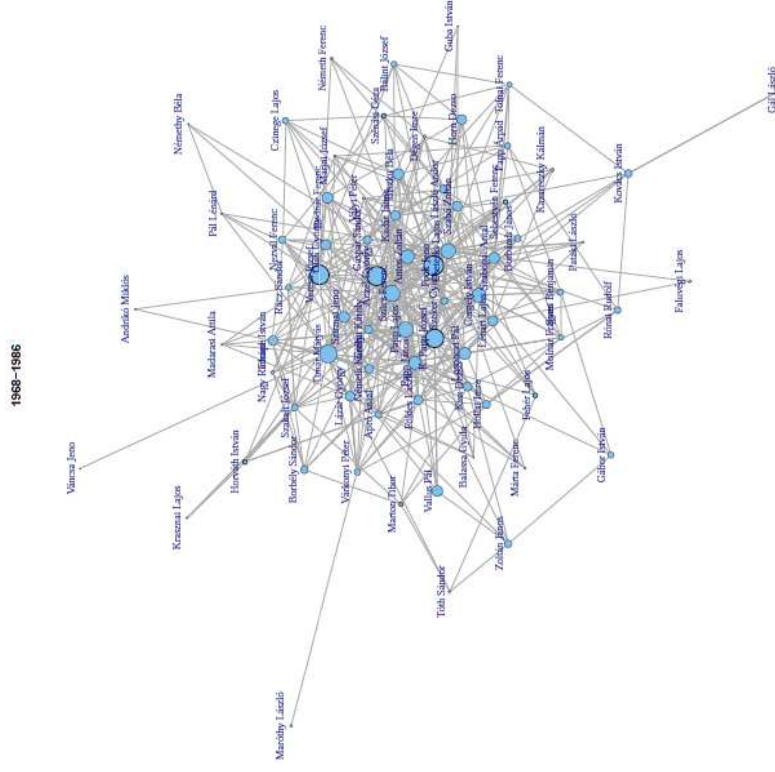
Hálózat definiálása

- 2-mode/bipartit hálózat
  - Csúcs1: Vadászat napja*helyszín
  - Csúcs2: Vadász személye
- 1-mode hálózat előállítása a bipartit hálózatból: Ha két személy 1 napon egy helyszínen lőtt vadat, akkor feltételeztünk közöttük kapcsolatot
  - Irányítatlan gráf
  - Súlyozott gráf
    - Együtt vadászatok száma
    - Ha olyan területen vadásztak együtt, ahol több vadászház volt, akkor a vadászházak számával normáltuk az él nagyságát
- 74 személy – 1609 vadászata került be

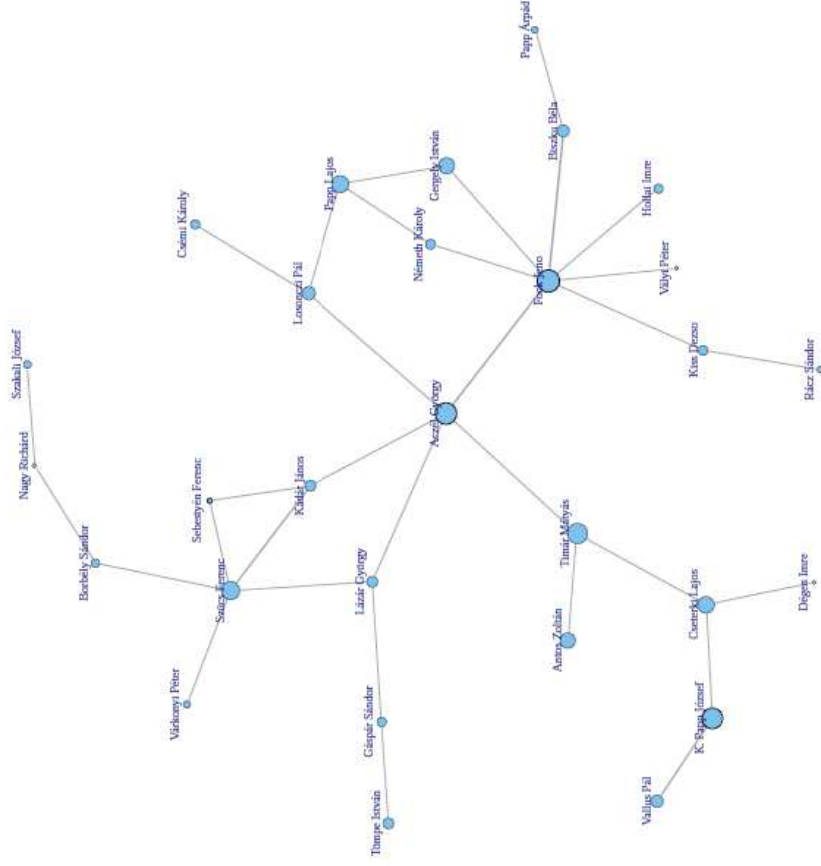
Teljes Gráf

- A 74 szereplő között 397 élt tudunk azonosítani, ez alapján a gráf sűrűsége 0,15.
- A gráf diamétere 5, és a szereplők közötti átlagos legrövidebb távolság 2,13.
- A gráf klaszterettsége 0,2
- Az átlagos fokszám eloszlás 10,7 a gráfban
- a gráf megoszlása pedig leginkább egy Poisson megoszláshoz hasonlít (de $p=0,04$ szinten szignifikánsan eltér a Poisson eloszlástól).

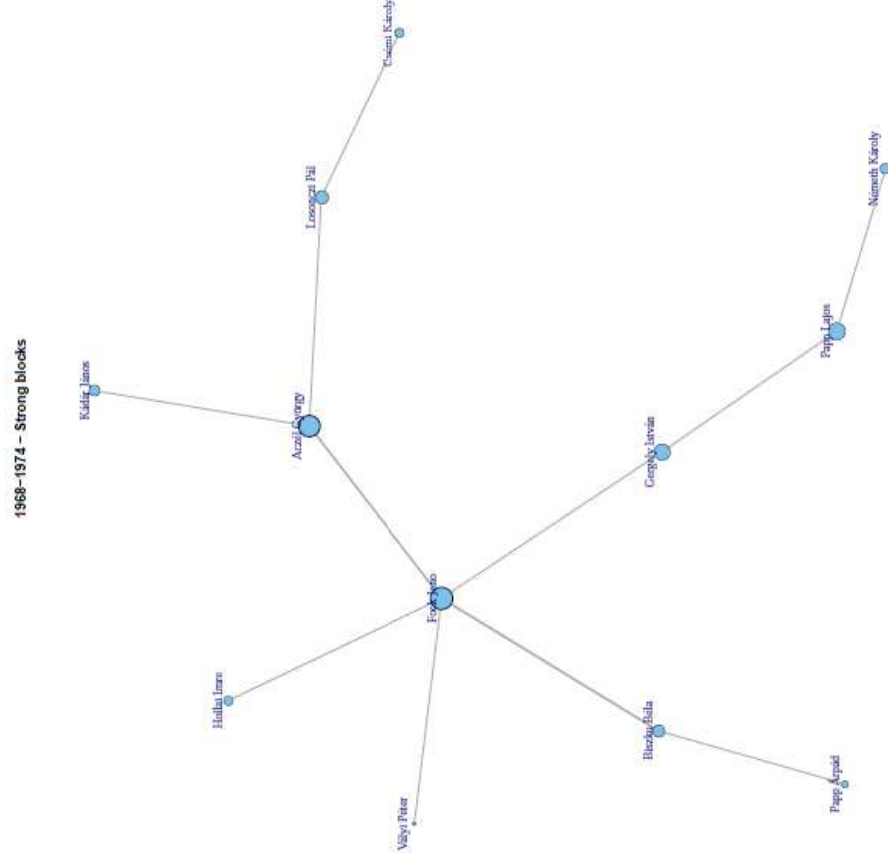
Erős blokk ($w > 1$)

1968–1986 – Strong blocks

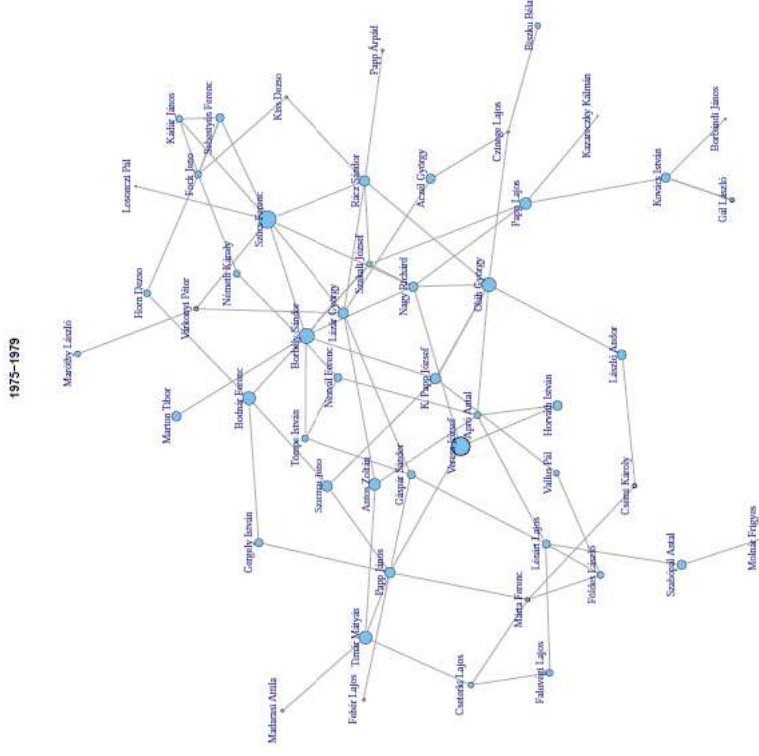
1968-1974 – erős blokk

1975-1979

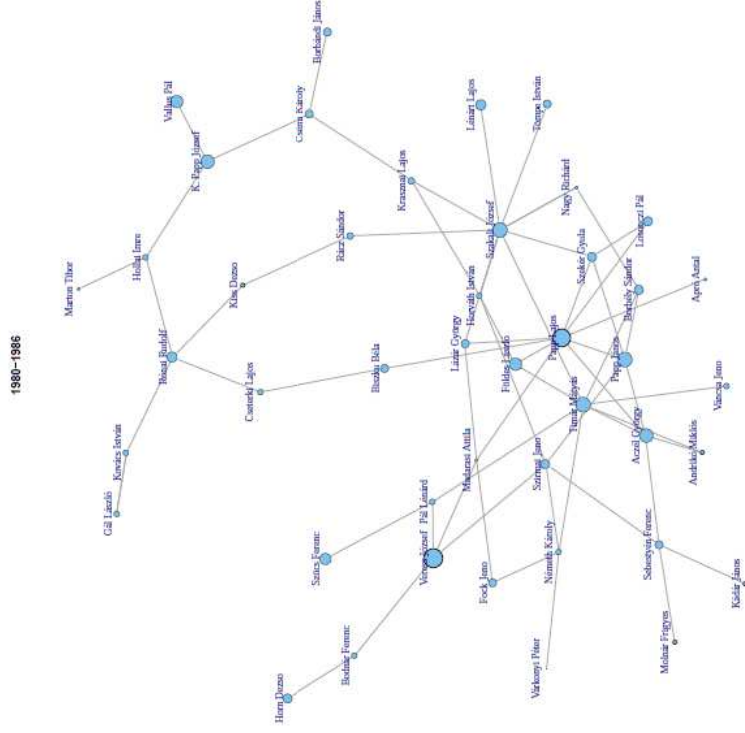
Új szereplők a centralitási mutatók szerint

- Nagy Richárd megjelenése nem meglepő, mivel ő 1975-től kerül be a párt Központi Bizottságába, akárcsak Ráczy Sándor.
- Oláh György megjelenése a gráf közepén már váratlanabb esemény, mivel ő 1975-ig volt a KB tagja, és 1976-ban nyugdíjba vonult. A visszavonulása ellenére az adatok alapján megtartotta kapcsolattrendszerének egy részét.
- Lázár György központi helyen történő megjelenése szintén várható volt a történeti események fényében: bár már 1970-től KB tag, de 1975-től ő lesz a miniszterelnök (egészen 1987-ig).
- A közötniség indikátor alapján Oláh és Nagy van az első két helyen, míg Szűcs Ferenc a harmadik.
- Szűcs végig benne volt az elitben, 1962-től a hadsereg vezérkarifőnök-helyettese, a KB-ba azonban csak 1980-ban került be.

1980-1986

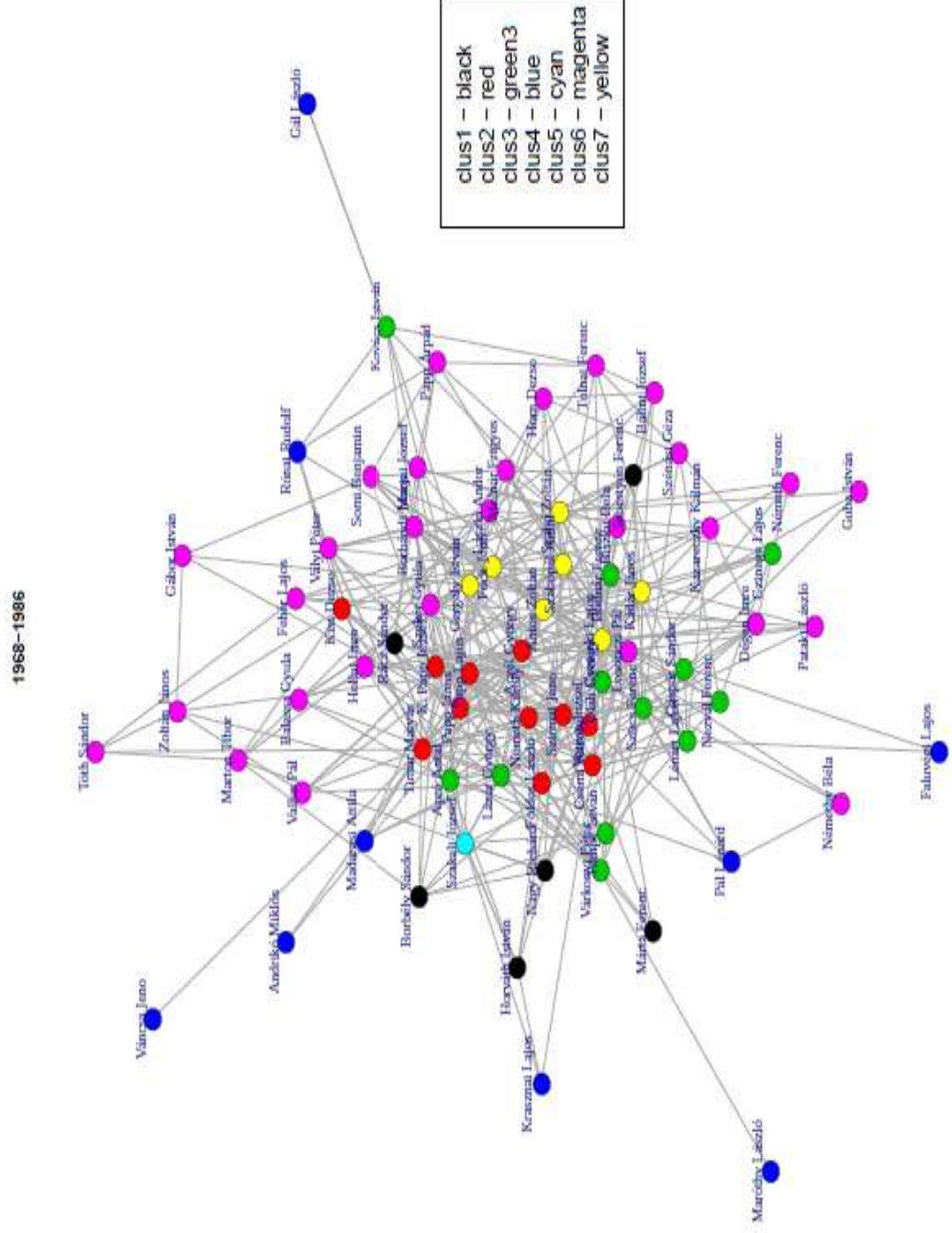
- A közelség mutató alapján a vadászati hálóba központi helyre került (4-ig legmagasabb érték) Horváth István, aki a megfelelő lépcsőfokok után 1980-ban került be a KB-ba
- A közöttség mutató alapján az időszak fontos szereplője volt még Krasznai Jenő, akinek a karrierje a 80-as években ívelt fel, és csak 1988-ban került be a KB-ba
- Rónai Rudolf, aki 1977-ben tért vissza Helsinkiből (nagykövet volt), és 1981-ben ment nyugdíjba.

Szereplők dinamikája

- A három időszakra kiszámolt centralitási mutatók segítségével lehetséges volt a „vadászati” életutakat különböző csoportokba (klaszterekbe) sorolni.
- eltételezésünk szerint ez részben indikátora az elitben elfoglalt helyzetek megváltozásának is.
- Mind a három időszakban a fokszámot, a közöttséget, a közöttséget és a Burt koefficiens főkomponens analízis segítségével egy változóra redukáltuk
  - az első főkomponens a 4 változó varianciáját mind a három időszakban 80 százalék felett magyarázta
- Az így létrejött három változóra támaszkodva klaszteranalízissel szegmentáltuk a vadászati szereplőket
- Az előzetes vizsgálatok egy hétklaszteres megoldást mutattak a leginkább stabilnak és jól interpretálhatónak
- A végső klaszterbesorolásnál K-means módszert használtunk.

Final Cluster Centers							
	1	2	3	4	5	6	7
1968-74	-1.55	0.73	0.15	-1.56	-1.25	0.11	1.66
1975-79	1.03	0.68	1.17	-0.80	1.15	-0.82	0.19
1980-86	0.56	1.32	-0.30	0.24	3.32	-0.60	-0.44

Gráf strukturális tulajdonságai

	Csúcsok száma	Élek száma	Diaméter	Átlagos legrövidebb távolság	Sűrűség	Klaszterezettség
Teljes időszak	74	397	5	2,13	0,15	0,21
1968–1974	63	268	5	2,27	0,14	0,19
1975–1979	51	81	8	3,50	0,06	0,09
1980–1986	44	65	9	3,70	0,07	0,09

	Minimum	Alsó kvartilis	Medián	Átlag	Felső kvartilis	Maximum
Diaméter	3	3	3	3,27	4	4
Átlagos legrövidebb út	2	2	2	2	2,1	2,1
Cluss. Coeff	0,11	0,11	0,14	0,15	0,15	0,17
Diaméter	3	3	3	3,4	4	5
Átlagos legrövidebb út	1,9	1,9	2	2	2	2
Cluss. Coeff	0,06	0,11	0,13	0,12	0,14	0,19
Diaméter	4	4	5	4,51	5	6
Átlagos legrövidebb út	2,4	2,4	2,5	2,5	2,6	2,8
Cluss. Coeff	0,43	0,5	0,51	0,51	0,53	0,58

Szabotázs tűrés

	Mekkora valószínűséggel marad egyben a gráf	Felső konfidencia intervallum	Alsó konfidencia intervallum
1968–74 irányítatlan	68,7%	71,6%	65,8%
1968–74 célzott	36,5%	39,5%	33,5%
1975–79 irányítatlan	29,9%	32,8%	27,0%
1975–79 célzott	1,2%	1,9%	0,5%
1980–86 irányítatlan	24,9%	27,6%	22,2%
1980–86 célzott	1,3%	2,0%	0,6%

Eredmények

- Az eredmények alátámasztották azokat a kiinduló hipotéziseinket, amik a rendszer lassú bomlásának lenyomatát sejtették a vadászati szokások kapcsán is.
  - Az idő előrehaladtával egyre kevesebbet vadásztak az Egyetértés vadászárság vezető politikus tagjai, miközben az együttvadászási háló vesztített sűrűségéből, klaszterezettségéből, továbbá a hálózat egyre kevésbé volt szabotázstűrő.
  - A rendszer hanyatlásának jeleit a vadászási szokások és a vadászati háló jól reprezentálta.
- Az adatok azonban ennél többet is megtudtak mutatni: kijelölték a szereplők informális helyét a hatalmi struktúrában, valamint megmutatták az egyes szereplők hatalmi dinamikájának pályáját is.
- Azt adatbázisunk alapján természetesen nem tudjuk eldönteni, vajon ha valaki vadászhatott az Egyetértésben, az azt jelentette-e, hogy fontos döntéshozó. A vadászás ténye annyit azonban biztosan jelentett, hogy aki vadászhatott, nem esett ki a belső körből.
  - Erre jó példa Veres József, aki, bár viszonylag korán nyugdíjba ment, a Kádárhoz fűződő személyes kapcsolata révén benne maradt a rendszerben, bár centralitás szempontjából már nem volt központi figura.
  - Viszont ha valaki kiesett a hatalmi elitből, eltűnt a vadászati gráfból is, mint azt az 1975 után háttérbe szorult Fock Jenő esete is mutatja.

További lehetőségek

- A szereplők egymáshoz lévő pozícióik szerinti klaszterálása – blokkmodelezés
- Adatok társas vadászatra
- Honvédségi vadásztársaság adatainak feldolgozása
- Párt- és kormányüdülők vendéglistáinak feldolgozása

Köszönjük a figyelmet!

Bozsonyi Károly: bozsonyi@yahoo.com

Horváth Zsolt: hzsolt@mtatk.hu

Kmetty Zoltán: zkmetty@yahoo.com

Paradigmaváltás szükségessége

Dávid Beáta, Ph.D.

MTA

Szociológiai Kutatóintézet

2011. december 1.

- **Hálózat kutatás**
nem paradigmaváltás
- **Network szemlélet**
részben paradigmaváltás
- **Összetartó kapcsolatokkal élni**
paradigmaváltás

Hálózat kutatás

„a szociológiának az elmúlt két évtizedben egyik legdinamikusabban fejlődő, fokozatosan önálló kutatási irányzattá váló, és az intézményesülésnek bizonyos fokát elérő **megközelítés mód**” (Angelusz-Tardos 1991)

MÓDSZER - az egyénközpontú survey típusú felvételek helyett – többszintű elemzési lehetőség, segít áthidalni a mikro- és makroszint közötti szakadékot, nem teljesen statikus van egyfajta dinamikája

Nem új paradigma **DE új szemléletmód, új lehetőségekkel**

Erősen interdiszciplináris: antropológia, szociálpszichológia, földrajz, matematikai biológia, szociológia, politika tudomány és kísérleti pszichológia

közgondolkodás

A 21. század kétségtelenül „hálózati társadalom” (Castells (2005 [1996]), abban az értelemben, hogy működése az információ előállítására, feldolgozására és továbbítására épül és fenntartását a modern információs és kommunikációs technológiák hálózata biztosítja

**90-es évek óta új piaci viszonyok
(permanens változás) → hálózati szervezeti
formák → virtuális tőke és rugalmas
kapcsolatok elsődlegessége/egymásra
épülése (Vilmányi, 2000 A regionális üzleti hálózatok
főbb kérdései)**

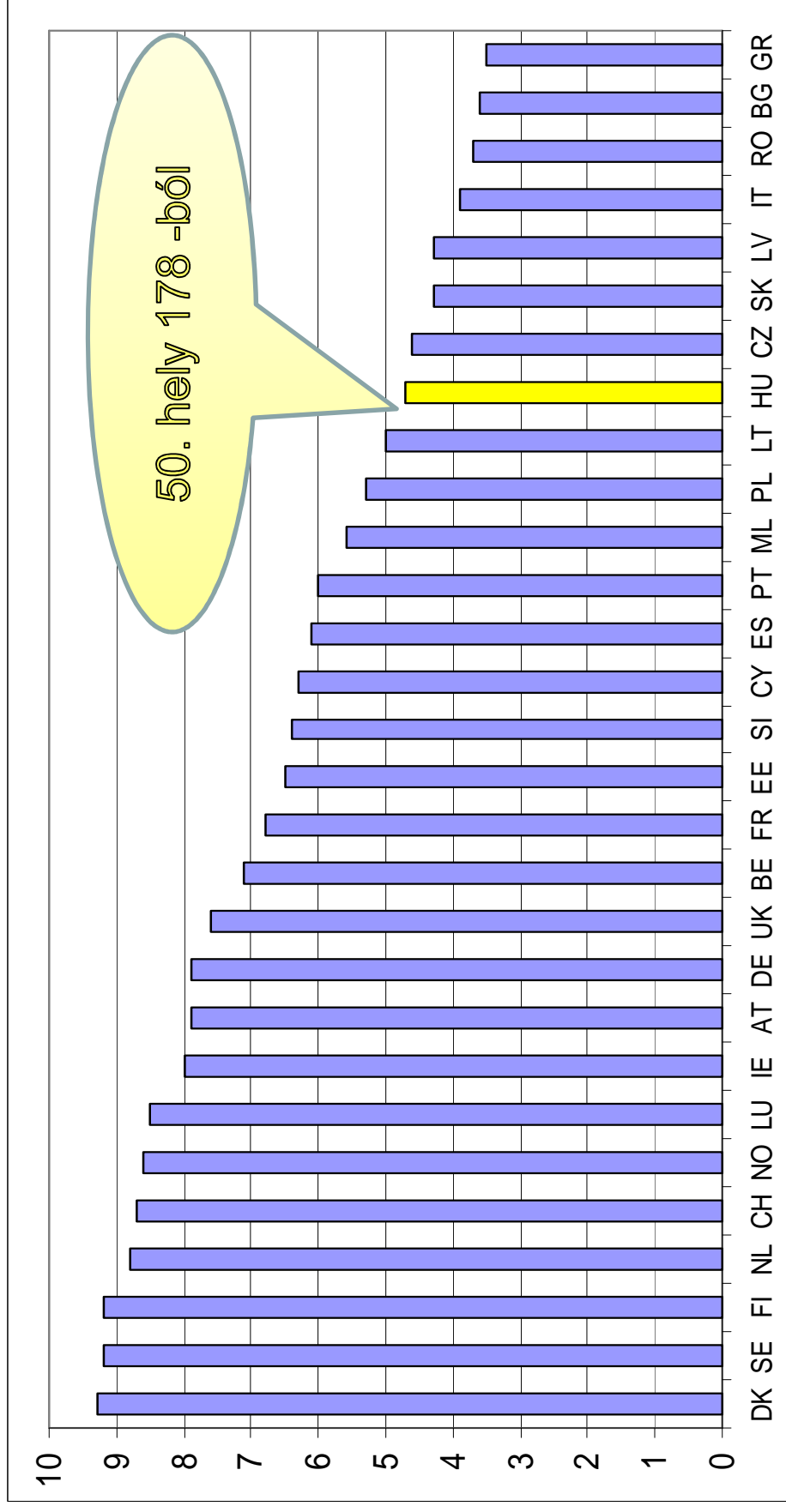

- 1. Együttműködési készség és képesség**
- 2. Intézmények hálózatokban történő részvétele**

BIZALMATLANSÁG

Transparency International CDI 2010 Europe

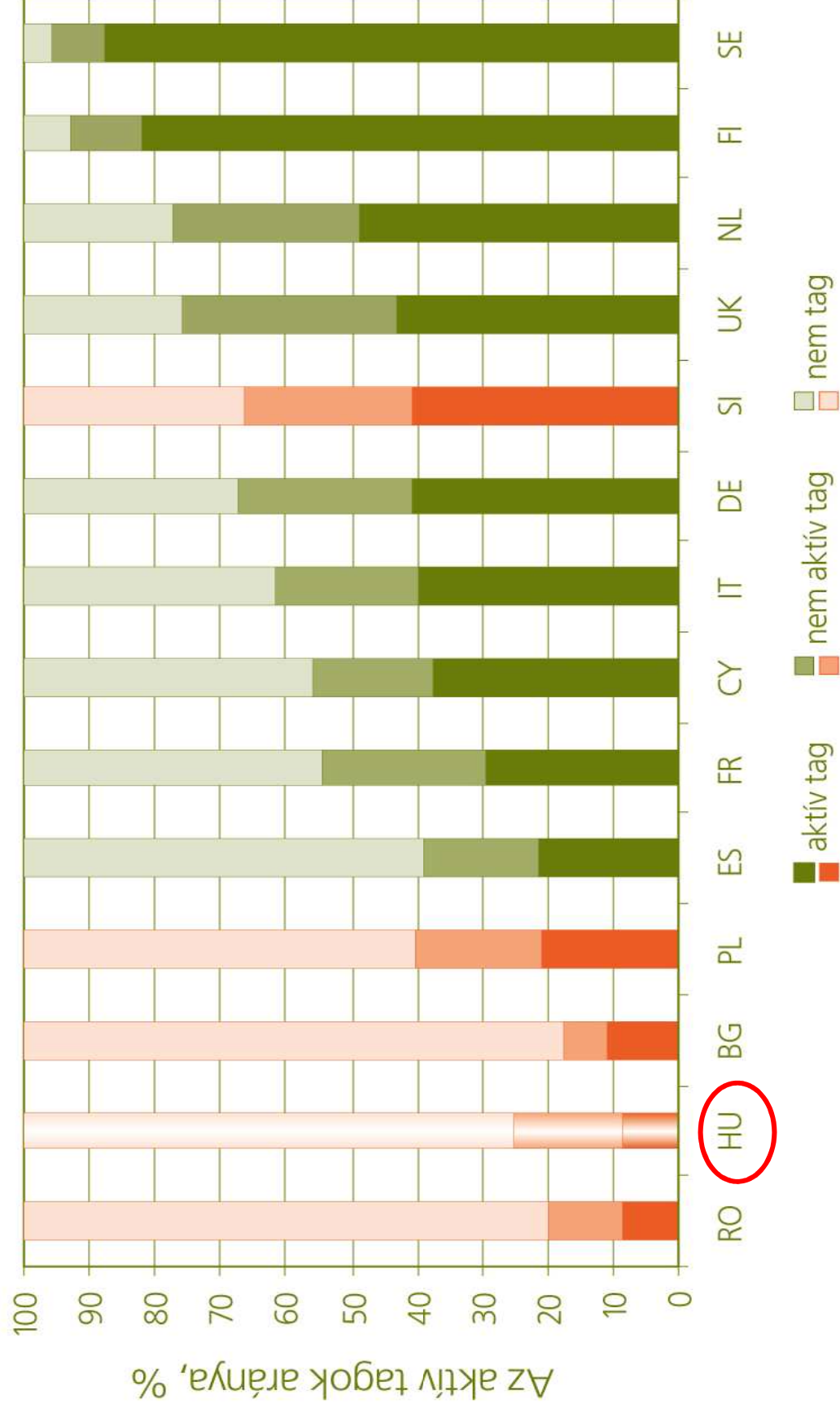
(corruption perception index for public sector)

10 – very clean _____ 0 highly corrupt

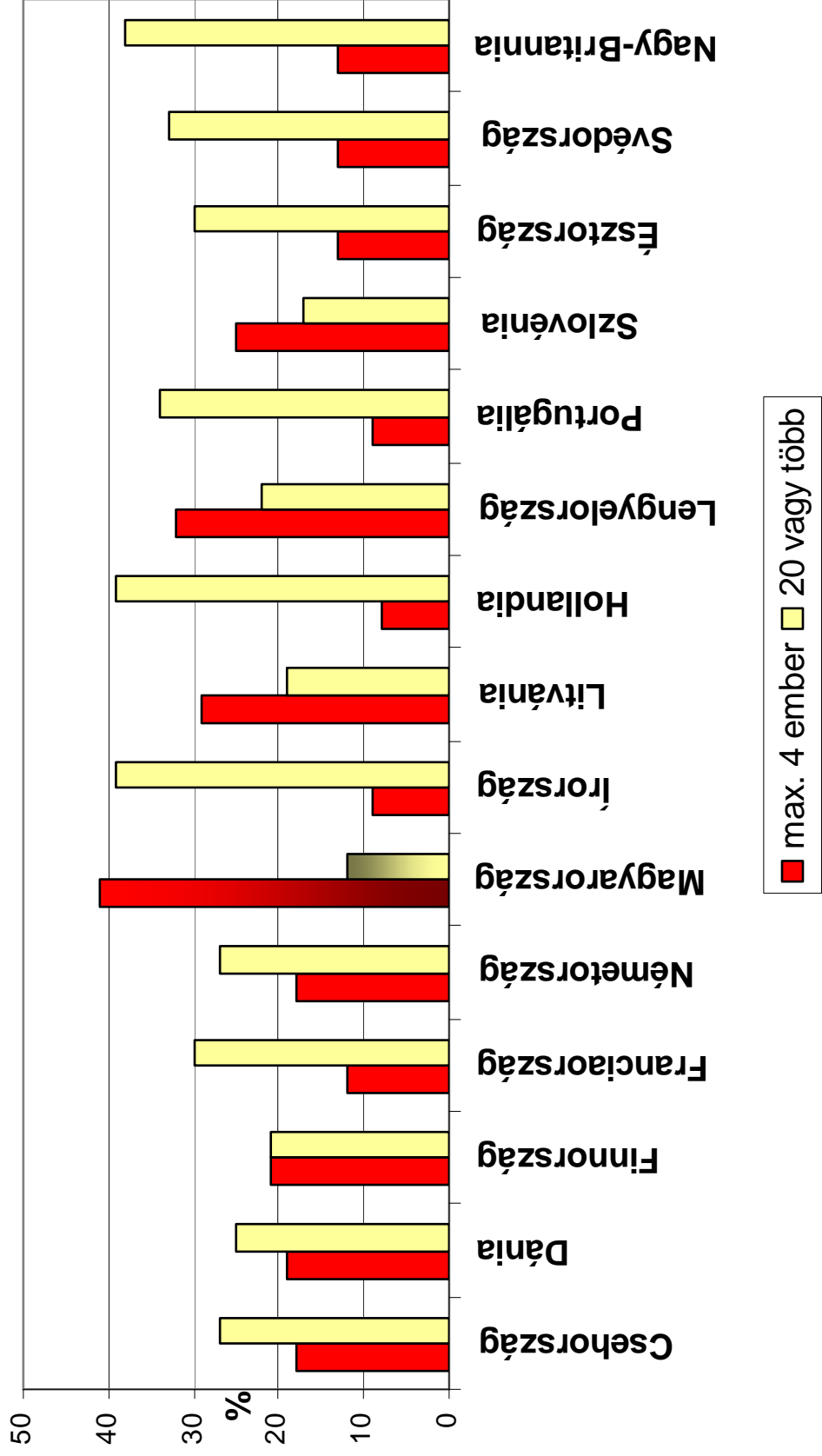
Közösségi részvétel

A civil társadalomban való részvétel a két skandináv országban a legmagasabb, és a legalsó a romániai és bulgáriaiaké. Magyarországon a legalacsonyabb.

Kapcsolat szegénység

Hány emberrel áll kapcsolatban? 2006

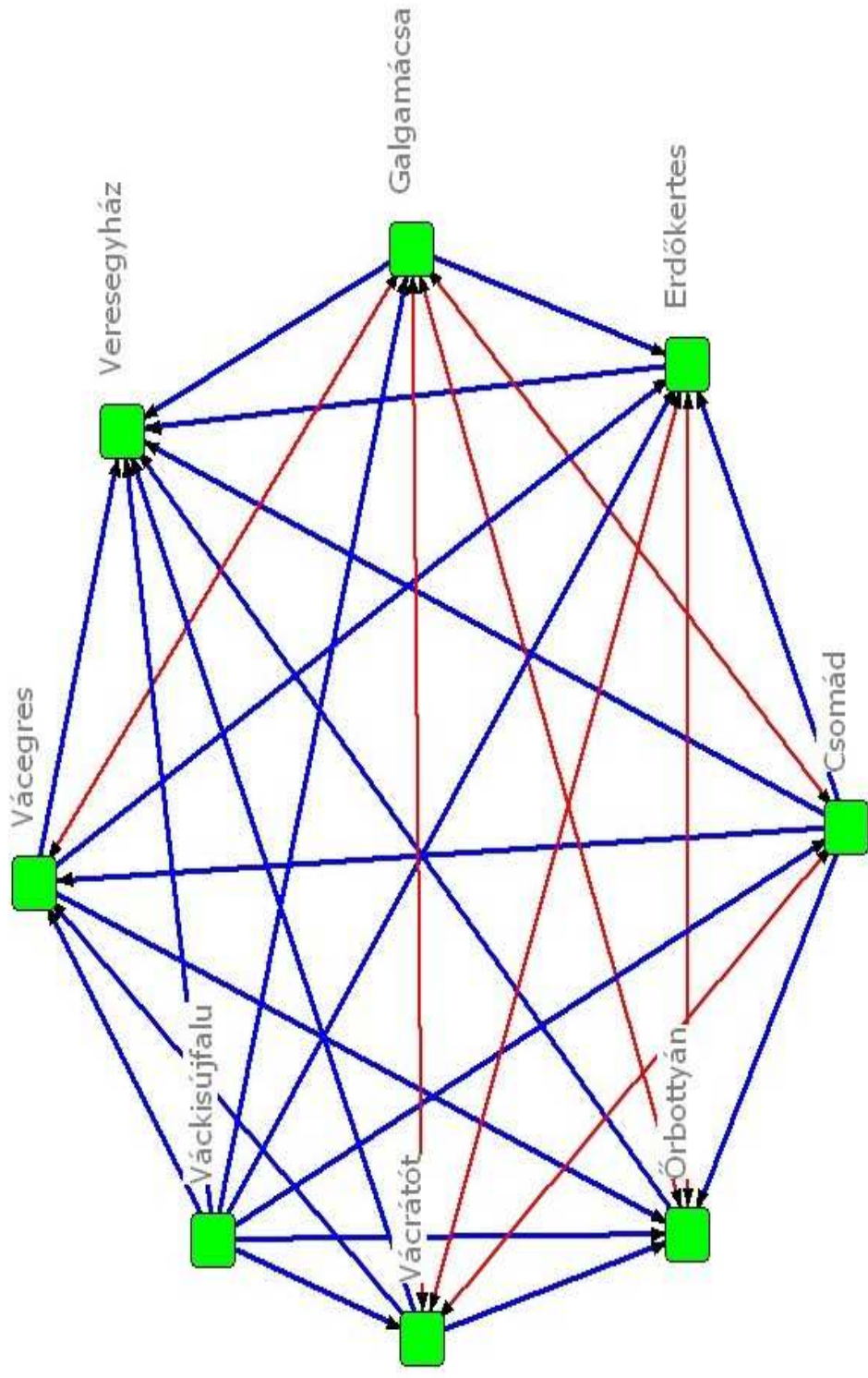
Örökség 1

Barátság- Közösség - Civil aktivitás

„Minden baráti körben működik egy belső ‘közvélemény’, amely felvértezi tagjait a társadalom véleménye ellen. Így minden baráti kör az ellenállás egy lehetséges szigete. Azokat, akiknek igaz barátai vannak, nehezebb kordában tartani vagy ‘megdolgozni’; a jó hatalom nehezebben javítja meg, a rossz hatalom nehezebben rontja meg őket. Ezért van az, hogy a vezetők erőszak vagy propaganda – az „egységéről” való papolás – útján, vagy azzal, hogy lehetetlenné teszik a bensőséges együttlétet és a spontán szórakozást, egy olyan világot hoznak létre, ahol mindenki (baj)társa, de senki sem barátja a másiknak, bizonyos veszélyforrásokat egyszer s mindenkorra kiküszöböltek, és egyben elvették tőlünk a teljes szolgaság elleni legbiztosabb oltalmunkat.”

C201. ~~Leontés~~1. A szeretet négy arca 1960

Örökség 2 – A rokonok

„Mert kérem, nem az a rokon, akinek jól megy a dolga, hanem az, akinek rosszul megy. A gazdag rokonnal szemben én vagyok a rokon. Tegnap persze ezeknek volt rokona... ma neki... Fiam, a rokont szeretni kell, de vigyázni is kell. Csak az olyan rokont szabad szeretni, akiből haszon van.” Móricz: A rokonok

Köszönöm a figyelmet!

2011. december 1.

Értéktérítő hálózatok

Leader HACCS kutatás
Birher Nándor-Keresztszeghy Fruzsina

-
- ▶ Két kutatási eredmény kapcsán beszéltek arról a jelenségről, hogy a társadalom szerveződésében, helyes működésében a normakövetésnek és normaszegésnek mekkora jelentősége van.
  - ▶ Minden társadalom helyes működését egyezményes megállapodások biztosítják.
  - ▶ Felvetődik a kérdés, hogy a kialakult normák hogyan tartódnak be, egyáltalán betartják-e azokat.
  - ▶ Furcsa anomáliákból kifordult helyzetekből fakadóan a normaszegés válik normává.
-

Leader - Helyi Akciócsoport - HACCS

- ▶ Községi kezdeményezés a vidéki gazdaság fejlesztéséért
- ▶ Gazdasági, társadalmi, környezeti problémák helyi megoldása
- ▶ Magyarországon: ÚMVP pályázattal rendszerben jelentős adminisztratív feladatokat látnak el
- ▶ Földművelési minisztérium biztosítja az anyagi keretet – önállóan gazdálkodnak
- ▶ Az elszámolás dokumentáció alapú

Két kutatás a témában

- ▶ I. 2011. május 94 db. HACS auditja: szakmai kérdőív, helyszíni ellenőrzés, nyilvános adatbázis (kifizetési kérelem)
- ▶ II. HACS-ok kapcsolathálója

HACS-ok kockázatelemzése

- ▶ Hipotézis: Közpénzekkel nem megfelelően gazdálkodtak. Korrupció
- ▶ Szakmai alkalmasság: végzettség, működési költségek felhasználásának módzata, tanulmányok, rendezvények tartalma
- ▶ Megvalósított projekt értékelése: célterületek gazdasági, környezeti és társadalmi hasznossága alapján

Szervezeti kockázatok

- ▶ HACS jogi személyisége
- ▶ HACS iroda a jogosult telephelyen
- ▶ Iroda nagysága, bérleti díja
- ▶ Bérbeadó és HACS vezető közötti kapcsolat
- ▶ HACSok taglétszámainak változása
- ▶ Mely szállítók írtak több HACS-nak tanulmányt?

Működési kockázatok

- ▶ Melyek azok a HACs-ok, ahol bruttó 150 000 Ft feletti tiszteletdíj jár az (nem főállású) elnöknek, alelnöknek és elnökségi tagoknak?
- ▶ Melyek azok a HACs-ok, ahol elnökségi tag notebook-ot és/vagy mobiltelefont kapott?
- ▶ Melyek azok a HACs-ok, ahol a havi bruttó munkabér + cafeteria juttatás összege nagyobb, mint 250 000 Ft?
- ▶ Melyek azok a HACs-ok, amelyek nem tudták elszámolni a működési előleg legalább 10%-át?
- ▶ Mely HACs-ok tervezési területén, milyen értékben, és összesen hány alkalommal vették igénybe egy bizonyos Kft. szolgáltatását a támogatási kérelmet benyújtó pályázók?

Kockázatelemzés - eredmény

- ▶ A vizsgálat 33 szakmai, működési és pénzügyi-gazdálkodási kockázati szempontból vizsgálta meg a 94 HACCS-ot és megállapította, hogy közülük 22 HACCS működése erősen kockázatosnak minősíthető (több mint 8 szempontnak való egyidejű megfelelés).

példák

- ▶ 6000 Ft/nm bérleti díj
  - ▶ XY Kft. – 10 HACS-nál 3 és annál több támogatott kérelem játszótérépítésre
  - ▶ 16 HACS, ahol a IV. tengely rendelkezésre álló forrásaiból már csak kevesebb, mint 40% áll rendelkezésre
  - ▶ 18 HACS, ahol a működési költségek terhére finanszírozott rendezvények és tanulmányok összköltsége 5 millió Ft,- feletti összeget tett ki
-

Hálózatelemzés

- ▶ HACS tagok között
- ▶ Az eredmény a másik kutatással ellentétben kétséges
- ▶ Gócpontos és erős kötések meghatározott személyek között

TOP 12-es rosszfiúk listája

- ▶ A HACCS auditálás eredményeképpen kialakult egy rosszfiúk csoportja.
- ▶ Területi alapon meghatározott, mindig ugyanazok voltak a normaszegők
- ▶ A hálózatelemzés eredménye hozzávetőleg ugyanez volt

Más módszerrel ugyanarra a végkövetkeztetésre jutottunk

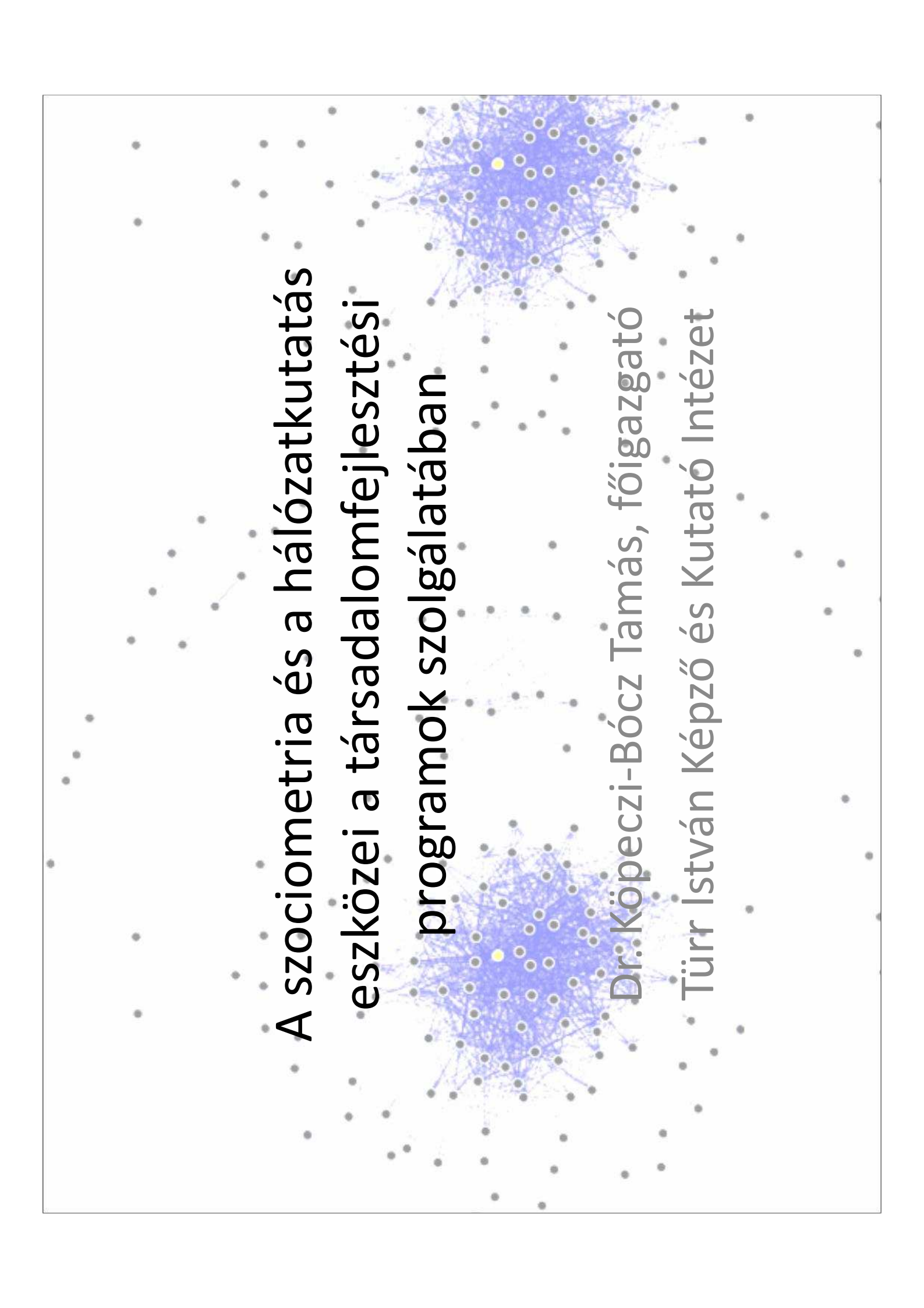

-
- ▶ A rossz minták ugyanúgy, mint a jók ugyanolyan sebességgel tudnak terjedni, megjelenni
  - ▶ Ez a jelenség a hálózatosodás negatívumai közé tartozik
  - ▶ Internet pl.
  - ▶ A hálózatokban való gondolkodás ugyanakkora veszély, mint amekkora lehetőség is
-

▶ **Köszönjük a figyelmet!**

A szociometria és a hálózat kutatás eszközei a társadalomfejlesztési programok szolgálatában

Dr. Köpeczi-Bócz Tamás, főigazgató

Türr István Képző és Kutató Intézet

Szegregációban élő hátrányos helyzetű csoportok

Kemény István–Jankó Béla–Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971–2003; 2003-as reprezentatív szociológiai felmérés szerint:

A romák jelentős része az ország szociális, gazdasági, infrastrukturális és foglalkoztatási hátrányokkal sújtott leszakadó kistérségeiben él. Több tízezerre tehető azon családok száma, amelyek szegregált, elszomszodott telepeken, komfort nélküli lakáskörülmények között élnek.

A Romák a városok legalacsonyabb státusú csoportjai, városrészekben, helyenként gettókkban tömörülnek.

Jelenleg a cigányok mintegy fele lakik városokban, több mint 10 százalékuk a fővárosban és kb. 40 százalékban élnek – ezer, vagy annál kisebb lélekszámú – községekben.

A szegénység előfordulása a romák körében 5-10-szeres a nem roma lakossághoz képest;

A romák körében az elmúlt tíz évben jelentős mértékben nőtt a szegénység.

Szegénység- elvékonyodott társadalmi hálók

Világbanki kutatássorozat (2002-2003):

- A volt szocialista országokban egyre nagyobb problémát jelentő, kilátástalan szegénységet a kapcsolati hálók elvékonyodása, szakadozása jól magyarázza;

Messing, Vera (2006) "Lyukakból szótt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében." *Szociológiai Szemle* 2006/2: 37–54:

- A már az állampárti időkben erózióznak indult családi-rokoni viszonyokon alapuló hálók a társadalmi-gazdasági átalakulás időszakában, a piaci viszonyok betörésével gyors bomlásnak indultak. Korábbi fontos társadalmi funkciójukat, mely a megélhetés, a túlélés alapját jelentette, már nem töltik be;
- A roma szegények lényegesen kapcsolatszegényebbek mint a nem roma szegények;
- A kapcsolatok léte függ a regionális elhelyezkedéstől, illetve az adott településen élő romák háttérétől;
- A „kiemelkedettek” elhagyják a közösséget, és nem vesznek részt tovább a szolidaritáson alapuló kapcsolati rendszerben.

Stratégia

A társadalmi hálózat megértésén és azon keresztüli befolyásolás révén segíteni a hátrányos helyzetű csoportok felemelkedését;

Kutatási program létrehozása, melynek célja:

hátrányos térségekben élő csoportok belső strukturájának feltérképezése.

Kutatási program

Célcsoport:

- az ország területén elhelyezkedő településen,
- mélyszegénységben,
- egy adott mikro környezetben (helyenként szegregátumban) élő,
- általában alacsony iskolai végzettségű,
- arányaiban 50% fölötti roma népeiséget tartalmazó közösségek.

Konkrét cél:

Az egyes fejlesztési programok keretében a folyamatos nyomon követés érdekében diagnosztikus módszertannal objektív indikátorrendszer kidolgozása;

A szociometria eszközeinek felhasználásával a belső struktúrák megismerése, bizonyos hatások (belső változások, külső beavatkozások alapján történő módosulások) időbeli alakulásának vizsgálata.

Elméleti háttér

Az egyén minden társas reakciójával elfogad egy magatartási sémát, viselkedésébe integrálja a környezete értékrendszerét, ugyanakkor viselkedésével hozzájárul a közösségi értékrend módosulásához.

Tehát az egyén egyszerre befolyásolt a környezete által és befolyásolja környezetét.

Ha ebbe a viszonyrendszerbe tudatos külső hatásokat sikerül az egyén és a közösség szintjén integrálni, akkor egyszerre indulhat meg az egyén és mikrotársadalmának változása.

Hipotézisek, módszerek

- I. hipotézis: a társadalmi találkozások dinamikájában az egyén alkalmazkodik a csoport elvárásaihoz, mellyel befolyásolja annak elvárásait. Ebből következően egy folyamatosan változó viszonyrendszerrel beszélünk, melyben a dinamizmus megfelelő külső hatásokkal befolyásolhatóvá válik.
- II. hipotézis: az egyén és mikrokozmoszának viszonyrendszerét folyamatosan vizsgálva a külső befolyások eredményessége nyomonkövethető.
- III. hipotézis: elérhető az az optimális szint az egyén és mikrokozmoszának viszonyrendszerében, amikor külső beavatkozás nélkül is a változások dinamizmusa önmagától is kedvező irányba hat.

Kutatás megtervezése:

- Moreno, Mérei Ferenc szociometriai eszköze alapszere alapján;
- Hálózat-kutatás legújabb eszközeinek, eredményeinek felhasználásával, integrálásával.

Hálózat kutatás

Kapcsolatok erősségének vizsgálata

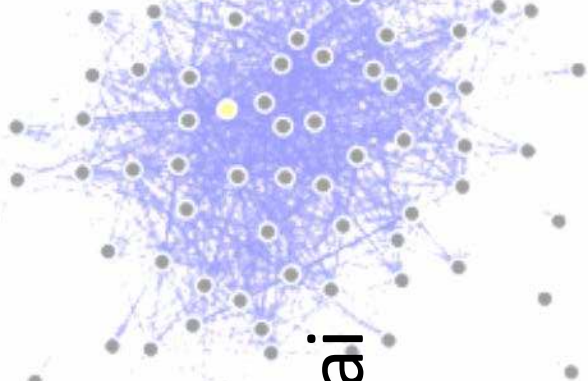
Stabilitásvizsgálat

Csomópontok keresése

Információk terjedésének figyelése

Hálózatok fenntarthatóságának aspektusai

Stb.

Együttműködés a fejlesztéspolitika és a tudományos élet között

Cél: A hálózatkutatás és a szociológia vezető tudósainak bevonása a kutatási tervek kidolgozásába.

A „hálózatosodás” a közbeszéd témája, azonban még korántsem történt meg az a fajta tényleges szemléletmódváltás, amelyik megalapozhatná a tudatossá tett, élhető hálózati társadalmat. Egyszerűbben: mindenki hálózatokról beszél, de senki sem tudja igazán mit is jelent ez. Ennek részben oka lehet az is, hogy a történelmi sztereotípiáink megakadályozzák az érdemi paradigmaváltást, illetve oka másrésről az is, hogy az eddigi társadalmi hálózat vizsgálatok gyakran csak időbeli metszeteket és nem teljes folyamatokat írnak le.

Köszönöm figyelmüket!

Dr. Köpeczi-Bócz Tamás, főigazgató
Türr István Képző és Kutató Intézet

kopeczi.bocz.tamas@tkki.hu

<http://www.tkki.hu/>

2011. december 1.

HÁLÓZAT-MENEDZSMENT

a nevelés területén

Dr.habil. Czakó Kálmán
czakokal@gmail.com

Esemény (E_{T_2})

E bekövetkezése a T_2 -es időpontban egy nem lineáris függvény három faktorától (Folyamat-Személy-Kontextus) függ két időpont közötti időtartam végén.

A fejlődési esemény bekövetkezése hatásgyakorlás eredménye.

Minden szituációban felelősséggel kell eljárni.

Kulcsszavak

- 1. Esemény**
- 2. A megvalósulás sztochasztikus jellege**
- 3. Az üzenetváltó hatásgyakorlás (iránya van)**
- 4. A cél megjelölése**
- 5. A felelősség**
- 6. A nevelőtevékenység területei: (1.) feladatok, (2.) problémák, (3.) kérdések, (4.) kérések, (5.) tapasztalatszerzés segítése, (6.) új információk adása**

A szituáció feldolgozását megalapozó tudományos eredmények

1. TA, 2. Stressz-coping, 3. Általánosított
Tapasztalati Módszer, 4. Általános
Rendszerelmélet, 5. Megtartó
magatartásmintázatok, 6. ökológiai rendszer
elmélete és a Humánökológiai-krono-
modell, 7. TZI, 8. Integrációs szintek, 9. Big5
és a MAS, 10. Cirkumplex-modell,
11. PPCT-modell, 12. TSI

A teljes rendszer tranzaktív struktúrája

- TS = Total System = Teljes Rendszer
- T = Tranzaktív
- S = Struktúra
- TS = Tranzaktív struktúra

TSTS = A Teljes rendszer tranzaktív
struktúrája = Transactional Structure of
Total System

A TSTS hasznosítása

Menedzsmenthez (új létrehozása, választás,
implementáció)

és projektfolyamatokhoz,

egyedi szituációra vonatkoztatott

pl. munkaerőpolitikai és

foglalkoztatáspolitikai döntéshez.

A 'Zöld könyv' fontos céljai

1. **Tanári kar minőségének, ezáltal a tanári szakma társadalmi presztízstét javító intézkedéseknek a meghozatala**
2. **Alapkészségek fejlesztése fontos, amit egyénenként mindenkinél kritériumoknak eleget téve kell továbbfejleszteni**
3. **Meg kell előzni behozhatatlan lemaradások létrejöttét**
4. **Az oktatás fejlesztése megfelelő visszacsatolás alapján történjen.**

Beavatkozási pontok a ‘Zöld könyv’-ben

Kora **gyermek**kori fejlődés elősegítése

Az alsó tagozatos, középfokú, oktatás, szakképzés **folyamata** és az érettségi megújítása

Esélyegyenlőség, lemorzsolódás, szegregációs **folyamatok** befolyásolása

Általános és speciális (pl. SNI) jellegzetességeknek megfelelő **eljárások** érvényesítése

Teljesítménymérés, teljesítményértékelés, elszámoltathatóság kialakítása, **összefüggések**

A megújítás feltételei a Zöld könyvben

Tanárképzés, továbbképzés

Tanulás és tanítás tudományos megalapozása

Iskolaügy **intézményrendszere**, finanszírozása

Oktatási reformok **foglalkoztatás**politikával

Demográfiai adatok **hatásának** feltárása a
közoktatás **költségvetésére**

Korszerűségi követelmények teljesítése és a tudományos fejlesztés

A korszerű, gyors, megfelelő cselekvés témaközpontra állított aktualitásokra, szituációra, szintekre vonatkozik egy adott időpontban.

A tudományos fejlesztés minden időponthoz hozzárendelhető általánosításokkal foglalkozik.

Köszönöm a figyelmet!

A TÁRSADALMI HÁLÓZATOK ÉRTELMEZÉSE ÉS AZ ÉRTÉK MINT A HÁLÓZATI KAPCSOLATOK LÉNYEGE

Dr. Veress Gábor, Haraszti Ildikó

A társadalmi hálózatok értelmezése és az érték mint a hálózati kapcsolatok lényege

- Társadalmi hálózatok
- A hálózati kapcsolatok lényege az érték
- Zárt társadalmi hálózatok

A társadalmi hálózatok értelmezése és az érték mint a hálózati kapcsolatok lényege

- **Társadalmi hálózatok**
- **A hálózati kapcsolatok lényege az érték**
- **Zárt társadalmi hálózatok**

Alapfogalmak

- **Köznapi értelemben: Hálózat:** egyedek és kapcsolatok
- hálózat modellje (1) : **gráfok:** egyedek és kapcsolatok
- hálózat modellje (2): gráfelméleti hálózatok, **hálózati folyamatok:** egyedek közötti áramok(flow)
- hálózat modellek vizsgálata: **gráfelméleti módszerekkel**

Társadalmi hálózatok

- *társadalmi hálózatok*
- társadalmi hálózatokra példák:
emberi hálózatok,
közösségi hálózatok,
stb,

Emberi hálózatok

emberi hálózatok: ember és emberi kapcsolatok

- **ember...**
- **emberi kapcsolatok: lelki, erkölcsi, rokoni, érdek, értékrendi,...**

Közösségi hálózatok

- *közösségi hálózatok: közösségek és közösségek közötti kapcsolatok*
- *közösség...*
- közösségek: hálózattal közösségbe kapcsolt emberek
- közösségek típusai: emberi, szervezeti, ...?
- *emberi közösségek: családi, „települési”, baráti,*
- *szervezeti közösségek: gazdasági szervezet, társadalmi szervezet,*
- *közösségi kapcsolatok: emberi, szervezeti, jogi, hatalmi, ...?*

A társadalmi hálózatok értelmezése és az érték mint a hálózati kapcsolatok lényege

- **Társadalmi hálózatok**
- **A hálózati kapcsolatok lényege az érték**
- **Zárt társadalmi hálózatok**

A hálózati kapcsolatok lényege az érték

- *érték: ami igényt elégít ki egy értékeszme világánál*
- *az egyedek közötti áramlás (mozgás) mozgó rugója az érték*
- *a világ működésének mozgó rugója az „érték”*

A hálózati kapcsolatok lényege az érték

a világ működésének mozgató rugója az „érték”
mozgásformák értékére példák:

- fizikai: energia
- kémiai: entrópia
- gazdasági : pénz
- biológiai: „ösztön”
- emberi: szeretet
- közösségi: közösség értékrendje szerint

A társadalmi hálózatok néhány típusa

- *közös értékrend alapján spontán*
- *közös értékrend alapján szervezett*
- *közös értékrend alapján szabályozott*

A társadalmi hálózatok értelmezése és az érték mint a hálózati kapcsolatok lényege

- **Társadalmi hálózatok**
- **A hálózati kapcsolatok lényege az érték**
- **Zárt társadalmi hálózatok**

Zárt társadalmi hálózatok

- zárt társadalmi hálózat: az egyed hálózathoz tartozása, *tagsága különleges „érték-szinthez”* - hez kötött (tagság, állampolgárság, stb..)
- *példák* zárt társadalmi hálózatokra: klub, kaszt, párt, állampolgár,...MTA, ..., kitüntetések,...
- *bekerülés* a zárt társadalmi hálózatba: születés, a meglévő tagság döntése, jobb esetben vizsga, rossz esetben pénz, bűnös cselekedet...

**A TÁRSADALMI HÁLÓZATOK ÉRTELMEZÉSE
ÉS AZ ÉRTÉK
MINT A HÁLÓZATI KAPCSOLATOK LÉNYEGE**

KÖSZÖNÖM A FIGYELMET!

Dr. Veress Gábor, Haraszti Ildikó

Hálózatok jogi környezete

Dr. Homicskó Árpád Olivér
Károli Gáspár Református Egyetem
egyetemi docens
2011. december 1.

Hálózatok jogi környezete

- A szabályok kialakulása során a csoportoknak (pl.: család, kisebb közösség, munkahelyi közösség) meghatározó jelentősége van,
- A szabályok alapján lehetséges a különböző élethelyzetekben a döntés.
- A társadalomban a döntésekhez a programot a jogszabályok jelentik.
- A szabályrendszerek szempontjából a jogrendszer mindenki számára általánosan megfogalmazott, követendő normákat tartalmaz.

Hálózatok jogi környezete

- A jog a szabályozás végső eszköze,
- A közösség belső normái, az erkölcs, valamint a morál meghatározó jelentőségű,
- Ha ez már nem elegendő, akkor kell a jogot előhúzni és alkalmazni, hogy jogszerű, általános megoldások szülessenek.
- A jog az ember alkotása. A jogász a társadalom mérnöke, alkotása pedig a gépesített együttélés.

Hálózatok jogi környezete

- A jogi műveleteknek a teljes harmóniája az érvényesség;
- Az ember számára nem maradt más biztonság, mint a jog, ezért a jogi norma feladata lesz a jövő biztosítása
- A bizonytalan jövőben a jog adja a bizonyosságot.

Hálózatok jogi környezete

- A jogelmélet gyönyörű rendszer, azonban sosem tud odáig fejlődni, hogy ön maga alapja legyen.
- Kérdés, hogy belső szabályozók (erkölcs, belső szabályzatok) a jogi rendszer részei-e?
- A társadalom a tagjai közti viszonyokon, interakciókon, kommunikáción alapul, a tagok között lévő szabályozott kapcsolatok kerete tekintetében a jogrendszernek kiemelkedő jelentősége van,
- Ahhoz, hogy egy szabály érvényesüljön, ahhoz az elfogadására, a hálózati felerősítésére van szükség.

Hálózatok jogi környezete

- Megfelelő társadalmi elfogadottság nélkül nem jutunk el a szabályok érvényesüléséhez;
- A sok magányos ellehetetleníti és kiszámíthatatlanná teszi a hálózat működését;
- A cégek foglalkoztatási szabályrendszere szempontjából a teljes szervezet állományának felmérése és a köztük lévő interakciók elemzése rajzolja ki a hálózati kapcsolat rendszerét.

Hálózatok jogi környezete

- Hálózatok figyelembevétele elengedhetetlen a jog, az államelmélet, a munkaszervezeti kultúra megalkotása során;
- Az individuális jogok középpontba helyezését át kell, hogy vegye a hálózat és annak részeinek centralitása;
- Tudatosan létre kell hozni a jól működő szervezeti struktúrát

Hálózatok jogi környezete

- Hálózati kapcsolódás eredménye lehet a vállalati etikai kódexek megalkotása és érvényesítése;
- Nem jogi norma, nem része a jogrendszernek mégis hivatkozási alap lehet bíróságok előtt;
- A cégeknél is kialakulnak belső viszonyok, ami a külső szemlélő számára úgy tűnhet tudatos szervezés eredménye, ha a cég ezt felismeri és ki tudja emelni az illetőt, úgy komoly előrelépéseket érhet el.

**Köszönöm a
figyelmet!**

Hans Magnus Enzensberger

Szörnyűséges férfiak (Kísérlet a radikális vesztesről)*

*Nem kell mindent megérteni,
de az erőfeszítés nem árthat.*

R. K.

I.

Beszélni a vesztesről nehéz, de butaság lenne hallgatni róla. Butaság, mert a győzelem sohasem lehet végleges, és mert minden emberre – az örült Bonapartétól az utolsó kalkuttai koldusig – ugyanaz a sors vár. Nehéz, mert túlzottan megkönnyíti a maga dolgát, aki megalégszik ezzel a metafizikai banalitással. Ezzel elvéthetjük a probléma tulajdonképpeni bizarr, politikai dimenzióját.

A szociológusok, ahelyett, hogy a vesztes arcát figyelnék, a statisztikákat tartják szem előtt: középértékek, szórások, normális eloszlások. Ritkán jut eszükbe, hogy ők maguk is lehetnének vesztesek. A definícióik egy seb vakarásához hasonlítanak: utólag jobban viszket és fáj, mint előzőleg, ahogy Samuel Butler mondja. Biztos csak az, hogy az emberiség mostani berendezkedése mellett – „kapitalizmus“, „konkurencia“, „impérium“, „globalizáció“ – a vesztesek száma napról-napra nő, és mint minden nagy tömegben hamarosan megkezdődik a frakciózás. A kaotikus, átláthatatlan folyamatokban elválnak egymástól az alávettek, a legyőzöttek és az áldozatok. A kudarcot valló megalégheti a sorsát és rezignálhat, az áldozat jóvátételt követelhet, a legyőzött a következő fordulóra készülhet. A radikális vesztes azonban visszahúzódik, láthatatlanná válik, őrzi a maga rögeszméit, összegyűjti az energiáit és várja, hogy üssön az ő órája.

Talán megéri egy oldalpillantást vetni az ellentétére, a radikális győztesre. Ő is az úgynevezett globalizáció terméke, és habár a két alak között nincs szimmetria, van néhány közös vonásuk. A gazdasági „master of the universe“ hatalmasabb és gazdagabb, mint az összes elődje, de társadalmilag izolált és rögeszmék kínozzák; szenved a realitásvesztés miatt, és úgy érzi, félreértik, és fenyegetéseknek van kitéve.

Az osztályelemzés kategóriáival az itt szóba hozott problémát már nem lehet leírni. Aki megalégszik az objektív, materiális kritériumokkal, a közgazdászok bizonyítékaival és empirikusan lehengető tényeivel, az semmit sem fog megérteni a radikális vesztes drámájából. Tulajdonképpen szinte mindig férfiakról van szó. Ennek okairól beszélni triviálisnak tűnhet, de semmiképpen sem fölösleges. Aki magát magasabb rendűnek tartja, ami a múltban még magától értetődő volt, és nem akarja tudomásul venni, hogy e primátus napjai lejártak, annak végtelenül nehezebb fog esni, hogy elfogadja a maga hatalomvesztését. (Még nem is olyan régen a német családokban volt egy úgynevezett „háztartás-vezető“.) Egy férfi, aki magát radikális vesztesnek érzi – mindezen okokból kifolyólag – egy képzeletbeli szakadékot lát maga előtt, ami egy nőtől mindig idegen.

Mindenesetre az, amit a többiek róla tartanak – legyenek azok az ellenfelei vagy a bajtársai, a szomszédai, az iskolatársai, a főnökei, az ellenségei vagy a barátai, és mindenek előtt persze a felesége – nem elegendő a radikalizálódásához. Ez rajta múlik, így kell ugyanis szólnia magához: vesztes vagyok, semmi más. Ameddig erről nincs meggyőződve, addig lehet, hogy rosszul megy a sora, lehet, hogy szegény és tehetetlen, lehet, hogy megismerte a nyomort és a vereséget, de radikális veszteséssé csak akkor válik, ha a többiek ítéletét (akiket nyertesnek tart) a magáévá teszi. Csak akkor fog „kiborulni“.

---

* A fordítás alapjául szolgált: Hans Magnus Enzensberger: *Schreckens Männer. Versuch über den radikalen Verlierer*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2006. 5-28.o.

II.

Önként senki sem érdeklődik a radikális vesztes iránt. És ez kölcsönös. A radikális vesztes, amíg egyedül van, sőt nagyon egyedül van, nem kezd el maga körül csapkodni, nem kelt feltűnést, olyan csendben van, mintha aludna. De ha mégis felhívja magára a figyelmet, és előtérbe lép, akkor olyan irritációt vált ki, ami a riadalom határát súrolja. A pusztá léte ugyanis másokat is arra emlékeztet, hogy milyen kevésen múlik, hogy nem ők vannak a helyében. Lehet, hogy sok ember a vesztes mellé állna, ha kilépne a maga szerepéből. De ez eszébe sem jut, nem fogad el könnyen segítséget.

Számos tudományterület számára a vesztes vizsgálandó tárgy és egzisztenciális alap. A szociálpszichológusoknak, a szociális munkásoknak, a szociálpolitikusoknak, a kriminológusoknak, a terapeutáknak és másoknak, akik maguk nem vesztesek, de nélküle kenyér nélkül maradnának. A kliens, a legjobb akaratok ellenére is, számukra homályban marad; az empátiájuk jól meghatározott határokba ütközik. Azt mindenesetre tudják, hogy a radikális vesztes nehezen megközelíthető, és végső soron kiszámíthatatlan. Abból a több százból, akivel a hivatali szobájukban és a praxisukban találkoznak, felismerni azt az egyet, aki kész arra, hogy elmenjen a végsőkéig – ez meghaladja az erejüket. Időnként talán érzik, hogy nem egy olyan szociális esettel állnak szemben, amelyet igazgatási eszközökkel meg lehetne reparálni. A vesztes közben gondolja a magát. És ebben hallatlan veszélyek rejlenek. Hallgat és vár. Semmit sem árul el, és éppen ezért félnek tőle. Ez a félelem történelmileg nagyon régi, de ma mégis megalapozottabb, mint bármikor korábban. Mindenki, aki rendelkezik némi szociális hatalommal, sejti, hogy a radikális vesztesben olyan hatalmas destruktív energiák rejlenek, amelyeket semmilyen intézkedéssel – bármilyen jóindulat is vezérelje, és bármilyen komolyan is gondolják – nem lehet lecsillapítani.

Minden pillanatban robbanhat. A problémáinak egyetlen, számára elképzelhető megoldása az, hogy fokozni kell azt a rosszat, amelytől szenved. Minden héten olvashatjuk az újságban, hogy egy családapa először a feleségével, majd a két kisgyerekével és végül magával is végzett. Hihetetlen! Az újságok ezt írják: családi tragédia. Vagy egy másik hirtelen elbarikádozza magát a lakásában, a pénzét követelő főbérlet túszul ejti. És amikor végre megérkezik a rendőrség, lövöldözni kezd. Ámokfutás, olvashatjuk az újságokban – egy maláji idegen szó. Gyorsan még lelő egy rendőrt, mielőtt a golyózáporban maga is összerogyna. A robbanást kiváltó ok általában teljesen bagatell. Az erőszakot elkövető motivációinak héja nagyon vékony. A megsértéséhez elég egy pillantás vagy egy vicc. Miközben mások érzelmeit nem tiszteli, a sajátjai szentek a számára. A felesége megszidta, túl hangos volt a zene, belekeveredett egy kocsmai veszekedésbe, a bank felmondta a hitelt stb. Vagy egy előjáró elejtett egy megjegyzést, és ez már elég ahhoz, hogy az illető fölmásszon a tetőre, és mindenre lőjön, ami csak él és mozog, nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert a mézszárlás felgyorsítja a saját végét. Hogy honnan szerezte a gépfegyvert? A radikális vesztes – lehet egy hatvanéves családapa vagy egy tizenöt éves suhanc, aki a pattanásaitól szenved – végre élet és halál ura. Aztán – így fogalmaznak a hírszerkesztők – „önmagával is végzett”, a nyomozók pedig elkezdik a munkát. Lefoglalnak egy pár videót, találnak néhány zavaros naplófeljegyzést. A szülők, a szomszédok és a tanárok semmit sem vettek észre. Igen, nem volt túl jó tanuló, egy kicsit visszahúzódó volt, nem sokat beszélt. De ez még nem ok arra, hogy tucatnyi diáktársát lelője. A szakértők leadják a véleményt. A kultúrkritika előhozakodik a régi érvekkel. Ebből az „értékkonfliktus” szó semmiképpen sem hiányozhat. Az okok keresése zátonyra fut. A politikusok kifejezik megdöbbenésüket. Aztán végül arra a következtetésre jutnak, hogy egyedi esettel állunk szemben.

És ez még igaz is; mert mindezek az elkövetők izolált személyek, akik nem kapcsolódnak semmilyen közösséghez. De ugyanakkor hamis is, mert az esetek száma döbbenetesen szaporodik. E halmazódás miatt arra kell következtetnünk, hogy egyre több radikális vesztes él közöttünk. Ez pedig az úgynevezett viszonyokban gyökerezik. Ami éppúgy jelentheti a világpiacot, mint a vizsgaszabályzatot, vagy egy biztosítási intézményt, amely valamiért nem akar fizetni.

III.

Aki meg akarja érteni a radikális vesztest, annak egy kicsit távolabbról kell kezdenie. A haladás nem szüntette meg az emberi nyomort, de megváltoztatta a karakterét. Az utóbbi kétszáz évben a legsikeresebb társadalmak új jogokat, várakozásokat és igényeket alakítottak ki; föladták a megváltoztathatatlan sors képzetét; napirendre tűzték az emberi jogok és az emberi méltóság kérdését; demokratizálták az elismerésért vívott harcot, és fölkeltek az egyenlőségre vonatkozó várakozásokat, amelyeket nem tudtak teljesíteni. De ugyanakkor arról is gondoskodtak, hogy a bolygó összes lakosának egyenlőtlenségét a nap huszonnégy órájában minden tévécsatornán láthassuk. Az emberek potenciális csalódása a haladás minden egyes lépésével nőttön nőtt.

„Megl lehet, hogy a kulturális haladás valóban sikeres, és kikapcsolja a rosszat, de mégis ritkán vált ki lelkesedést“, jegyzi meg a filozófus. „Talán magától értetődővé válik, és a figyelem a visszamaradó rosszra irányul. Uralomra jut a maradvány növekvő átható erejének törvénye. Minél több negatívum tűnik el a valóságból, annál többet bosszankodunk – éppen a csökkenés miatt – a visszamaradó negativitáson.“¹

Odo Marquard bagatellizálja a problémát: itt ugyanis nem egyszerű bosszúságról van szó, hanem gyilkos gyűlöletről. A vesztest megszállottan foglalkoztatja egy olyan összehasonlítás, amely minden pillanatban az ő hátrányára dőlhet el. Mivel az elismerésre vonatkozó váagnak nincsenek elvi határai, ezért észrevétlenül süllyed a fájdalom elviselésének határa, és az elvárások egyre elviselhetetlenebbek lesznek. A vesztes annál ingerültebb lesz, minél inkább mások helyzetének javulását tapasztalja. A mércét soha nem azok szolgáltatják, akik alatta állnak. Nem látja, hogy ők azok, akiket állandóan megsértenek, megaláznak és lealacsonyítanak, hanem minden csak ő ellene irányul, a radikális vesztes ellen.

Az a kérdés, hogy ez miért van így, hozzájárul a szenvedéséhez. Mert ez semmiképpen sem múlhat rajta magán. Ezért kell bűnösnek tartania azokat, akik felelősök az ő sorsáért.

IV.

De kik ezek a túlerőben lévő, névtelen támadók? E kínzó kérdésre adandó válasz túl nagy terhet ró a teljesen magára hagyott emberre. Ha nem jön a segítségére valamilyen ideológiai program, akkor a projekciója nem fogja megtalálni a maga társadalmi célját. Ebben az esetben a projekció célját a legközelebbi környezetében fogja megkeresni és megtalálni: az igazságtalan főnökben, a makrancos feleségben, a zajongó gyerekekben, a gonosz szomszédban, az intrikáló kollégákban, a merev hivatalokban, az orvosban, aki megtagadja tőle az igazolást, a tanárban, aki rossz jegyeket ad stb.

Lehet, hogy mindezek egy láthatatlan, anonim ellenség üzelmei? Ha ez így lenne, akkor a vesztesnek nem kellene a saját tapasztalataira támaszkodnia, visszanyúlhatna arra is, amit másoktól hall. Mert az a lehetőség legalábbis nyitva áll előtte, hogy a céljai számára kitaláljon egy használható fantazmát. Ezért a vesztes általában a társadalomban szabadon keringő anyagra támaszkodik. A fenyegető hatalmak, amelyek őt célba vették, könnyen lokalizálhatók. Általában a külföldiek, a titkosszolgálatok, a kommunisták, az amerikaiak, a nagyvállalatok, a politikusok, a hitetlenek jönnek szóba. És ezek háttérben általában mindig ott látja a zsidókat.

Ez a projekció a vesztesnek egy időre megkönnyebbülést nyújt, de igazán megnyugtatóni nem tudja. Hosszabb időt tekintve nehezebbre esik fennmaradni egy idegen hatalommal szemben, és sohasem tűnik el az a gyanú, hogy a helyzetének magyarázata egyszerű: a megaláztatásának oka ő maga. És így a megalázott egyáltalán nem érdemli meg azt a tiszteletet, amelyet megkövetel magának, az élete semmit sem ér. A pszichológusok ezt az agresszorral való azonosulásnak nevezik. De ki érti ezeket az idegen szavakat? A vesztesnek mindenesetre semmit sem mondanak. Ha az ő élete értéktelen, miért törődne a mások életével?

---

¹ Odo Marquard: *Philosophie des Stattendessen*, Stuttgart: Reclam 2001. 37.o.

„Mindennek én vagyok az oka.” – „A többiek a hibásak.” Ez a két kijelentés nem zárja ki egymást. Ellenkezőleg, fokozzák egymást a *circulus vitiosus* modellje szerint. Ebből az ördögi körből a radikális vesztes nem tud kitörni, de belőle meríti a maga hatalmas erejét.

A dilemmából az egyetlen kiút a pusztítás és az önpusztítás, az agresszió és az autoagresszió fúziója. A vesztes a maga robbanásának pillanatában átéli a hatalom egyszeri teljességét. A tette lehetővé teszi számára, hogy mások fölött – a megsemmisítésük révén – diadalmaskodjék. Ugyanakkor igazolja a hatalom-érzés fonákját is, azt a gyanút, hogy egész létezése talán értelmetlen, mégpedig azzal, hogy véget vet neki.

Újabb nyereség, hogy a külvilág, amely nem akart róla tudomást venni, attól a pillanattól kezdve, hogy fegyvert ragadott, kénytelen tudomást venni róla. A médiumok gondoskodnak róla, hogy – még ha csak huszonnégy órára is – hallatlan publicitást kapjon. A televízió a tettének propagandistájaként bátorítja a potenciális követőket. Ahogy azt különösen az Egyesült Államokban láthatjuk; ez a kiskorúak számára olyan kísértést jelent, aminek nehezen tudnak ellenállni.

V.

A *common sense* nem érti a radikális vesztes logikáját. Ő az önfenntartási ösztönre hivatkozik, mintha ez magától értetődő, megkérdőjelezhetetlen természeti tény lenne. De inkább egy törékeny, történelmileg változó elképzelésről van szó. Már a görögök is beszéltek az önfenntartásról. Minden állatra és minden emberre jellemző, hogy mindent, amit csak lehet, megtesz azért, hogy fennmaradjon: ezt tanították már a sztoikusok is. Ez a koncepció Spinozánál is központi szerepet kap. Ő *conatus*-ról beszél, és ezalatt azt az erőt érti, amely állítólag minden élőlényben jelen van. De Kantnál ez másképp néz ki: szerinte nem annyira természeti ösztönről, mint inkább etikai posztulátumról van szó. „Az ember önmaga iránti *első* – ha nem is legkiválóbb – kötelessége, állati minőségében, animális természetében való *önfenntartása*.”² És Lichtenberg ebből az alábbi következtetést vonja le: „Milyen nyomorúságos az ember, ha mindent maga akar megcsinálni; vagyis csodat követelünk tőle, ha az önfenntartását követeljük.”³ – „És azt találtam magamban, hogy egy ember, akinek önfenntartási ösztöne annyira legyengült, hogy nagyon könnyen legyőzhető, minden bűn nélkül megölhetné magát.”⁴ Csak a 19. században vált ez a kötelesség kétségbevonhatatlan természettudományos tényre. Ezt csak nagyon kevesen látták másképp: „A fiziológusoknak óvakodniuk kell attól, hogy az önfenntartási ösztönt az organikus lények kardinális ösztönévé tegyék.”⁵ De azoknál, akik a leginkább túlélni akartak, Nietzsche tiltakozása süket fülekre talált.

A fogalomtörténeten túl, mintha az emberiség sohasem gondolt volna arra, hogy a saját életét a legmagasabb rendű jónak tekintse. Minden régi vallás nagyra becsüli az emberáldozatot; később a mártíroknak volt nagy becsületük. (Blaise Pascal fatális maximája szerint „csak olyan tanúknak szabad hinni, akik készek arra, hogy meghaljanak”). A legtöbb kultúrában a hősök a halál megvetése által tesznek szert dicsőségre és tiszteletre. Egészen az Első Világháború végéig a gimnazistáknak kívülről kellett tudniuk azt a híres horatiusi sort, mely szerint édes és tiszteletreméltó dolog meghalni a hazáért. Mások azt állították, hogy a hajózni szükségszerű, de élni nem, és még a hidegháború idején is voltak emberek, akik így kiáltottak: „Inkább meghalni, mint kommunistának lenni.” És mit gondoljunk – civil körülmények között – a magaskötél-artistákról, az extrém sportok üzöiről, az autóversenyzőkről, a sarkkutatókról, és más öngyilkos-jelöltekről?

Nyilvánvalóan nem sokra megyünk az önfenntartási ösztönrel. Emellett szól a kultúrákon és korszakokon átnyúló különös vonzalom az öngyilkossághoz. Semmiféle tabu, és semmiféle

² Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikája*, Budapest: Gondolat 1991. 535.o.

³ Lichtenberg: *Schriften und Briefe*, I. kötet, München, Hanser 1968. J 338.

⁴ I.m. A 126.

⁵ Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*, 13.

büntetési fenyegetés sem tudja elriasztani az embereket attól, hogy eldobják maguktól az életet. Ennek a hajlamlának nincs kvantitatív mértéke; minden kísérlet ennek statisztikai megragadására, kudarcba fullad.

Sigmund Freud kísérletet tett a probléma elméleti megközelítésére, amikor ingatag elméleti alapokon, kidolgozta a halálvágy koncepcióját. Freud hipotézise világosabban kifejezhető abban a jól ismert régi felfedezésben, hogy lehetséges olyan szituáció, amelyben az ember a vég szörnyűségét előnyben részesíti a vég nélküli szörnyűséggel szemben (legyen az valós vagy képzeletbeli).

VI.

De mi történik akkor, ha a radikális vesztes legyőzi a maga izolációját, ha megtalálja a maga vesztes-hazáját, amelytől nemcsak megértést, hanem elismerést is vár, egy hozzá hasonlókból álló közösséget, amely üdvözli őt, és amelynek szüksége van rá?

Ebben az esetben a benne rejlő destruktív energia meghatványozódik és a végső gátlástalanságig fokozódik; létrejön a halálvágy és az örület valamiféle amalgámja, és a tehetetlenségéből kiemeli egy katasztrofális mindenhatóság-érzés.

De ehhez szükség van egy olyan ideológiai gyúanyagra, amely a radikális vesztest elvezeti a robbanáshoz. Ahogy a történelem mutatja, az erre vonatkozó kínálatban nem volt hiány. És ebben a vonatkozásban a tartalom teljesen érdektelen. Mindegy, hogy vallási vagy politikai doktrínákról, vagy nacionalista, kommunista vagy rasszista dogmákról van-e szó – mindennemű szektásság képes arra, hogy mobilizálja a radikális vesztes rejtett energiáit.

Ez nemcsak a köznépre igaz, hanem a mindenkori irányítóira is, akinek a vonzereje abból táplálkozik, hogy önmagát mint megszállott vesztest definiálja. Éppen ezek az örült vonások azok, amelyekben a követők felismerik magukat. Joggal feltételezhetjük róla a cinikus kalkulációt, mert természetesen lenézi a követőit; túlzottan is jól megérti őket, tudja, hogy vesztesek, és ezért végső soron értéktelennek tekinti őket. Ezért élvezi – ahogy azt Elias Canetti már egy fél évszázaddal korábban megmutatta –, hogy öelötte mindenki gyilkosság áldozata lesz, mielőtt őt is felakasztják, vagy elégetik a bunkerben.

Ezen a ponton felmerül, sok más történelmi példa mellett, a nemzetiszocializmus emlékezete. A Weimari Köztársaság után széles néprétegek vesztesnek érezték magukat. Az objektív adatok világos nyelvet beszélnek; de a gazdasági válság és a munkanélküliség valószínűleg nem lett volna elegendő ahhoz, hogy Hitler hatalomra jusson. Ehhez szükség volt egy olyan propagandára, amely a szubjektív faktorra irányult: az 1918-as vereségre és a Versailles-i Békeszerződésre. A németek általában a hibát másokban keresték. A projekció célpontját az akkori győztesek, a „kapitalista-bolsevik világ összeesküvése”, és természetesen az örök bűnbak, a zsidók, képezték. A vesztes-létre vonatkozó kínzó érzést csak az örületbe való meneküléssel lehetett kompenzálni. A nemzetiszocialisták fejében kezdettől fogva ott motoszkált a világuralom fantazmája. Ennyiben a céljaik határtalanok voltak, és nem lehetett róluk alkudozni; ezek a célok nemcsak irreálisak, hanem apolitikusak is voltak. Hiába mutatott volna rá valaki a világtérképre, Hitlert semmi sem tudta volna meggyőzni arról, hogy egy kis közép-európai ország harcának a maradék világ ellen, nincs esélye. Éppen ellenkezőleg. A radikális vesztes nem ismer konfliktusmegoldásokat, nem ismer kompromisszumokat, nem képes beleilleszkedni a normális érdekkonfliktusokba, és nem tudja élet venni a destruktív energiáknak. Minél kilátástalanabbak a tervei, annál fanatikusabban ragaszkodik hozzájuk. Kézenfekvő a sejtés, hogy Hitler és követői nem is győzni akartak, hanem inkább a saját vesztes-státuszukat akarták radikalizálni, és örökkévalóvá tenni. A felhalmozott düh egy példátlan, az összes többiek ellen folytatott háborúban csapódott le. Először a zsidókat és az 1919-es ellenfeleiket akarták megsemmisíteni, de aztán már a németeket sem kímélték. A tulajdonképpeni céljuk nem a győzelem volt, hanem a kiirtás, a bukás és a kollektív öngyilkosság. Más magyarázat nincs arra, hogy miért harcoltak a németek az utolsó

berlini romhalmazig. Hitler megerősítette ezt a diagnózist, amikor azt mondta, hogy a német nép nem érdemli meg a túlélést. Hallatlan áldozatok árán elérte, amit akart: vesztett. De a zsidók, a lengyelek, az oroszok, a németek és az összes többiek még mindig léteznek.

VII.

De a radikális vesztes ezután sem tűnt el. Továbbra is köztünk van. Elkerülhetetlenül. Minden kontinensen készenlétben állnak olyan vezető erők, amelyek üdvözlőnek; csakhogy ma általában nem állami szereplőkről van szó. A privatizáció ezen a téren is messzemenően előrehaladt. Habár még mindig a kormányzatok rendelkeznek a legnagyobb pusztító potenciállal, az állami bűnözés minden kontinensen visszaszorulóban van.

Világmerétekben talán most működik a legkevesebb vesztes-csoport, annak ellenére, hogy a nemzetközi pénzáramlásra és fegyverszállításokra támaszkodhatnak. Ezzel szemben csak úgy nyüzsögnek a háború privatizálói, akiket *warlord*-nak vagy gerilla-vezérnek nevezhetünk. A vezetésükkel létrejövő önkéntes milíciák és paramilitáris bandák szívesen díszítik magukat a „felszabadítási szervezet” elnevezéssel, vagy más forradalmi attribútumokkal. Vannak olyan médiumok, amelyek lázadóknak hívják őket, de ez is olyan eufémizmus, amely még hízelgő is lehet rájuk nézve. „Világító ösvény”, MLC, RCD, SPLA, ELA, LTTE, LRA, FNL, IRA, LIT, KACH, DHKP, FSLN, UVF, JKLF, ELN, AUC, FARC, PLF, GSPC, MILF, NPA, PKK, MODEL, JI, NPA, CPNML? UDA, GIA, RUF, LVF, SNM, ETA, NLA, PLPF, SPM, LET, ONLF, SSDF, PLJ, JEM, SLA, ANO, APLMA, RAF, AUM, PGA, ADF, IBDA, ULFA, PLMF, ULFBV, ISYF, LURD, KLO, UPDS, NLFT, ATTF ... – „bal” vagy „jobb”, nincs különbség kabát és nadrág között. A fölfegyverkezett csőcselék általában rablással, zsarolással, drogkereskedelemmel tartja fenn magát. Hadseregnek nevezik magukat, brigádokkal és kommandókkal büszkélkednek, bürokratikus kommunikációt adnak ki, és nagy ívű vallomásokkal próbálják felhívni magukra a figyelmet; úgy tesznek, mintha valamiféle tömeget képviselnének. Mint radikális vesztesek meg vannak győződve a saját életük értéktelenségéről, és ezért minden más is közömbös a számukra. A túlélés, az életben maradás tisztelete teljesen idegen tőlük. Számukra mindegy, hogy ellenfelekről, követőkről vagy kívülállókról van-e szó. Előszeretettel hurcolnak el és ölnek meg olyan embereket, akik egy-egy terrorizált régió nyomorát próbálják enyhíteni: lelövik a segítségnyújtókat és az orvosokat, fölégetik az utolsó klinikát is, amelynek még volt egy ágya vagy műtőasztala. Mert nem nagyon tudnak különbséget tenni a csonkítás és az öncsonkítás között.

E bandák egyike sem tudott lépést tartani a globalizációval. Ez a nemzeti vagy az etnikai konfliktusok ideológiai kizsákmányolása esetében teljesen egyértelmű. De azt mégis csak ki kell mondanunk, hogy a Szovjetunió összeomlása óta az internacionalizmus tradíciójára hivatkozó csoportok elvesztették egy szuperhatalom propagandisztikus és logisztikai támogatását. A viláskapitalizmus nyomása alatt feladták a világ meghódítására vonatkozó terveiket, és már csak a helyi kliensek érdekeinek megvédésére törekcsenek.

VIII.

Napjainkban már csak egyetlen olyan erőszakra hajlamos mozgalom létezik, amely globális akciókat is végre tud hajtani. Ez az iszlámizmus. Az iszlámizmus arra a nagyszabású kísérletre vállalkozik, hogy lefölözze egy olyan világvallás vallási energiáit, amely a maga kb. 1,3 milliárd hívőjével nemcsak rendkívül eleven, hanem – már demográfiai okok miatt is – minden kontinensen előrenyomulóban van. Ez az *ummah* rendkívül rétegzett, és nemzeti és társadalmi konfliktusok által fölszabdalt. Az iszlámizmus ideológiája ideális eszköz a radikális vesztesek mobilizálására, mivel ötvözni tudja a vallási, a politikai és a szociális mozgatórugókat.

E mozgalom szervezeti formái már magukban is sikerrel kecsegtetnek. Vége a korábbi szigorú centralizmusnak; a mindentudó és mindenben uralkodó központi bizottságot egy rugalmas

hálózat váltotta föl. Ez egy olyan magas szintű és eredeti innováció, amely kétségtelenül a kor szintjén áll.

Egyébként az elődök arzenáljára támaszkodnak. Az elemzők gyakran elsiklanak a fölött, hogy a modern terrorizmus 19. századi európai találmány. A legfontosabb ősei a cári Oroszországból származnak, de Nyugat-Európában is szép hosszú tradícióra tekinthet vissza. Inspirálóan hatott továbbá a múlt századbeli hatvanas és hetvenes évek baloldali radikális terrorizmusa. Az iszlámisták számos szimbólumot és technikát köszönhetnek neki. A megnyilvánulások stílusa, a videó felvételek használata, a kalasnyikovok, a mimika, a test-nyelv és az öltözék emblematisztikus jelentősége – mindez azt mutatja, hogy az iszlámisták sokat tanultak a nyugati példaképektől. Egyébként a terror összes technikai eszköze, a robbanóanyagtól a satelit-telefonig, a repülőgéptől a tévékameráig a nyugati világ terméke.

Az európai elődökhöz hasonlóan, az iszlámista harcosok is csak kevés kanonikus autoritást ismernek el. A Korán lép Marx, Engels és Mao helyébe, és Gramsci helyett Sayed Outb-ra hivatkoznak.⁶ A forradalmi szubjektum most már nem a világproletariátus, hanem az *ummah*, a tömeg önmaga által kinevezett képviselője már nem a párt, hanem az iszlámista harcosok széles elágazású konspirációs hálózata. A mozgalom olyan régebbi retorikai formákhoz kapcsolódik, amelyek a kívülállók számára fennhéjázónak vagy nagyszájúnak tűnhetnek. De a mozgalom a rögeszméinek nagy részét mégis a kommunista ellenségének köszönheti: a történelem vastörvényeket követ, a győzelem elkerülhetetlen, és mindenkor az elhajlók és az árulók leleplezésére kell törekedni, és ezeket (mint a jó leninista tradícióban) rituális szitkokkal kell elhalmozni.

A kitüntetett ellenfelek listája nem meglepő: Amerika, a dekadens nyugat, a nemzetközi tőke, a cionizmus. Ehhez jönnek még a hitetlenek, vagyis a maradék 5,2 milliárd ember. Továbbá az elhajló muzulmánok, a shiiták, az ibaditák, az aleviták, a jezidák, a zaiditák, az ahmadiják, a hanafiták, a drúzok a szufik, a karidzsiták, az iszmaliták és más vallási irányzatok képviselői.

Az iszlámisták – bármennyire is a tradíció őrzőiként próbálják feltüntetni magukat – teljes egészében a globalizált világ termékei, amely ellen pedig harcolnak. Nemcsak a technikájukban, hanem a média-értelmezésükben is messze tútesznek elődeiken. Már a 19. századi terroristák is a „tett propagandájára” támaszkodtak; de az a világot átfogó figyelem, amelyet az Al Qaida nevű nebulóz csoportosulás elért, számukra még teljesen elképzelhetetlen lett volna. A televízió, a számítertechnikának, az internetnek és a reklámoknak köszönhetően az iszlámista terror több embert érdekel, mint a futball világbajnokságok. A mézárást, amely számukra a legfontosabb, Hollywood szorgalmas diákjaiként rendezik meg, a katasztrófafilmek, a *splatter-movie*-k és a *science-fiction*-ok mintájára. Már csak ebben is megmutatkozik e mozgalomnak a gyűlölt nyugattól való függése. A *société du spectacle*, ahogy azt egykor a szituacionisták leírták, az ő mediális produkcióikban éri el a maga csúcspontját.⁷

Fordította: Weiss János

---

⁶ Oliver Roy: *Globalized Islam: The Search for a new Ummah*, London: Hurst 2004.

⁷ Faisal Acuji: *Landscapes of the Jibad: Militancy, Morality and Modernity*, Ithaca, N. Y.: Cornell University Press 2005.

Weiss János

Utószó

Hans Magnus Enzensberger: Szörnyűséges férfiak című írásához

A fenti tanulmány először 2005-ben jelent meg a *Spiegel*ben, majd némileg kibővített változata 2006-ban a Suhrkamp Verlag *Sonderdruck* című sorozatában. Mielőtt valaki legyintve azt mondaná, hogy ez egy író-költő zsurnalisztikai esszéje, szeretnék óvatosságra inteni. Hans Magnus Enzensberger a *Kursbuch* főszerkesztőjeként a hatvanas évekbeli német diákmozgalmak egyik emblemikus figurája volt. Ebben a folyóiratban, időnként magától a főszerkesztőtől is, éles szemű kordiagnosztikai írások jelentek meg. Az alábbiakban először a fenti esszé kontextusát vázolom föl, majd az alapfogalom tekintetében javaslok néhány kisebb-nagyobb pontosítást, végül pedig a koncepció társadalomelméleti magyarázó erejét próbálom mérlegre tenni.

I.

A *Kursbuch* 1968 júniusában megjelent számában Enzensberger ezt írja: „Mit mondhatunk Németország nyugati részéről: fasiszta, prefasiszta, neofasiszta vagy fasisztoid? Ezek az ingatag szavak elárulják, hogy ebben a tekintetben nincs egyetértés.”¹ A korabeli diskurzus döntő kérdése az volt, hogy az NSZK társadalmi berendezkedése mennyiben haladja meg, mennyiben lépi át az egykori fasiszta diktatúrát. A kontinuitás állítása erős kritikai potenciállal rendelkezett (miközben a korabeli NDK nyugat-ellenes propagandájának középpontjában is ez a vád állt). Mindenesetre a diákmozgalmak önértelmezésének egyik legfontosabb eleme is az volt, hogy végre át kellene lépni a fasiszta berendezkedés minden utódformáján. A „fasizmus” ekkoriban a társadalmi autoritások uralmát jelentette. A diákok mindenek előtt az egyetemek autoriter viszonyai ellen lázadtak, majd ez áterjedt a társadalmi autoritásokra. A diákmozgalmak ideológiája így egy kétosztatú fekete-fehér képre épült. Ez a kép azonban 1967-ben és 1968-ban váratlanul problematikussá vált. Pontosabban, 1967. június 9-én, a Benno Ohnesorg temetéséhez kapcsolódó konferencián Jürgen Habermas egy Rudi Dutschkével vívott szócsatában a diákmozgalmak kapcsán a „baloldali fasizmus” kifejezését használta. Ez a gesztus alapjaiban kérdőjelezte meg a fentiekben bemutatott dualitást: nem lehet szembeállítani az autoriter viszonyok örökösének tekintett társadalmi helyzetet és a diákmozgalmak célkitűzéseit. De nézzük pontosan Habermas megfogalmazását: „Dutschke úr mint konkrét javaslatot csak azt adta elő, hogy kerüljön sor egy ülősztrájkra. Ez egy erőszak-nélküli demonstráció lenne. Azt kérdezem, hogy ezt miért nem nevezi így, és miért veszteget egy háromnegyed órát arra, hogy egy voluntarista ideológiát fejtsen ki, amelyet 1848-ban még utópikus szocializmusnak neveztek volna, amelyet azonban a mai körülmények között – mindenestre azt hiszem jó okom van ezt a terminológiát használni – »baloldali fasizmusnak« kell nevezni. De az is lehet, hogy Dutschke úr abból, amit a »felépítmény« kapcsán kifejtett, nem akart levonni gyakorlati következtetéseket. Ezt szeretném világosan látni.”² A mai olvasó nagy valószínűséggel már nem érti ezt a megfogalmazást: talán érzi a „baloldali fasizmus” kifejezésében rejlő provokációt, de fogalma sincs arról, hogy egyáltalán miről is van szó. Azt gondolom, hogy Habermas tulajdonképpen egy valamire volt kíváncsi, arra, hogy milyen irányba fognak tovább haladni – az első halott után – a diákmozgalmak. Sikerül-e megtartani az erőszak-mentességet, vagy egy

¹ Hans Magnus Enzensberger: Berliner Gemeinplätze II, in: *Kursbuch* 13. szám, 1968. 191.o.

² Jürgen Habermas: *Protestbewegung und Hochschulreform*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2008. 147-148.o.

radikalizálódás elé nézhetünk. Erre lett volna kíváncsi Habermas. Ha erre sor kerül, akkor a diákmozgalmak sem lesznek különbek, mint a *status quo*, amelyet a diákok maguk a fasizmus meghosszabbításának tekintettek. Ha még közelebbről megnézzük az idézetet, akkor azt láthatjuk, hogy Habermast a leginkább az bosszantotta, hogy Dutschke nem beszélt *elég világosan*. Habermas nagy valószínűséggel úgy érezte, hogy a masszív retorikai-ideológiai alátámasztás már nincs összhangban egy egyszerű, erőszak-nélküli akcióval. Attól tartott, hogy ez az ideológiai alátámasztás máris túllendült egy békés akció tervezetén. Habermas – ebben az odavetett megjegyzésben – a „fasizmust” mint vonatkoztatási rendszert univerzálissá tette. Nemcsak a korabeli társadalmi állapotokat, hanem az ezt opponáló diákmozgalmakat is a fasizmus fényé állította. Az első esetben a történelmi kontinuitás, a másodikban a potenciális összefüggés értelmében.³ Habermas felszólalása után a diákmozgalmak résztvevői körében hatalmas volt a felháborodás; egyik korábbi tanítványa, és akkori tanársegédje, Oskar Negt, a *Kursbuch* fentiekben már említett számában így próbálta értelmezni tanára szavait: „Amikor Jürgen Habermas a »baloldali fasizmus« hipotetikus formuláját használta, akkor az önpusztító, provokatív erőszak-alkalmazásnak a rendszerbe könnyen integrálható formalizálásától akart óvni. De ahogy azt ma már látni lehet, a diákok akcióinak túlnyomó többségét az igazolja, ami felől az említett beszédben Habermas sem hagyott kétséget: a »demonstratív erőszak«, amely a politikai felvilágosodás érdeke által meghatározott nyilvánosság kikényszerítésére irányul, szükségképpen magába foglalja a represszív jellegű szabályok megsértését is.”⁴ Negt hallatlan empátiával értelmezi Habermas megfogalmazását: a fasizmus most nem az autoriter viszonyokat, hanem a totális társadalmi integrációt jelenti.⁵ És fasiszta tendenciáknak nevezhetjük mindazokat a társadalmi jelenségeket és törekvéseket, amelyek hozzájárulnak ehhez az integrációhoz. Habermas szerint az erőszak alkalmazása mindenképpen ilyen „fasiszta tendenciának” nevezhető. De Negt az idézet végén – némileg váratlanul – bevezet egy újabb megkülönböztetést: *csak* az öncélú erőszak tekinthető fasiszta tendenciának (így adódik, hogy a „demonstratív erőszak” *megsértheti* a represszív szabályokat).⁶ Negt azt hangsúlyozza, amire már Habermas is gondolt: a „baloldali fasizmus” a diákmozgalmakra leselkedő veszély, de nem azok inherens tulajdonsága. Enzensberger – először úgy tűnik – szeretne megszabadulni a fasizmustól mint vonatkoztatási rendszertől: „Aki az 1933-as évre mered, annak számára a jelenkor vakfoltta válik.”⁷ Közelebbről tekintve

³ Furcsa módon Habermas szavaiban mintha azok a sorok visszhangoznának, amelyeket Horkheimer írt Adornónak 1958. szeptember 27-én, éppen Habermas egy korai, a marxizmusról szóló átfogó recenziója kapcsán: „Habermas tulajdonképpen a marxi elméletről és gyakorlatról beszél. Mi még azokban az években is, amikor a nemzetiszocializmus kibontakozott, a Harmadik Birodalom idején, tudtuk, hogy hiábavaló a forradalom általi megmenekítés gondolata. Aki ezt ma minden reflexió nélkül hirdeti [...], csak a keleti urak malmára hajtja a vizet [...]” (Max Horkheimer: *Gesammelte Schriften*, 18. kötet, Frankfurt am Main: S. Fischer 1996. 443.o.) Szűk tíz évvel Habermas beszéde előtt tehát Horkheimer a forradalom és a forradalmak hiábavalóságáról értekeztek, ami a reálisan létező szocializmus és a nemzetiszocializmus rokonításához vezet: „A »szocializmus egy országban« és a nemzetiszocializmus – e század első felének két meghatározó történelmi találmánya – amúgy is mély rokonságot mutat egymással.” (Uo.) És aztán következik egy mondat, amely mintha *A felvilágosodás dialektikájának* alapkonceptióját visszhangozná: „A világ tele van forradalmakkal, miközben a borzalom bontakozik ki.” (I.m. 444.o.) Habermas beszéde mintha ez előtt a háttér előtt fogalmazódna meg; miközben megpróbálja feladni a fatális társadalmi-történelmi integrációra vonatkozó elképzeléseket. Mintha azt feltételezné, hogy a diákmozgalmak eredetileg *nem* ebben a kontextusban álltak, de most megjelent az a veszély, hogy ők maguk is becsatornázódnak ebben az összefüggésbe. Szerinte *nem* az általában vett forradalom vezet a borzalomhoz, hanem csak az erőszak útjára lépő forradalom. (Habermas azon a ponton lesz indulatos, amikor az fenyeget, hogy Horkheimernek igazat kellene adnia.)

⁴ Oskar Negt: Studentischer Protest – Liberalismus – „Linksfaschismus“, in: *Kursbuch* 13. szám, 1968. 189.o. – Negt ebben az időben Habermas négy asszisztensének egyik e volt a frankfurti egyetemen.

⁵ Horkheimer és Adorno majd *A felvilágosodás dialektikája* 1969-es újrakiadásának előszavában fognak beszélni a „totális integrációról”; a negyvenes években ez a kifejezés még ismeretlen volt számukra.

⁶ Abban a korban sokan beszéltek aktív és reaktív erőszakról; Oskar Negt ehelyett az öncélú és a nem-öncélú erőszak megkülönböztetését javasolja.

⁷ Hans Magnus Enzensberger: *Berliner Gemeinplätze* II, i.k. 191.o.

azonban ez az olvasat nem igazolható: az 1933-as év csak azt jelzi, hogy nem szabad megállnunk a kezdeteknél, nem szabad azt hinnünk, hogy a fasizmusnak van egy egyszerre és mindenkorra rögzített fogalma. Enzensberger szerint a „fasizmus” elsődlegesen egy (igaz, változékony) társadalmi berendezkedés átfogó megnevezésére szolgál. (1) „A régi fasizmus a forradalom paródiája volt. A rablásból élt, abból, amit a megtámadott szocializmustól ellesett, a taktikát, a stratégiát és pszichés hajtóerőket tekintve. Mozgalomként próbálta értelmezni magát. A tömegek mobilizálására törekedett.”⁸ Ebben az esetben a fasiszta társadalomnak ellenálló mozgalmak maguk is fasiszták lennének.⁹ (2) „Az új fasizmus az ellenforradalom paródiája. A gazdasági csoda éveinek készletéből táplálkozik. [...] Nem kockáztathatja meg a tömegek mobilizálását, inkább sakkban tartja őket. A társadalmi középosztályokra támaszkodik, azokra, akik jól integrálódtak. Ez az új fasizmus nem fenyegetés, hanem már régen valóság; egy mindennapi, az otthonokban rejtőzködő, belsővé tett, intézményesen alátámasztott és maszk mögé rejtőző fasizmus.”¹⁰ Ebben az esetben az ellenállási mozgalmak nem tekinthetők fasizmusnak. Enzensberger így a „baloldali fasizmusról” szóló diskurzust megpróbálta kiemelni az erőszak kontextusából. 2005-ben a társadalomtudományi diskurzus már nem használta ezeket a fogalmakat; azt a kérdést, hogy az újraegyesítés utáni német jóléti társadalom fasiszta-e, pontosabban, bármilyen értelemben rendelkezik-e fasiszta vonásokkal, már senki sem tette volna fel. Pusztán formálisan azonban Enzensberger a fenti második pont megfordításával operál: a későkapitalista társadalmakat nem lehet „új fasizmusnak” nevezni, de a radikális vesztesek akciói „fasisztának” minősíthetők. Nem az autoritást és nem a társadalmi integrációt, hanem a reális és az értékbeli pusztítást tekintve.

II.

Enzensberger tanulmánya egy *társadalmi karaktert* állít a középpontba, amelyet ő „radikális vesztesnek” nevez. A Frankfurti Iskola történetében a legnagyobb sikerű karakterológiát Adorno és néhány munkatársa dolgozta ki az amerikai emigrációban. „Azok a vizsgálatok, amelyekről itt be fogunk számolni, azt a hipotézist tartják szem előtt, hogy egy individuum politikai, gazdasági és társadalmi meggyőződése gyakran egy átfogó és koherens [...] gondolati mintát alkotnak; és ez a minta az individuális karakterstruktúra rejtett vonásainak kifejeződése.”¹¹ A fasizmus az „autoriter karakterre” épül, amelyet ugyanakkor állandóan újra is termel. A későkapitalista társadalom nem fasiszta társadalom, de benne rejlik a fasiszalódás veszélye. Enzensberger az autoriter karakter helyébe teszi a „radikális vesztes”. A radikális vesztes fogalma azonban több vonatkozásban is pontosításra szorul. (Enzensberger esszéisztikus megközelítése valóban némi nagyvonalúsággal bánik a fogalmakkal. Az alábbiakban e fogalmi pontosításnak természetesen csak az első lépéseit tehetem meg.) Először is feltűnik, hogy Enzensberger „radikális” és nem „abszolút” vesztesről beszél. Vagyis nem azokról a végleges lecsúszókról van szó, akiknek már nincs esélyük arra, hogy megszólaljanak egy diskurzív társadalmi térben. Az abszolút vesztes az élet különböző színterein sok-sok vereséget szenvedett; Enzensberger úgy gondolja, hogy a globalizált világban a konkurencia sokkal erőteljesebb lett, egyre többen raktározzák el egyik vereséget a másik után. De radikális vesztesnek lenni nem egyszerűen azt jelenti, hogy valaki az élet számos területén kudarcot vallott és vereséget szenvedett. A radikális vesztes a vereséget beépíti a maga én-képébe, sőt annak középponti elemévé teszi. A legeslegmélyebb meggyőződésévé válik, hogy ő egy notórius vesztes, hogy neki semmi sem sikerülhet, hogy az átmeneti sikerei után mindig és szükségképpen következik a bukás. William és Claire J.

⁸ Hans Magnus Enzensberger: *Berliner Gemeinplätze II*, i.k. 191.o.

⁹ Ez még a habermasi koncepciónál is szigorúbb megállapítás; tulajdonképpen Horkheimernek ad igazat. Lásd a fenti 10. jegyzetet.

¹⁰ Uo.

¹¹ Theodor W. Adorno: *Studium zum autoritären Charakter*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1973. 1.o.

McGuire az énképet vizsgálva abból indultak ki, hogy „az emberek krónikus perceptuális korlátozottsággal [...] gazdálkodnak, olyan módon, hogy az ember több információt kap érzékszervein keresztül, mint amennyit hatásosan kódolhatna a maga számára: az érzékszervei által kapott információnak csak egy részhalmaza éri el a tudatosság szintjét.”¹² Arra persze nem kapunk választ, hogy miért nagyulnak föl és válnak az én magjává a vereségre vonatkozó tapasztalatok. De a „radikális” és a „radikalitás” még őriz egy jelentésaspektust a hatvanas évekbeli kritikai diskurzusból; igaz, akkor és ott „radikális szükségletekről” volt szó. A radikális szükségletek a világ forradalmi átalakítására irányulnak, és a radikális vesztes akciói is valami ilyesmit tartanak szem előtt. (Miközben persze ma már senki sem beszélne forradalomról.) Már csak ezért sem lehet a lecsúszókkal azonosítani; a radikális vesztesnek még van esélye arra, hogy hosszabb vagy rövidebb idő után visszakapaszkodjon a társadalom valamely színpadára. És akkor jaj lesz mindenkinek. Enzensberger abból indul ki, hogy a visszatérések privatizálódtak, vagyis a radikális vesztes ma már a legritkább esetben bukkan fel a hivatalos politika színpadán,¹³ de ezt sem lehet teljesen kizárni. A radikális vesztes karaktervonásait is érdemes némileg pontosítani. (1) A radikális vesztes a világ történéseit harcként vagy háborúként értelmezi. Az egyik, és a kézenfekvő lehetőség az, hogy valóságos háborút kezd, de lehetnek olyan körülmények és korlátozó feltételek, amelyek ezt evidensen lehetetlenné teszik (a katonai erő csekélysége, az ország kicsinysége stb.). Ilyenkor egy verbális-retorikai háború indul, kijelöltetnek az ellenségek. Az egész ország pillanatok alatt egy bűnüldözési csatatérré alakul át, szigorodnak a büntető törvények, a börtönök tágulnak és létrejönnek a kvázi-börtönök (a lágerek, az elzáró intézmények stb.). A jognak a felfokozott bűnüldözés szolgálatába állítása jogbizonytalanságot eredményez. Az abszolút vesztes nem tetszőleges háborút indít, hanem a *végső* háborút: most kell győzni, vagy minden elvész. Később már késő lesz. (2) A radikális vesztes vezető szerepre, sőt egyeduralomra tör. A maga vesztes-voltát úgy akarja megfogalmazni, hogy azt még nagyon sok másik ember is vonatkoztatni tudja magára. A radikális vesztes a vesztesek vezére.¹⁴ (Így tehát különbséget kell tennünk a radikális vesztes és a vesztesek között.) A fellépésének így mindig van egy populista vonása, amely azonban más célokkal hamar összeütközésbe kerülhet. Mindenesetre a radikális vesztes hirtelen (és szinte egy csapásra) óriási népszerűsége tesz szert, mivel a vesztesek legmélyebben fekvő énképét szólítja meg. Az alakja démonizálódik; „vezérnek” vagy kedélyesen „főnöknek” szólítják. A vesztesek tömege a radikális vesztest szinte ember fölötti emberré emeli; minél több a vesztes, és minél mélyebbek a vesztesek sérülései, annál magasabbra emelik a radikális vesztest. A radikális vesztes így végül már senkit sem akar látni maga vagy a világ fölött. Nem is nagyon szereti a vallásokat; általában taktikai okokból kihasználja az egyházakat, de lesi a leszámolás pillanatát. A kérdés persze az, hogy hogy jöhet létre annyi vesztes, hogy ezek a vezér-elve épülő társadalmi berendezkedés legitimációs alapját képezzék? A vesztesek nagy száma és a vesztes-lét érzésének mélysége általában nagy társadalmi válságok eredménye, nagy csalódások következménye. Nemcsak egyszerűen a személyes társadalmi helyzet rosszra fordulásáról van szó, hanem arról is, hogy az emberek ezért *magukat* teszik felelőssé. Ahogy Enzensberger írja: az „én vagyok a hibás” és a „mások a hibásak” nem zárja ki egymást. Mert – tehetjük hozzá – a háttérben egy *perszonalizáló*

¹² William J. McGuire – Claire McGuire: A spontán énkép alakulása az egyén különbözősége alapján, in: Hunyady György (szerk.): *Szociálpszichológia*, Budapest: Gondolat 1984. 151.o.

¹³ „Minden kontinensen készenlétben állnak olyan vezető erők, amelyek üdvözlőnék; csak hogy ma általában nem állami szereplőkről van szó.”

¹⁴ A III. fejezet elején található leírás így véleményem szerint nem annyira a radikális vesztesre, mint inkább a vesztesekre vonatkozik: „Aki meg akarja érteni a radikális vesztest, annak egy kicsit távolabbról kell kezdenie. A haladás nem szüntette meg az emberi nyomort, de megváltoztatta a karakterét. Az utóbbi kétszáz évben a legsikeresebb társadalmak új jogokat, várakozásokat és igényeket alakítottak ki; föladták a megváltoztathatatlan sors képzetét; napirendre tűzték az emberi jogok és az emberi méltóság kérdését; demokratizálták az elismerésért vívott harcot, és fölkellették az egyenlőségre vonatkozó várakozásokat, amelyeket nem tudtak teljesíteni.”

gondolkodás áll.¹⁵ (3) A radikális vesztes akciójának végpontján egy nagy, sőt gyakran totális összeomlás áll. A vesztes radikalitása nemcsak azt jelenti, hogy kész a gyakorlati föllépésre, hanem azt is, hogy a maga vesztes-voltára vonatkozó meggyőződése a lehető legmélyebben helyezkedik el. A radikális vesztes föllépése egy többé-kevésbé hosszú szünet az előtte és az utána húzódó kudarc-széria között. Igazából nem is a győzelemre, hanem végső soron a világ magával-rántására törekszik; ahogy Enzensberger mondja: arra, hogy a bukásban egy kicsit túlélje a világot. A radikális vesztes számára az életnek nincs értéke; hiszen a saját vesztes-létét egy sorsszerű elrendelés eredményének tekinti. De végül föllép a konfliktus: a radikális vesztes szembekerül a vesztesekkel, és kész lesz föláldozni a maga támogatóit. A vesztesek nem akarnak hinni a szemüknek: hogy őket újra becsaphatják, hogy most, ha nem is radikális, de igazi vesztesek lesznek, azt szinte hihetetlennek tartják. A radikális vesztestől eltérően, ők nem akartak újabb vereséget, abban bíztak, hogy a radikális vesztes kiragadja őket a vereségszériájukból. Szóval, nem hisznek a szemüknek, és a démonikus kötődés miatt észre sem veszik, hogy a harc mikor fordul ellenük. Pedig előbb-utóbb ők válnak a végső és egyedüli ellenségé. Utána lassú és megalázó ébredés következik, az önszembesülés kényszerével. De azzal az eséllyel is, hogy új életet lehet és kell kezdeni. A romok hátán.

III.

Enzensberger nagyon plasztikusan és sok vonatkozásban találóan írja le a napjainkban a magasan fejlett országokra leselkedő legnagyobb társadalmi veszélyt (amit a múlt század ötvenes és hatvanas éveiben még fasiszta tendenciának neveztek volna). Ha legalább a közepesen fejlett országokat is figyelembe vette volna, akkor – a demokratikus intézményrendszer ingatagsága miatt – nem állíhatta volna olyan egyértelműen e tendenciák privatizálódását; ezekben az országokban meg volt és meg van az esély arra, hogy egy radikális vesztes akciója állami programmá emelkedjék és a társadalom-átalakítás nagyszabású tervezetévé váljék. Viszont ebben és csak ebben az esetben válik Enzensberger koncepciója átfogó társadalomelméletté. De mint ilyen, maga is a perszonalizálásra, vagyis a médiumok által indukált világképre támaszkodna. Ezt a világképet azonban – metodológiai értelemben – egyfajta belső affinitás fűzi a radikális vesztes akcióihoz. Az elmélet így hatékony korlátokba ütközik. A társadalmi karakter vizsgálata előtt az „objektív” társadalmi mechanizmusokat kellene megragadni. Hogy legalábbis a kívülállók, és ne egy radikális vesztes nyelvét beszéljük.

A szerző filozófus, az MTA doktora, a Pécsi Tudományegyetem tanára.

---

¹⁵ E gondolkodás előmozdításában általában a médiumoknak döntő szerepük van. Az alapvető társadalmi funkciójuk nem a lojalitás kialakításában és nem is bizonyos ideológiai tételek sulykolásában áll. Hanem inkább abban, hogy meghonosítják a perszonalizáló gondolkodást. Ez viszont egy formai szempont, teljesen közömbös a műsorok tartalmával szemben. Ebből a nézőpontból teljesen mindegy, hogy mi van a televízióban, a lényeg, hogy állandóan be legyen kapcsolva.